

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Diplomová práce

Bc. Adéla Adámková

Fenomén tabuizovaného jednání v českém prozaickém folkloru

The Phenomenon of Taboo Behaviour in Czech Prosaic Folklore

Praha 2020

Vedoucí práce: doc. PhDr. Petr Janeček, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala vedoucímu své práce doc. PhDr. Petru Janečkovi, Ph.D. za cenné rady a pomoc při jejím zpracování.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 6. května 2020

Klíčová slova

motivy tabuizovaného jednání, tabu, český prozaický folklor, folklor, folkloristika

Key words

motifs of taboo behaviour, taboo, Czech prosaic folklore, folklore, folkloristics

Abstrakt

Tématem diplomové práce jsou motivy tabuizovaného jednání v prostředí českého prozaického folkloru. Cílem bylo zmapovat výskyt těchto motivů v prostředí pohádek a pověstí, provést jejich komparaci, popsat proměnu v čase a prostoru a případné přesahy do oblasti sociální reality. Metodologicky je práce zaměřena na textologickou analýzu narativních motivů v primárních pramenech folklorních vyprávění od poloviny 19. století po současnost. V závěru jsou navíc představeny některé funkce, jež může tabu v rámci folklorních vyprávění zastávat, je nastíněna problematika vztahu mezi folklorem a sociální realitou skrze tabu a také proces změny vnímání tabu v čase.

Abstract

Thesis is focused on motifs of taboo behavior in Czech prosaic folklore. The objective of this work was to depict how the motifs participate in folktales and legends, compare these motifs, describe their change in time and space and possible overlaps into to social reality. In the thesis is used as a method the textological analysis of narrative motifs in the primary sources of folklore narratives from the mid 19th century to the present. In summary are presented possible function of taboo in folklore narratives, relation of folklore and social reality based on taboo and variations in understanding a taboo phenomenon in time.

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Tabu.....	9
2.1. Obecné charakteristiky tabu.....	9
2.2. Tabu vs. zákaz.....	9
2.3. Přístupy k tabu v sociálních vědách.....	10
2.4. Tabu a sociální realita.....	12
2.5. Tabu ve folkloru.....	15
2.5.1. Interpretace tématu tabu v evropské folkloristice.....	17
3. Metodologie.....	21
4. Motivy tabu v českém folkloru.....	23
4.1. Tabu vyskytující se v kontaktu s démonickými bytostmi.....	23
4.1.1. Rozhněvat démonickou bytost.....	23
4.1.2. Jmenovat a přivolat démonickou bytost.....	29
4.1.3. Následovat démonickou bytost.....	31
4.1.4. Vydávat se za démonickou bytost.....	32
4.2. Tabu spojená se smrtí, mrtvými a (sebe)vraždami.....	34
4.2.1. Tabu vyskytující se v kontaktu s mrtvými.....	35
4.2.2. Vraždy.....	38
4.2.3. Sebevraždy.....	40
4.3. Tabu spojená s intimním kontaktem.....	42
4.3.1. Polibek.....	43
4.3.2. Incestní tabu.....	43
4.4. Tabu krádeže.....	45
4.4.1. Okrást chudého.....	46
4.4.2. Okrást mrtvého.....	46
4.5. Tabu spojená s hříchy.....	47
4.5.1. Zlé nebo hříšné chování obecně.....	47
4.5.2. Lakota a chamtivost.....	48
4.5.3. Marnivost a pýcha.....	50
4.5.4. Rouhat se Bohu, bezbožnost.....	50

4.6. Kanibalismus.....	52
4.7. Tabu smát se.....	54
4.8. Tabu spojená s dětmi a šestinedělkami.....	56
4.9. Tabu spojená se vstupem na určité místo.....	58
4.9.1. Vstup do budovy nebo části krajiny.....	58
4.9.2. Vstup do zakázané místnosti.....	59
4.10. Tabu promluvit.....	61
4.11. Tabu ohlédnout se.....	65
4.12. Tabu spojená s přáními a kletbami.....	67
4.12.1. Přání.....	68
4.12.2. Kletby.....	69
4.13. Tabu spojená s prací.....	71
4.14. Tabu spojená se sliby a tajemstvími.....	72
4.14.1. Neuvážený slib.....	72
4.14.2. Porušit slib.....	73
4.14.3. Prozradit tajemství.....	74
4.15. Tabu bavit se.....	75
5. Závěr.....	76
6. Bibliografie.....	83
6.1. Primární literatura.....	83
6.1.1. Monografie a edice.....	83
6.1.2. Seriálové publikace.....	84
6.2. Sekundární literatura.....	87
7. Přílohy.....	90
7.1. Soupis motivů tabu.....	90

1. Úvod

Diplomová práce má mapuje repertoár motivů tabu, které se vyskytují v českém prozaickém folkloru (zejména v pohádkách a pověstech). Termíny ‚tabu‘ a ‚tabuizované jednání‘ jsou zde používány jako synonyma. S každou kategorií tabu – osoby, činnosti, slova, předměty – je totiž spojené také tabuizované jednání, které z ní vyplývá (např. tabuizované slovo – vyslovení tohoto slova), jedná se tedy v podstatě pouze o jiný úhel pohledu na tabu samotné a pro narativní analýzu folklorních textů je podstatné především právě toto jednání.

Úvodní část textu věnuje prostor samotnému fenoménu tabu v evropském prostředí a problematice jeho definice ve světě sociálního jednání i ve folkloru, rozdílu mezi koncepty ‚zákazu‘ a ‚tabu‘, podobným a odlišným charakteristikám, které jsou pro tabu typické ve folkloru a v pojetí antropologickém. Popisuje také přesahy tabu ze sociální reality (jedná se především o některé aspekty lidové víry či institucionalizovaného náboženství) do folkloru. Práce dále zmiňuje texty folkloristické, které se věnují tabu (některé v obecné rovině, jiné pouze konkrétním motivům) a jeho analýze, případně pouze popisu (typicky typologické a motivické katalogy).

Nejrozsáhlejší část textu pracuje již pouze s českými prameny (folklorními sbírkami apod.). Z co možná největšího množství těchto zdrojů dokumentuje vyprávění, v nichž se nachází motivy tabu, a dále je analyzuje. Tyto motivy dělí do několika tematických kategorií: tabu vyskytující se v kontaktu s démonickými bytostmi, tabu spojená se smrtí a mrtvými, tabu spojená s intimním kontaktem, tabu mluvit, tabu ohlížet se, tabu spojená se vstupem na určité místo, tabu týkající se dětí a šestinedělek, tabu smát se, tabu spojená s jídlem a pitím, tabu krádeže, tabu spojená s přáními a kletbami, tabu spojená se sliby, tabu spojená s ostatními hříchy (v pojetí křesťanské víry), tabu bavit se, tabu prozrazení tajemství. Existují motivy, jež je možné zařadit do několika kategorií, ty jsou vždy rozebrány v jedné z nich a další na ně již pouze odkazuje, případně doplňuje další spojitosti. Pro přehlednost je na konci práce vytvořen soupis samotných motivů.

Úkolem práce je vytvořit komplexní přehled motivů tabu včetně jejich variant v českých pohádkách a pověstech, popsat jejich úlohu a funkci ve vyprávění, proměnu v čase a prostoru a je-li to možné jejich přesah do sociální reality.

2. Tabu

2.1. Obecné charakteristiky tabu

Úvodem je třeba zmínit několik základních charakteristik tabu, které sice vychází z různých konceptů (ty jsou rozvedeny v dalších kapitolách), ale vzájemně se doplňují a tvoří rámec, v němž tato práce s pojmem tabu pracuje.

Zcela základní obecnou definicí tabu je, že se jedná o nějaký zákaz (zákaz je ovšem koncept specifický a slovo zákaz je zde použito pouze z nedostatku jiných slov, která by tabu lépe charakterizovala; rozdíl mezi tabu a zákazem jako takovým bude popsán v následující kapitole). K jeho podstatě patří především to, že je formulováno negativně (podobně jako např. starozákonní desatero: „Nesmiš...“). (Röhrich, 1976, p. 126)

Tabu nejsou zcela univerzální, jsou podmíněna historicky, geograficky, sociálně a kulturně; často existují pouze pro určitou sociální nebo etnickou skupinou – patří vždy do určitého kontextu. (Kraft, 2006, p. 10) Jsou spojená se všemi oblastmi lidského života (příjem potravy, práce, sexuální život, manželství, těhotenství, porod, smrt). Mají převážně religiózní charakter, trest za jejich porušení obvykle nespadá pod lidské zákony (ačkoliv se v některých případech prolínají), na dodržování tabu zpravidla dohlíží nadpřirozené bytosti (božstva, démonické bytosti apod.). Váže se k němu také samotné vědomí, že za jeho porušení přijde jistý trest. Tabu jsou na jednu stranu chráněna staletými tradicemi, na druhou stranu mají některá z nich tendenci časem ztrácet svůj vliv a platnost. (Röhrich, 1976, pp. 125–127) Tabu je mnohdy konflikt mezi pudem a zákazem, jedná se o „zakázanou činnost, k níž máme v podvědomí sklon“. (Freud, 1991a, p. 29)

Podstatným rysem tabu je nebezpečí. Jeho porušení tedy nemusí být nutně klasifikováno jako morálně špatné, je v první řadě nebezpečné. (Frazer, 1994, p. 201)

Tabu je nejen něco zakázaného, ale také něco, o čem se vůbec nemluví nebo o tom lze mluvit pouze zvláštním způsobem, je tedy určeno nejčastěji implicitně. Slouží k ochraně společnosti či jednotlivce a ke stabilizaci sociálního systému. (Miersch, 2015, p. 105–106)

Opačným termínem pro tabu je ‚noa‘, které popisuje to, co je každodenní, společné, bez omezení, nevyskytující se pod vlivem tabu. (EdM, 2010, p. 130)

2.2. Tabu vs. zákaz

V některých přístupech je tabu chápáno jako forma zákazu. Charakteristiky tabu a zákazu se však v mnohém rozcházejí, a proto je nutné je odlišovat. Typické znaky tabu již popsány byly: má implicitní charakter, jeho porušení je ve své podstatě hřích a trest za porušení není

zpravidla pokryt lidskými zákony, je trestáno automaticky jakousi nadpřirozenou silou. Porušení zákazu naproti tomu je často trestný čin, v nejhorším případě zločin, jehož potrestání spadá pod lidský trestní řád a je trestán z morálních důvodů. (Röhrich, 1976, p. 126) Zákaz je dále definován jako explicitní, konkrétní pokyn k vyhýbání se něčemu. Vzhledem k tomuto charakteru je o něm možné diskutovat. (Miersch, 2010, pp. 105–106)

Hranice mezi zákazem a tabu jsou ovšem (především ve folkloru) často nejasné a vyskytuje se mnoho motivů, jež nesou rysy zákazu i tabu. Jedná se např. o zákazy, které postrádají logické odůvodnění, nebo o tabu, která mají explicitní charakter. (Miersch, 2010, p. 106)

2.3. Přístupy k tabu v sociálních vědách

Samotné slovo „tabu“ bylo pro evropské prostředí poprvé zaznamenáno britským mořeplavcem Jamesem Cookem během jeho cesty na Atui (Cookovy ostrovy) v letech 1776–1780. Slovo bylo z polynéštiny přejato do evropských jazyků, které se ho od té doby snažily různě definovat, až později začalo být používáno jako vědecký termín. (EdM, 2010, p. 130)

Psychoanalytický výklad Sigmunda Freuda popisuje vznik tabu jako zákazy, jež byly kdysi lidem vnuceny zvenčí. Tyto zákazy se dále šířily prostřednictvím výchovy. Týkaly se činností, k nimž měli lidé instinktivně sklon (tento sklon se přesunul do nevědomí), a proto si k nim vytvořili ambivalentní vztah, v němž se mísí strach z porušení tabu s pudovou touhou činnost vykonávat. Člověk, který tabu poruší, se sám stává tabu z toho důvodu, že tím k jeho porušení svádí ostatní. Stejně tak lidé, kteří jsou tabu bez toho, aby nějaké porušili, se jím stali, protože vyvolávali v ostatních zakázané chťiče a ambivalentní pocity (typicky panovníci, ženy po porodu, zemřelí apod.). (Freud, 1991a, pp. 30–31) Pravidla tabu obvykle nemají obecně racionální podklad a praktické využití, tyto aspekty tabu jsou srozumitelné pouze těm, kdo pod jejich vlivem žijí. (Freud, 1991a, p. 22) „Za zdroj tabu se pokládá zvláštní magická síla, jež lpí na osobách a démonech, z nichž se může přenášet prostřednictvím neživých předmětů.“ (Freud, 1991a, p. 23) Postupem času se ovšem tabu etablovalo jako samostatná moc, jež působí jako nátlak zvyků, tradic a později zákona. (Freud, 1991a, p. 26) Freud srovnává charakteristiky tabu s charakteristikami neuróz – tabu jsou stejně jako neurózy neodůvodněné; nepotřebují vnější sankcionalizaci, protože si dodržování zajišťují vnitřní jistotou jedince, že za jejich porušení by přišel trest; zaměřují se na dotyk, jímž se zakázané přenáší (nejen ve smyslu fyzického dotyku, ale také myšlenkového); dávají vznik příkazům, které z nich vyplývají, a očišťujícím rituálům. Nejstaršími tabu jsou ta spojená s totemismem – tabu pojídání totemového zvířete (kanibalismus) a incestní tabu. (Freud, 1991a, pp. 27–28)

Novější přístup německého psychoanalytika Hartmunda Kraftha s Freudem zcela nesouhlasí, původ tabu nevidí ve starých zákazech, jež byly lidem vnuceny. (Kraft, 2006, p. 10–11) Tabu nespojuje s působením magické síly, chápání tabu vztahuje čistě na oblast sociální – na jeho dodržování dohlíží ten, kdo ho uložil (např. instituce). (Kraft, 2006, pp. 113–114) Má identifikační funkci, pomocí tabuizace skupina definuje to, co do ní nepatří – překročení tabu znamená vyobcování ze společnosti. (Kraft, 2006, pp. 11–13)

Antropologické výklady zpravidla kladou tabu do souvislosti s rituální funkcí. Evolucionistický pohled britského antropologa Jamese George Frazera hovoří o tabu jako o iracionálním chování, zákazu, který je spojený s určitou posvátností, magií, často také s konceptem rituální nečistoty. Cílem tabu je oddělit od každodenního života to, co je posvátné, a to, co je (rituálně) nečisté. V „primitivních“ společnostech posvátné a nečisté splývá, tabu je tedy definováno spíše nebezpečím. Může se jednat o nebezpečné (osoby, předměty apod.), ale i o něco, co je v nebezpečí. (Frazer, 1994, p. 201)

Strukturálně funkcionalistický přístup v podání britského antropologa Alfreda Reginalda Radcliffea-Browna definuje tabu jako rituální zákaz nebo rituální vyhýbání se¹. Tabu dále funguje na základě rituálního statusu. Jeho porušení má pro jedince nežádoucí změnu v jeho rituálním statusu, která se projeví neštěstím, jež danou osobu postihne (konkrétní forma se v různých kulturách a situacích liší). Hovoří také o rozlišení mezi magií a náboženstvím v evropské společnosti, dle níž lze rituální zákazy rozlišit na ty, jež vychází z náboženství (zákazy na základě křesťanské víry), a ty, jež vychází z magie (v evropském prostředí lze definovat jako pověry). Zmiňuje ovšem také fakt, že tato distinkce není univerzálně platná, stejně tak jako rozlišení posvátného a nečistého (dle Frazera). Osoba, předmět, místo, slovo, událost atd., které spadá pod rituální zákaz, má rituální hodnotu. Ta nemusí být pouze negativní, ale může být také pozitivní (osoby, předměty atd., jimž se vyhýbáme z důvodu rituální úcty). Spolu s rituální hodnotou může vzrůstat také hodnota sociální. (Radcliffe-Brown, 1952, pp. 134–141)

Na základě vztahu k přechodovým rituálům definuje tabu francouzský antropolog Arnold van Gennep. Na mnoha příkladech uvádí, že chování regulované tabu, je nedílnou součástí přechodových rituálů. Dle van Gennepova modelu existuje několik rozdělení rituálů – sympatické a kontaktní, přímé a nepřímé, pozitivní a negativní (a právě k negativním řadí tabu). (Gennep, 1997, p. 21) Mluví obecně o přechodových tabu a rituálech, s nimiž jsou spojené, překročení hranic (mezi různými místy, profánním a sakrálním), jež jsou určené

1 *Ritual prohibition, ritual avoidance*; Radcliffe-Brown užívá pouze těchto termínů, použití termínu *tabu* omezuje na oblast Polynésie.

nějakým mezníkem a jejichž překročení je zakázané s hrozbou nadpřirozeného trestu (Gennep, 1997, pp. 22–23); a dále o rituálech a tabu spojených s konkrétními pomezními situacemi: příchod cizince (Gennep, 1997, pp. 32–35); ženy v době těhotenství a porodu (Gennep, 1997, pp. 36–53); šestinedělí a rané dětství (Gennep, 1997, pp. 54–66); iniciační rituály (Gennep, 1997, pp. 67–109); zasnuby a svatba (Gennep, 1997, pp. 110–135); pohřby (Gennep, 1997, pp. 136–152)

Se současnější teorií tabu na základě symbolické antropologie přichází britská antropoložka Mary Douglas, která mluví o tabu v souvislosti s rituální nečistotou. Vyvrací názor, jenž byl zaveden Frazerem, že rozdíl mezi nečistým a posvátným je vlastní pouze evropské kultuře a že nativní společnosti tuto distinkci neznají. Jejich chápání daných termínů je však pouze odlišné – posvátné a profánní musí být odděleno, protože při kontaktu hrozí kontaminace jedné i druhé strany. (Douglas, 2001, pp. 7–8)

Poslední přístup k tabu, který zde bude zmíněn, je ten lingvistický. Lingvistika chápe tabu jako zákaz užití slova z náboženských nebo společenských důvodů. Tabu náboženská vychází z víry v magickou moc slova, zatímco tabu společenská jsou pouze ta, o nichž se ve společnosti nemluví. Jako náhrada za tabuizovaná slova se používají již zmíněná *noa*, která mají podobu různých eufemismů, metafor atd. (Janyšková, 2017)

2.4. Tabu a sociální realita

Tabu v sociální realitě je nutné rozdělit na tradiční (ta jsou pod vlivem křesťanství, předkřesťanských náboženství nebo lidové víry) a tabu moderní (která existují pod vlivem současné sekularizované společnosti). Zaměříme-li se na tabu moderní, lze pozorovat, že v porovnání s těmi tradičními začala postrádat jistý aspekt. Již bylo řečeno, že jedním z rysů tabu je to, že je postaveno mimo lidské zákony a na jeho dodržování často dohlíží jakási nadpřirozená moc. A toto je právě rys, který tabu postupem času ztratilo. V dnešní době je „tabu obvykle používáno ve významu problému, jehož diskutování – většinou konzervativním kruhům – ubližuje. A aby se nikomu neublížilo, nemůže být problém diskutován.“² (Röhrich, 1976, p. 125) Je tedy patrné, že si tabu zachovalo svůj implicitní charakter, ale zmizela jeho magická součást. Tabu už je nadále pouze to, co je ze společnosti vyloučené a o čem se nemluví, bylo sekularizované. Používá se v oblasti politiky, názoru na svět, vkusu, pocitů, něčího soukromí atd., tedy pro problematiku, která má s původním významem pojmu jen málo společného. (Röhrich, 1976, p. 142) Spolu s tím mizí také víra v trest ze strany

2 Orig.: Gemeint ist mit ‚Tabu‘ dann gewöhnlich ein Problem, mit dessen Diskussion man irgend jemand – meist konservativen Kreisen – weh tut. Und um niemand zu verletzen, unternimmt man es eben, das Problem zu Ende zu diskutieren.

nadpřirozena. (Hamilton, 2001, p. 141) Lze možná říci, že je pojem tabu v dnešní době používán do jisté míry nesprávně, ale na druhou stranu se také jedná o nevyhnutelný vývoj. Původní atributy tabu se patrně nejdéle dochovaly u některých nativních společností. Clodd (1898, p. 114) popisuje tabu jako něco, co ovládá život lidí a je silnější než zákon. V ‚civilizovaných‘ společnostech tak ovšem činí „pod rouškou zvyků“³, ve společnostech ‚barbarských‘ je to ovšem něco, co ovlivňuje veškerou činnost, zajišťuje poslušnost hrozbou trestu ze strany magického, neviditelného.

Moderní či společenská tabu lze dělit na negativní, pozitivní a potlačovací. (Röhrich, 1976, p. 126) Negativní tabu se vyznačují tím, že o nich lze ve společnosti mluvit, ale pouze negativním, odmítacím způsobem (např. komunismus v postsocialistických zemích). O pozitivně tabuizovaných věcech lze naopak mluvit pouze v pozitivním kontextu (např. hlavy státu v totalitních zemích). Do této kategorie se řadí i užívání eufemismů. Potlačovací tabu jsou taková, o kterých se nesmí mluvit vůbec.

Jiné dělení tabu, týkající se spíše tabu tradičních, odlišuje tabuizované činnosti, osoby, předměty a slova. (Frazer, 1994, pp. 176–233) Do tabuizovaných činností Frazer konkrétně řadí tyto kategorie: tabuizovaný styk s cizinci, tabuizované jídlo a pití, tabu ukazování tváře, tabu opuštění domu, tabu ponechání zbytků jídla (Frazer, 1994, pp. 176–182); mezi tabuizované osoby náčelníky a krále, truchlící pozůstalé, ženy v době menstruace a porodu, válečníky, lovce a rybáře, osoby, které zabily člověka (Frazer, 1994, pp. 183–200); do tabuizovaných předmětů řadí železo, ostré nástroje, krev, hlavu, vlasy, sliny, pokrm, uzly a prsteny (Frazer, 1994, pp. 201–218) a do kategorie tabuizovaných slov osobní jména, jména příbuzných, jména mrtvých, jména králů a jiných posvátných osob a jména bohů (Frazer, 1994, pp. 219–233). Frazer zaznamenává většinou materiál vyskytující se v mimoevropských oblastech, zmiňuje ovšem také evropské prostředí, především na základě předkřesťanských mytologií.

V sociální realitě se některá z těchto tabu do dnešních dnů nedochovala. Velkou skupinou tabu, která má na každodenní život velký vliv i do dnešních dnů, jsou tabu jazyková (neomezují se pouze na vlastní jména, ale pojímají mnohem širší skupinu slov). Nejstarší jazyková tabu se pravděpodobně objevovala již u pravěkých lovců a měla své místo v lovecké magii. Jejich pozůstatky lze vysledovat ve folkloru. Používala se především u pojmenování lovných zvířat a zvířat člověku nebezpečných (typicky medvěd, vlk). V prvním případě byl důvod takový, aby člověk lovené zvíře vyslovením jeho jména nevyplašil. Důvod v druhém případě byl strach – člověk se obával toho, že vysloví-li jméno zvířete, přivolá ho tak. Oba

3 Orig.: under the guise of customs.

koncepty pracují s myšlenkou, že zvířata chápou lidský jazyk. S loveckou magií se navíc pojí tabu pro pojmenování krve. (Röhrich, 1976, p. 129) Ve folkloru, ale rovněž v lidové víře (jedná se zde o tabu archaická) bylo tabu vyslovit jména démonických postav (čert, Krakonoš), které mohly člověku ublížit. (Č. L., 1896d, pp. 448–449; Janyšková, 2017) Tabu mohou být také výrazy spojené se smrtí, nemocemi atd. (Janyšková, 2017; Röhrich, 1976, p. 134) Společenská jazyková tabu jsou obvykle výrazy nevhodné vyslovit na veřejnosti: vulgarismy, slova porušující politickou či jinou korektnost, slova popisující vyprazdňování, plození atd. (Janyšková, 2017)

Další velkou skupinou tabu, která částečně v lidských životech figuruje dodnes, jsou tabu spojená s konzumací jídla a pití. Dle starozákonní tradice existuje mnoho druhů zvířat, jež jsou považovány za rituálně nečisté a konzumace jejich masa je zakázaná (prase, králík, sova, labuť, ježek, had atd.). (Röhrich, 1976, p. 130) Mimo biblickou tradici se také vyskytuje mnoho lidových pověr ohledně jídla a pití, ve výběru nečistých zvířat se shodují, lidová víra pro ně ovšem má svá odůvodnění – „děti s řečovými potížemi by neměly jíst rybí maso, jinak budou němé“; „králíčí mozek způsobuje špatnou paměť“⁴ atd. (Röhrich, 1976, p. 131)

Tabu, jež je světově víceméně univerzální (ač jeho rozsah se liší od nejbližších příbuzných až po princip exogamních svazků, platných např. pro celou vesnici) a jeho platnost se udržela do dnešních dnů, je tabu incestní. Je jedním z tabu (podobně jako např. vražda), která překonala očekávání trestu za porušení ze strany nadpřirozených sil a dostala se i do lidských zákonů: „... pravděpodobně po dalším vývoji pojmu přebírá společnost potrestání opovážlivce, jehož počínání uvrhlo druhy do nebezpečí. Tak navazují i první trestní soustavy lidstva na tabu.“ (Freud, 1991a, p. 23)

Mnoho tabu, z nichž je řada živá dodnes, je spojeno se svatbami a pohřby (a smrtí celkově). (Röhrich, 1976, pp. 134–135)

Dalším rozšířeným tabu v sociální realitě i folkloru je práce v určitou dobu. Dle křesťanské tradice to je pochopitelně neděle a křesťanské svátky. Existovaly ovšem i jiné časy, kdy se nesmělo pracovat. Ty byly spojené více s lidovou vírou než s křesťanstvím, je to např. noc, která dle lidové víry náleží duchům a démonům. (Röhrich, 1976, pp. 132–133)

4 Orig.: Kinder, die Sprachschwierigkeiten haben, sollen keine Fische essen, sonst werden sie stumm; Kaninchenhirn bewirkt ein schlechtes Gedächtnis.

2.5. Tabu ve folkloru

Ač bylo v předchozí části tabu již v obecné rovině definováno, na tomto místě je třeba jeho definici poupravit, respektive doplnit. Již zmíněné charakteristiky tabu platí i pro tabu ve folklorních vyprávěních, je ovšem nutné zmínit aspekt, se kterým se sociální realita většinou nepotýká, a to bezprostřední a neproblematizovanou přítomnost nadpřirozených bytostí. Folkloristické texty, které s tabu pracují, tento aspekt nezmiňují, případně se jedná o druh textů, v nichž se definice užitých termínů neobjevuje (folkloristické katalogy). Jak bylo řečeno, tabu s jejich vlivem alespoň v tradičním pojetí počítá i v sociální realitě, nikdy s nimi (alespoň v jejich empiricky zaznamenané podobě) ovšem opravdu nepříjde do styku. Ve folklorních vyprávěních jsou však tabu spojená s démonickými bytostmi ta nejfrekventovanější a i ostatní kategorie tabu zaznamenávají přítomnost nadpřirozených sil, zejména při trestání jejich porušení. Jak tedy přistupovat k nadpřirozeným postavám? Podstatou magie a obecně nadpřirozeného světa je jeho nevyzpytatelnost. V sociální realitě se často setkáváme s představou, že dohled nad dodržováním tabu přísluší božstvům nebo dokonce více nespecifikovaným nadpřirozeným silám. (Röhrich, 1976, p. 140) Ve folkloru se ovšem nejčastěji ve spojení s tabu vyskytují bytosti, které jsou silně antropomorfní (jen zřídka se setkáme s abstraktními nadpřirozenými silami) a tím kromě zhruba lidské podoby disponují i mnoha lidskými vlastnostmi. V této práci se s jakoukoliv přítomností nadpřirozených postav pracuje jako s nevyzpytatelným vlivem nadpřirozena (stejně jako to pravděpodobně dělají ostatní texty), v některých případech se ovšem často jedná o hraniční motivy, co se týče oddělení tabu a zákazu (je např. vyprovokování vodníka stále tabu, jedná-li pod vlivem pomstychtivosti, ryze lidské vlastnosti, ačkoliv je vlastní i některých božstvům, nebo by v tomto případě mohlo jít pouze o zákaz, případně jednání na základě selského rozumu?).

Dalším specifikem tabu ve folkloru je to, že má mnohdy čistě narativní funkci. Typickou vlastností těchto tabu je skutečnost, že se vyskytují v pozici, kdy je jejich funkcí pouze vyvolat napětí v příběhu. (Röhrich, 1976, p. 128) Ta se často shoduje s tím, co jsou dle Proppova rozboru pohádky její druhá a třetí funkce – zákaz a porušení zákazu. (Propp, 1999, pp. 32–33) Úkolem těchto funkcí je pouze vložit napětí a započít vyprávění a na tomto místě se převážně vyskytuje zákaz. Ojediněle lze ovšem narazit i na tabu (sám Propp uvádí jako příklad motiv zakázané místnosti [Propp, 1999, p. 32]; může se jednat také o incestní tabu v pohádce Allerleirauh – KHM 65 [Miersch, 2010, p. 107])

V návaznosti na zmíněné funkce se objevuje další narativní charakteristika – tabu se objevuje v takových folklorních vyprávěních, v nichž následně dojde k jeho porušení. „Každý

zákaz s sebou nese i očekávání jeho porušení – jinak by se jednalo o prázdný motiv.“⁵ (Röhrich, 1976, pp. 128) Nejedná se ovšem o zcela univerzální vlastnost. Röhrich mluví o této charakteristice v souvislosti se zákazem i tabu a ve většině případů také platí. Vyskytují se nicméně i vyprávění, v nichž je tabu (jež je obvykle explicitního charakteru, ale jinak nese všechny typické znaky tabu) představeno/vyřčeno, ale v průběhu vyprávění porušeno není. Tyto motivy se sice objevují velmi zřídka, ale je možné na ně narazit. Zmiňuje také myšlenku, že tabu jsou v pohádkách velmi charakteristická a jsou stanovena pouze pro konkrétní osobu a situaci. (Röhrich, 1976, p. 128) Ani tato teze neplatí zcela stoprocentně, jak bude dokázáno v další části textu. Je také poměrně relativní, zda je opravdu přesun konkrétních tabu z náboženského systému do folklorního prostředí skutečně jeho degradací, jak ho Röhrich popisuje. (Röhrich, 1976, p. 140) Tato skutečnost nemusí znamenat předzvěst jeho úplného vymizení, ač z prostředí bezprostřední reality jistě, ve folklorní tvorbě ovšem nedochází k jeho degradaci, naopak ukazuje na způsob, jak vědomí o něm zachovat dále a jak se může dále vyvíjet v jiném prostředí (viz dále).

O vztahu mezi folklorem a sociální realitou hovoří americký folklorista A. Dundes. Klade důraz na zkoumání nejen samotného vyprávění („lore“), ale také kontextu, v němž se vyprávění objevuje – chování a sociální prostředí („folk“). Pod vlivem psychoanalytických metod zavádí termín „inverzní projekce“⁶. Jedná se o proces, během něhož dochází nejen k převrácení touhy, ale také k její externalizaci (z objektu, který je původně obětí nenávisti/úzkosti, se stává opak, z toho, kdo jej projektuje, naopak oběť). Výsledek tohoto procesu se objevuje právě ve folkloru, převážně v pohádkách a pověstech, v nichž se odráží tabu ve společnosti. (Dundes in Bronner, 2007, pp. 25–26) Folklor (nejen pohádky a pověsti, ale ve velké míře především vtipy⁷) tedy vidí jako prostor, v němž je možné vyjádřit úzkosti a tabu ve společnosti, o nichž se jinak v každodenním životě nemluví. (Dundes in Bronner, 2007, p. 3)

Opačný způsob, jakým se projevují tabu ve společnosti ve folkloru, nastiňuje proměnu některých motivů v pohádkách na základě tabu, jež byla platná ve společnosti, tak, aby folklorní vyprávění korespondovalo s těmito tabu a aby ani zde nebyla porušena. (Miersch, 2010, pp. 119–120; Propp, 1999, pp. 177–203)

5 Orig.: Jedes erwähnte Verbot trägt in sich jedenfalls schon die Erwartung seiner Übertretung – sonst wäre es ein blindes Motiv.

6 *Projective inversion*; inspirován Freudovou projekcí.

7 Podobně vnímá vtip Freud, jako prostředek k uvolnění pudového napětí, které se tvoří vlivem společenských pravidel. (Freud, 1991b, pp. 120–121)

2.5.1. Zpracování tématu tabu v evropské folkloristice

Existuje mnoho antropologických textů, které se fenoménu tabu věnují, textů folkloristických je ovšem podstatně méně. Ač se pojetí tabu v obou disciplínách v lecčem shoduje, tabuové motivy ve folklorních vyprávěních mohou mít některé dílčí rysy odlišné, typické pouze pro svůj žánr.

Texty, jež se věnují rozboru tabu v evropském folkloru, se nejčastěji zaměřují na popis jeho výskytu ve sbírce bratří Grimmů *Kinder- und Hausmärchen* (KHM).

Prvním z těchto textů je již citovaná kapitola *Tabus in Bräuchen* z knihy *Sagen und Märchen* německého folkloristy Lutze Röhricha. (Röhrich, 1976, pp. 125–142) Text pojednává nejen o zmíněných charakteristikách tabu a podobách tabu ve společnosti, ale uvádí také mnoho příkladů z folklorních vyprávění, které čerpá především z Grimmových KHM a částečně z jejich *Deutsche Sagen*.

Konkrétní zde rozebíraná tabu jsou např. tabu spojené s pitím (chlapec má žízeň a napije se ze studánky, která sama varovala, že napije-li se z ní někdo, změní se ve zvíře [KHM 11] – toto tabu charakterizuje jako ono freudovské jednání na základě instinktu, který je zakázaný); tabu prozrazení magického tajemství (věrný poddaný varuje krále před nebezpečím, ačkoliv si je vědom, že pokud to udělá, zkamení [KHM 6]); incestní tabu (KHM 65); tabu zakázané místnosti (KHM 3, 46); porušení tabu stanovené nadpřirozeným partnerem (vyprávění o Amorovi a Psýché, Meluzině); obecnější tabu, které se vztahuje na veškerý kontakt s nadpřirozeným světem (to se objevuje především v pověstech, ale také v lidové víře). (Röhrich, 1976, pp. 127–138)

Vrátíme-li se k incestnímu tabu, je zajímavé, že především v mytologii k jeho porušení často dojde. Jedná se převážně o mýty o stvoření, v nichž je jako původ člověka popsán jediný pár a incest je jediná další možnost: zmiňuje např. biblického Kaina a Abela, kteří se ožení se svými sestrami-dvojčaty. (Röhrich, 1976, p. 136) Obecně je motiv incestu přítomný ve všech mytologiích, ty se ovšem odlišují tím, zda se na přítomnost motivu incestu soustředí nebo zda se v nich objevuje pouze náhodně a nepravdělně. (Kluckhohn, 1959, p. 269)

V otá zce manželství člověka s nadpřirozeným partnerem nabízí koncept propojení folklorního vyprávění se sociální realitou. Popisuje zde alpské pověsti, v nichž se rolník ožení s nadpřirozenou ženou. Ta měla jedinou podmínku – aby na ni nikdy nebyl hrubý. Muž ji ovšem časem porušil a žena navždy zmizela. Tato podmínka by měla být charakteristická pro starší rolnický svět, v němž bylo bití ženy patrně poměrně běžné. (Röhrich, 1976, p. 138) V prostředí středověkých šlechtických rodů se pověsti o sňatku s nadpřirozenou ženou (která

je matkou celého rodu) používaly k vysvětlení vlastní nadřazenosti. (Röhrich, 1976, pp. 137–138)

Dalším textem, jenž na Röhricha částečně navazuje, je kapitola německé historičky Uty Miersch *Verbot und Tabu im Märchen* z knihy *Texte und Tabu*. (Miersch, 2010, pp. 105–121) Tento text je rozbořem dvou významných tabu – incestního tabu a tabu zakázané místnosti (opět na základě pohádek z KHM). V případě incestního tabu se věnuje pohádce *Allerleirauh* (KHM 65). Pohádka popisuje, jak králi zemřela žena a on jí slíbil, že se znovu ožení pouze s takovou, která bude stejně krásná jako ona. Král takovou ženu dlouho nemohl najít, až si všiml, že jediná taková je jejich dcera, rozhodl se tedy oženit se s ní. Ke sňatku nedošlo, protože princezna utekla. Zbytek pohádky popisuje osudy princezny a král se v ní již znovu neobjeví. Motiv se zde tedy vyskytuje pouze na začátku pohádky jako spouštěč děje. Již bylo zmíněno, že v této funkci se obvykle objevuje zákaz, autorka dokonce tvrdí, že toto tabu je v rámci KHM jediné, které se na této pozici objevuje. Podobně jako Röhrich považuje tabu na tomto místě za motiv literární, který má pouze narativní funkci a pro příběh je postradatelný (Röhrich mluví o funkci vyvolání napětí). (Miersch, 2010, pp. 106–107)

Tabu zakázané místnosti věnuje mnohem větší prostor, protože popisuje několik syžetů, v nichž se vyskytuje. Rozděluje je na dvě skupiny. První z nich jsou pohádky typu *Blaubart* a *Fitchersvogel* (KHM 62a, KHM 46). Ty vypráví o mladé ženě, která byla provdána za cizince, jenž ji odvezl na své sídlo. Tam měla zpravidla možnost volně se pohybovat s výjimkou jediné místnosti, do níž nesměla vstoupit. V manželově nepřítomnosti tak ale učinila a v místnosti objevila něco nevýslovně hrozného (mrtvoly předchozích manželů, potoky krve apod.). Když to manžel po svém návratu zjistil, usiloval ženě o život. (Miersch, 2010, pp. 109–112)

Druhý typ pohádek vypadá v úvodu velmi podobně, pouze se na místě hlavní hrdinky objevuje malá dívka, svěřenkyně autoritativní postavy, na jejíž pozici se objevuje Panna Marie (*Marienkind*, KHM 3) nebo nadpřirozená ženská postava. V zakázané místnosti se nenachází mrtvoly, ale ve variantách se sv. Marií náboženské výjevy a ve variantách s nadpřirozenou ženou velmi často sama žena v jakési přechodové fázi. V tomto případě tedy skrývá místnost něco zranitelného. (Miersch, 2010, pp. 113–117)

Oba typy pohádek mají společný motiv zvědavosti, která je nakonec natolik velká, že vede k otevření zakázaných dveří. Autorka považuje tento motiv za hraniční mezi tabu a zákazem, ve své definici konceptů zdůrazňuje explicitní charakter zákazu a implicitní charakter tabu a v případě této pohádky je varování vždy vyřčeno nahlas (zmiňuje jednu výjimku – pohádku *Das Mordschloß* [KHM 73], v níž jediné je uchován implicitní charakter

tabu a varování ohledně zakázané místnosti není vysloveno [Miersch, 2010, p. 111]).

V závěru hovoří o již zmíněné myšlence: jaký mají vliv tabu ve společnosti na utváření folkloru? Jako příklad uvádí pohádku *Schneewittchen* (KHM 53). V původním znění pohádky o Sněhurce to byla její vlastní matka, kdo jí ze závidi na její krásu usiloval o život. Tím se však pohádka pravděpodobně dotkla společenského tabu, protože v měšťanské společnosti byl kladen velký důraz na blízký vztah matky a dítěte, a bylo tedy nemyslitelné, že by mohla matka vůči vlastnímu dítěti chovat podobné emoce. To byl zřejmě důvod, proč byla postava zlé matky změněná na postavu zlé macechy. (Miersch, 2010, pp. 119–120)

Textem pojednávajícím o dalším typu tabu je studie ruského folkloristy Vladimira Jakovleviče Proppa *Rituální smích ve folkloru*. (Propp, 1999, pp. 177–203) V tomto textu hledá kořeny pohádky o Nezasmálce v ruském folkloru. Mluví zde o magii smíchu. Ten je vlastní pouze živým, proto se ve folkloru objevuje tabu smíchu při cestách do světa mrtvých, ani sami mrtví se nemohou smát. Smích patří k životu a jeho vzniku. Kromě množství různých obřadů (spojených s plozením, postupem času i se zemědělstvím) zmiňuje bohyni Deméter, jež symbolizuje plodnost úrody, ale také plodnost lidskou. Je rovněž spojována s bezpohlavním vznikem života, pohlavní styk je nahrazen právě smíchem. Pohádku o Nezasmálce připodobňuje k pohádkám, v nichž hrdina musí uhodnout, kde má princezna na těle znamení (řeší se totiž často stejným způsobem jako rozesmátí princezny). V pohádkách o princezniných znameních se v původní podobě objevovala explicitní nahota a sexuální styk – tento atribut se časem ztratil s tím, jak ve společnosti začalo být nevhodné o podobných tématech hovořit, a byl nahrazen motivem pouze symbolickým; vidíme zde typický příklad toho, jak situace ve společnosti ovlivnila vývoj folkloru – čímž se pohádka opět vrací k významu plodnosti. (Propp, 1999, pp. 177–203)

Pohádce o Nezasmálce rovněž věnuje prostor v *Pohádkoslovných studiích* český folklorista Jiří Polívka. (Polívka, 1904, pp. 67–106) Polívka se ovšem nesnaží o žádnou interpretaci, ale jen zaznamenává velké množství variant této pohádky.

Dalším rozsáhlým textem je kniha britského antropologa Edwarda Clodda *Tom Tit Tot* (Clodd, 1898), která pojednává o stejnojmenné pohádce (známé spíše pod různými podobami jména Rumpelstiltskin; ATU 500 – *The Name of the Supernatural Helper*), jejíž podstatou je uhodnutí jména nadpřirozené bytosti. Vychází z její verze z východní Anglie. Ta vypráví o dívce, s níž se oženil král. Dal jí podmínku, že musí celý měsíc následující roku upřít každý den pět přaden, jak mu její matka nalhala, že dívka dokáže, jinak že ji zabije. Dívka to ovšem nedokázala, každou noc jí však pomohla démonická bytost, která se u ní objevovala. Ta dala dívce každou noc tři pokusy uhodnout její jméno. Pokud dívka do konce měsíce neuhodne,

měla bytosti patřit. Poslední den měsíce král dívce vyprávěl, že v lese viděl jakéhosi tvora, který si prozpěvoval, že je jeho jméno Tom Tit Tot. Tak se dívce na poslední chvíli podařilo jméno uhodnout a tvor navždy zmizel. (Clodd, 1898, pp. 8–16)

Následně uvádí některé varianty pohádky z evropského prostředí a rozebírá další motivy, jež se v pohádce objevují (motiv předení, naivního d'ábla). (Clodd, 1898, pp. 17–52) Kromě pohádky samotné autor rozebírá motiv tabuizovaného jména a víru v magii jména a jejich výskyt ve světě. Původ motivu tabuizovaného jména vidí v archaických společnostech, v nichž existovala víra v existenci jména jako živé součásti každého člověka, dle níž je možné prostřednictvím jeho vyslovení dané osobě ublížit, proto bylo nutné jméno skrývat. (Clodd, 1898, pp. 53–54)

Velký prostor kategorii tabu věnuje ve svém katalogu mezinárodních mytických a folklorních motivů americký folklorista Stith Thompson. *Motif-Index* obsahuje kategorii C, jejíž název je *Motifs of tabu*. (Thompson, 1955–1958) Thompson dělí motivy tabu do několika skupin: tabu spojená s nadpřirozenými bytostmi C0.–C99. (např. zákaz volání nadpřirozených bytostí; urážení nadpřirozených bytostí, nadpřirozených partnerů, bohů, duchů vody, hor atd.), sexuální tabu C100.–C199. (např. zákaz líbání, sexuálního styku; tabu spojená s pubertou, menstruací, manželstvím), tabu spojená s jídlem a pitím C200.–C299. (např. zákaz jíst nebo pít na určitém místě, určité věci, jídlo od určitých osob), tabu spojená s pohledem C300.–C399. (např. zákaz dívat se na určitou osobu nebo věc, dívat se určitým směrem), tabu spojená s řečí C400.–C499. (např. zákaz klást otázky, vyslovit jméno, prozradit tajemství, smát se), tabu dotýkat se C500.–C549., třídní tabu C550.–C599., zvláštní zákazy C600.–C699. (např. zakázané místo, věc, čas) a ostatní tabu C700.–C899. (např. tabu spojená s cestou do nadpřirozeného světa, tabu spojená s odpočinkem); nakonec obsahuje také kategorii o trestech za porušení tabu C900.–C999. (např. smrt, ztráta štěstí, nemoc). (Thompson, 1955–1958)

3. Metodologie

Práce se metodologicky věnuje folkloristické analýze narativních motivů, jež se vyskytují v pohádkách a pověstech zaznamenaných v českém prostředí. Jako zdrojů užívá především tištěných sbírek folklorních vyprávění, shromážděných českými (případně německými) folkloristy a sběrateli lidových vyprávění. Tyto prameny pokrývají materiál od zhruba poloviny 19. století – zde se jedná o sbírky pohádek a pověstí Boženy Němcové a Karla Jaromíra Erbena (případně jeho studentů), v nichž se objevují vyprávění, která sice pocházejí z lidové tradice, jsou však literárně upravená a tedy ne zcela autentická. Autentičtějším materiálem, k němuž zaujímali sběratelé vědecktější přístup (zachování rysů původního jazyka, informací o vyprávěči) z 19. století je soubor pověstí Josefa Virgila Grohmana především ze severních a středních Čech, sbírky spolku Slavia nebo sběry moravských vyprávění Beneše Methoda Kuldy. Prameny z přelomu 19. a 20. století a první poloviny 20. století jsou sběry Josefa Štefana Kubína z Kladska a Podkrkonoší, chodské pohádky Jindřicha Šimona Baara, vyprávění z Opavska a Hanácka, jež opatřil poznámkami Jiří Polívka. Další část pramenů je datovaná zhruba od poloviny 20. století. K těmto sbírkám již bylo přistupováno vědecky a zaznamenávají vyprávění v jejich zcela autentické podobě. Jedná se o sbírku vyprávění Jaromíra Jecha z Kladska, moravské pohádky, které shromáždil Oldřich Sirovátka, a slezská vyprávění Antonína Satkeho. Současný folklor je zastoupen sbírkami Petra Janečka.

Tyto prameny jsou doplněné také jednotlivými menšími sběry, které vycházely v periodících Český lid a Národopisný věstník.

Na základě analýzy textů, nacházejících se v pramenech, byl sestaven seznam jednotlivých motivů tabuizovaného jednání. S tabu se zde pracuje v té podobě, v níž bylo definováno na začátku práce. Uspořádání kategorií motivů se vždy opírá o jednotící prvek – ve většině případů je to obecně samotné tabu (tabu promluvit, smát se, ohlížet se apod.), avšak v případě tabu, která jsou spojená s démonickými bytostmi, a tabu, jež se pojí se smrtí, jsou prvními jednotícími prvky v prvním případě démonické bytosti, v druhém případě smrt; až následně se jednotlivé kategorie dělí na samotná tabu. V každé kategorii jsou u motivů tabu popsány jejich různé varianty, typy vyprávění, v nichž se objevují, a případně také škála trestů, které následují při jejich porušení.

V konečné fázi došlo k porovnání motivů s dostupnými motivickými a typologickými folklorními katalogy a doplnění jejich orientace v těchto katalozích. V českém prostředí se jednalo o *Soupis českých pohádek* Václava Tilleho a *Katalog českých démonologických*

pověstí Jana Luffera; v mezinárodním měřítku o katalog motivů Stitha Thompsona *Motif-Index* a typologický katalog ATU (Aarne-Thompson-Uther).

U každého vyprávění, které obsahuje hledaný motiv, je dále doplněn jeho geografický výskyt (neobjevuje se u vyprávění, u nichž ho dohledat nelze, a u vyprávění, jež jsou více rozšířená a vyskytují se ve větším množství pramenů z různých oblastí).

4. Motivy tabu v českém folkloru

4.1. Tabu vyskytující se v kontaktu s démonickými bytostmi

Tato nejrozsáhlejší kapitola popisuje nejčastější formu tabu, a to kontakt s démonickými bytostmi. Jak již bylo řečeno, veškeré zakázané jednání spojené s těmito bytostmi je považováno za tabu vzhledem k jejich nadpřirozenému charakteru a tím i jisté nevyzpytatelnosti nebo pravidel jednání odlišných od těch lidských. Ačkoliv se některé z jejich reakcí zdají být zcela lidské (např. pomsta za urážky), k jejich zařazení mezi tabu přispívá buď jejich magický charakter (např. bytost se ukáže, když ji někdo zavolá – ve většině případů se však jedná o volání z neurčitě velké vzdálenosti, případně o volání pouhou myšlenkou) nebo ustálená podoba této reakce (např. kdykoliv člověk urazí vodníka, je utopen).

Spadá sem několik skupin motivů, jež by bylo možné zařadit rovněž do kapitol následujících a některé jsou rozvedeny až v nich (jedná se konkrétně o kapitoly *Klení jménem démonických bytostí* a *Tabu prozrazení tajemství*, v níž se vyskytuje motiv prozrazení nadpřirozeného partnera), tato kapitola se věnuje pouze motivům, jež se neváží k jinému, specifitějšímu tabu (které se může vztahovat i na jiné postavy) a vychází především z magické podstaty démonických postav.

Mezi aktéry, jichž se tabu v této kapitole týká, jsou zařazeny tradiční postavy české démonologie – čert, vodník, hejkal, horští duchové (Krakonoš), divé ženy, světélka, hospodářiček (názvy těchto postav jsou ponechány tak, jak se vyskytují v uváděných vyprávěních, na některé je tedy možné narazit pod různými názvy [hospodářiček také jako raráš, šotek, skřítek; Krakonoš jako Rýbrcoul apod.]), ale také postavy lokální a zvířata, disponují-li zvláštními vlastnostmi (had, který mluví apod.)

4.1.1. Rozhňevat démonickou bytost

Nejčastější podoba tabuizovaného jednání vůči démonickým bytostem jsou různé formy urážek. Může se jednat o urážky obecně platné (posměch), ale i o urážky, které souvisí s charakterem bytostí (oslovení špatným jménem). Je zde popsáno několik kategorií, jež pokrývají motivy posměchu, urážek, neuctivého chování obecně, až po fyzické napadení, za něž zpravidla následuje pomsta postižené démonické bytosti (v Thompsonově klasifikaci se jedná např. o motivy C41. *Tabu: offending water-spirit*, C42. *Tabu: offending mountain-spirit*, C45. *Tabu: offending devil*, C46. *Tabu: offending fairy*)

Posmívat se démonické bytosti

Prvním příkladem urážky démonické bytosti je posměch (Luffer 2.E.150 *Výzva či posměch nadpřirozeným silám*). Společné je pro všechny bytosti pochopitelně to, že se za posměch mstí, některé mírněji, jiné dost radikálním způsobem.

Lidé mají ve vyprávěních nejčastěji tendenci posmívat se bytostem, které se na první pohled zdají neškodné, často se jedná např. o světélka a bludičky: „Tadykle f ty Homoli bejvala vejžlata, taková svjetýlka ... Jednou byli dva bratři ... a jednou navečír šli pro vodu ... tam štekalo takový vejžle ... Ted' voni se mu posmívali, štekali taky... Malou chvílku a vejžle za nima ... Ten bježal, a porád byli na jednom místě ... Dyš přišli domu, byli mokrý a unavený a nebyli neš pro vodu, a vejžle se zasej stratilo.“ (Kubín Kl. I, č. 35., 1908, p. 69) V tomto případě reagují světélka na posměch tak, že danou osobu pronásledují.

Další obětí lidského posměchu bývají často divé ženy: „Teky u nás našli se takový rozkůčkové, co nedali divným ženám pokoj. Smáli se jim, povolávali po nich ha posmívali se jim na potkání.“ (Baar, č. 14., 1975, p. 265) I divé ženy dokázaly být velmi radikální, co se týče pomsty: „Smál-li se jim někdo, když je viděl, odpykal to smrtí, neuprchl-li.“ (Č. L., 1892a, p. 453)

Cílem posměchu mohl být také vodník: „Kdo se vodníkovi posmívá, moc jeho tupí, ten pomstě neujde. Okolo Blatenského zámeckého rybníka šly podvečer tři ženy ... jdouce kol rákosí přišly za řeči i na vodníka a jedna z nich, která právě v pozeňnaném stavu se nalézala, tropila si úsměšky ze druhých dvou, které strachy umíraly ... Tu zašustělo rákosí a z něho vyčnívala postava ... Ale vodník se krutě pomstil. Když s pomocí Boží šťastně porodila, měl synáček její na prsou červenou skvrnku, zcela podobnou vestě vodníkově ... V dospělých letech nalezl smrt' svou v témž rybníce.“ (Č. L., 1892b, p. 248)

Terčem posměchu se mohl stát rovněž Krakonoš: „Rýbrcoul sedá na kameni, provází pak chodce, vyptává se na Rýbrcoula a posměváčka stihá bouřkou.“ (Č. L., 1898, pp. 176–177)

Dalším příkladem je posměch hejkalovi: „Parkos z Borovan byl jednou na houbách a uslyšel hejkaly pojednou hejkat. Dal se jim do smíchu a poškleboval se po nich. Ale zle za to pochodil. Najednou strhla se děsná vichřice, která až stromy porážela a než se Parkos nadál, už ho sebrala a nesla přes Rataje až do Lhoty.“ (Č. L., 1910a, p. 380)

Zvláštním příkladem je posměch předmětu patřícímu nadpřirozené bytosti. V broumovské pověsti o pohanské panně (Č. L., 1900b, pp. 207–209), která měla symbolizovat odklon lidu od pohanství, je zmínka o věnci s jejími vlasy: „Lid si vypravuje, že tomu, kdo věnec s posměchem by vzal do ruky ... v nejbližší době objeví se strašidlo v neznámé podobě

a nemilosrdně jej ztrestá.“ (Č. L., 1900b, p. 208) Podobně se říká v pověsti o pohanské panně z Kladska: „Kdo by chtěl uloupit její vlasy nebo o ní posměšně mluvil či ji jinak haněl, tomu se zjeví a strašlivě ho potrestá.“ (Grohmann, č. 29, 2009, p. 37)

Urazit démonickou bytostí

Postavou, již je velmi snadné urazit, je Krakonoš. Krakonoše často popudí, když ho někdo nazývá jménem (Luffer 5.A.300 *Horský duch nesmí být nazván pravým jménem*), často ho nejvíce urazí, říká-li se mu Rýbrcoul. Tyto pověsti pravděpodobně ukazují dobovou snahu demonstrovat Krakonoše jako ryze českou postavu, protože se často objevuje také v pověstech německých. Kladská pověst popisuje, jak Krakonoš unesl princeznu, kterou se snažil potěšit tím, že jí dal proutek a nosil jí řepu, ze které si tím proutkem mohla vyčarovat společnost. Jednou si princezna udělala koně a od Krakonoše utekla. Když se dostala z dosahu jeho moci, vysmívala se mu „Rübezahl, Rübezahl“.⁸ Lidé pak jméno začali používat často v domnění, že se tak opravdu jmenuje, a on se jim za to vždy mstil. (Jech, č. 5., 1959, pp. 30–32) Na krejčího, který ho tímto jménem nazval, svedl krádež a málem tak způsobil, že muže popravili. (Kubín Podk. I, č. 47, 1964, p. 102–103) Dělal nepříjemnosti muži, který ho okradl, když byl převlečený za žida, a když ho muž ve vzteku nazval Rýbrcoulem, praštil ho. (Kubín Podk. I, č. 48, 1964, p. 104)

Důkazem toho, že je snadné popudit Krakonoše i jiným způsobem, je např. pověst o ženě, která na něj v lese narazila a nepoznala ho. Když se jí zeptal, kam spěchá, odpověděla: „I já, panáčku, spěchám, von je tu ten Krákonos, aby na mě nepřišel.“ „Ale dyť von nic neudělá!“ „Ju, neudělá! Von je to takovej lotr.““ (Kubín, 1985, p. 149) Načež Krakonoš reagoval tím, že ji přimáčkl na pařez plný hřebíků. (Kubín, 1985, p. 149)

Podobným příkladem, kdy se nevyplatilo urazit nadpřirozenou bytost, je slezská pověst (Satke, 31., 1984, pp. 122–124) o tzv. Šimakovi, lokální démonické postavě, která se pohybuje po lese, vypadá jako hajný a lze ho poznat podle toho, že má dlouhé vlasy. Na lidi, kteří se k němu chovali uctivě, byl hodný. Jednou na něj však narazila dívka, která si mu postěžovala, že po lese chodí Šimak a že na něj nechce narazit (nevěděla, že s ním právě mluví). Pomsta zde byla stejná jako v předchozí pověsti o Krakonošovi. (Satke, 31., 1984, pp. 123–124)

Další příklad urážky lokální bytosti pochází ze Železnobrodsko. Jedná se o „stodolníka“, muže, „který má kosti železné, maso lidské, celý pak jest oděn v železnou zbroj.“ (Č. L., 1894, p. 32) Jednou ho čeledín zavolal, aby se mu zjevil, „Stodolník se však

⁸ Die Rübe – něm. řepa.

popěvkem tím popudil, vyběhl ze stodoly, pustil se do toho čeledína a zadrousil jej.“ (Č. L. 1894, p. 32)

Snadno lze urazit také světélka, jak ukazuje další železnobrodská pověst: „Na cestě se objevily se před ním světýlka. V rozpustilosti zavolal na ne: ‚Cvendy, cvendy, tancujte!‘ Ale cvendy mu daly co proto. Srazily se v tlupu, přiskákaly k němu a důkladně ho podupaly.“ (Č. L., 1894, pp. 32–33) nebo pověst následující: „Ale zle pochodil, kdo jim nadával anebo je škádlil: ‚Světýlka, světýlka sviňská h[ovnivá].‘ Tu se prý naň sesypaly a zavedly ho do bahna a tam ho utopily.” (Slavia, č. 73A, 1984, p. 274) Dalším činem, jímž lze světélka urazit, je pískat na ně (Luffer 4.C.35 *Světélka napadnou toho, kdo na ně hvízdá*). Když na ně chasník pískal, přivolal je tím a celou moc mu bušila do oken a nemohl se jich zbavit. (Slavia, č. 73D, 1984, p. 275) Také dva muže, kteří šli v noci domů a na světélka pískali, světélka napadla. (Kubín Podk. I, č. 172, 1964, p. 311) Stejně důsledky se objevují také v pověsti o bludičkách: „Kdo je hanobí, tím mrští o zem a podupou ho tak, že se několik dní nemůže pohnout; kdo na ně zapíská, dostane pohlavek, až se mu začervená tvář.“ (Grohmann, č. 178, 2009, p. 146)

Na urážku čerta lze narazit v humorné pověsti. „Jednou jeden šel do mlejna a v neděli! A dyž semlel, jede domu, ... našel se mu taky fojrmon. A sed mu na trakař, že najednou taková tíž ... ‚Ty čerte, prdel mně polib!‘ A trakar tam nechal ... A zrouna musel jít na záchod, ... našel se mu čert a prdel mu spálil.“ (Kubín, 1985, pp. 176–177) V tomto vyprávění se mísí trest za urážku čerta, práci v neděli a klení.

Neuctivě se chovat k démonické bytosti

Zde jsou shrnuty motivy veškerého dalšího neuctivého chování k nadpřirozeným či démonickým bytostem, jež není posměchem, slovní urážkou nebo fyzickým napadením. Častým příkladem takového motivu je neuctivé chování k postavě, která se posléze ukáže jako magický pomocník. To se nejčastěji objevuje v typu příběhu, v němž se na cestu postupně vydávají tři postavy (bratři). Když první dva narazí na magického pomocníka, nechovají se k němu hezky (odmítnou se s ním rozdělit o jídlo; hrubě odpovídají, když se jich na něco zeptá apod.) a on jim následně nepomůže, když to potřebují, případně tento čin způsobí jiné následky. Takový vzorec lze nalézt např. v kladské pohádce o bratrech, kteří se vydali hledat živou vodu (Jech, 85, 1959, pp. 196–199); v moravské pohádce, v níž se tři bratři snažili postavit loď, která by plula bez vody (Č. L., 1897b, pp. 199–200) nebo ve velmi rozšířené pohádce o dvou sestrách, které se měly ve službě starat o zvířata, kde špatné chování způsobí smrt (viz více v kapitole *Tabu spojená se smrtí, mrtvými a (sebe)vraždami*). (Satke, 23, 1984, pp. 113–114; Kubín, 1959, p. 98; Kubín, 1959, pp. 217–219; Č. L., 1897c,

p. 422; Kubín Podk. I, č. 119, 1964, pp. 222–223; Němcová II, 1950, pp. 70–73)

Příklad neuctivého chování k vodníkovi se nachází v úpické pověsti o muži, do jehož chalupy vodník chodil a vždy nějak uškodil. Muž se rozhodl na něj přichystat kličku z lýčí, aby ho chytil. Mezitím však slyšel hluk z chléva, šel se tam tedy podívat, a když se vrátil, našel celou chalupu zpřeházenou. Tak se vodník pomstil. (Č. L., 1896a, p. 74)

Za neuctivé chování se mstí i divé ženy v domažlických pověstech. Pacholek potkal divou ženu a ta ho žádala, aby jí pomohl přesadit nekřtěňátka přes plot. Pacholek odmítl a žena se mu pomstila tak, že vyměnila jeho vlastní dítě. (Č. L., 1902b, p. 422) Jiní popudili divou ženu tím, že na ni pokřikovali. Divá žena jednoho z nich chytila a nesla ho přes trní. (Č. L., 1902b, p. 423)

Středočeská pověst ukazuje, že rovněž lesní panny se za neuctivé chování mstí. „Když někdo choval se k nim neuctivě a drze, tu buď ho usmrtily tím, že jej utancovaly, aneb donutily jej k tomu, že se s některou z jejich družek oženil, a pak jej stihlo neštěstí.“ (Č. L., 1929, p. 313)

Skrčka je možné popudit tak, že ho nepozdraví. Skrčkové (pidimužáci) jsou v pražských vyprávěních popisováni jako „maličcí mužíčkové, kteří mají hlavu na krátkém krčku a třepají jí, smějou se a koulí očima.“ (Č. L., 1901, p. 172). Když člověk skrčka potká, musí ho uctivě pozdravit. Pokud to neudělá, „může skrček udělat něco zlého“. (Č. L., 1901, p. 172)

Dalším příkladem neuctivého chování je nasavrcká pověst. Žena o půlnoci viděla na poli pasoucího se bílého koně. Rozhodla se po něm jít házet kamení, aby ho vyhnala. Kůň se ale, když chtěla hodit kamenem, proměnil na černého koně a poté na oheň a do rána jí vyhořel statek. (Č. L., 1902d, p. 167)

Nevyplácí se ani špatné chování k hospodářičkovi v pověsti z Vysočiny: „Kde byl hospodář skrblík a Skřítkovi nepřál, zle si posloužil; zlostný bůžek hleděl mu všemožně škoditi, ba někdy ho i zbavil života.“ (Č. L., 1902c, p. 306) Z chrudimského vyprávění je patrné, že neuctivé chování k němu je trestáno, i když není záměrné: „Hospodář tento později se oženil, a tu mladá nevěsta přišla jednoho dne z pole hladova, a snědla jídlo pro šotka připravené. Bylot' ve stavení tom ode dávna zvykem, že nechávali jeden talíř pro šotka a pokrmu na něm nikdo se nedotknul. Toto však ona nejsouc vědoma, zle pykala! Šotek, jak vyšla ven, chytil ji u plotu a škrtil.“ (Č. L., 1902a, p. 333)

Ve vyprávění z Vysočiny se mstí také hadi, když je lidé dráždí: „Milí chlapi dali se do dráždění těch milejch hadů, a tak je rozdráždili, až hadi na ně se šechni shrkli a šecky je uštípali.“ (Č. L., 1914a, p. 235)

Chlapce, který podvedl Krakonoše, uvázal Krakonoš ke stromu a nechal ho tam, dokud strom neuschne. (Kubín Podk. I, č. 45, 1964, p. 101)

Fyzicky napadnout démonickou bytost

Nejfrekventovanější pověstí, v níž se motiv fyzického napadení vyskytuje, je pověst (v nejjobecnější podobě např. ze středních Čech) o řezníkovi, který usekl prsty vodníkovi, jenž k němu chodil pro maso. Vodník se řezníkovi pomstil tak, že ho utopil. (Grohmann, č. 133, 2009, p. 111; srov. Č. L., 1897e, pp. 92–93; Luffer 5.B.215 *Vodník se pomstí za useknutý prst*) V jihočeské pověsti utopil vodník utopil řezníkovi syna (Č. L., 1897e, p. 92); v další jihočeské pověsti berana (Č. L., 1902e, p. 359); v jiné variantě pověsti se řezník zachránil voláním svatých (Slavia, č. 72H, 1984, pp. 266–267). V rožnovském vyprávění je to vodníková žena, které řezník usekl prsty, a vodník utopil samotného řezníka. (Kulda, 138., 1963, p. 436)

Z pověstí spojených s vodníkem jsou to rovněž jiné způsoby napadení, které se objevují, nejčastěji jsou to různé formy bití. Na to lze narazit např. v úpické pověsti: „U jednoho rybníka seděl vodník na břehu a spravoval si kalhoty. Jak je tak roztahoval, povídá si: ‚Tuhle chybí flek, tuhle chybí flek a tuhle taky chybí flek.‘ Jeden čeledín ve stodole mlátil a vyběhl i s cepem ven, Viděl, jak vodník počítá fleky, vyzdvihl cep a se slovy: ‚Tuhle taky chybí flek,‘ přetáhl cepem vodníka přes záda. ... Do roka se prý čeledín při plavení koní v témž rybníce utopil.“ (Č. L., 1896a, p. 76) Podobně v jihočeské pověsti napadl vodník útočníkův dobytek, když pil u vody. (Č. L., 1902e, p. 469) V další pověsti z jižních Čech se chlapečkům, kterým se chtěl vodník pomstít za to, že ho zbili, podařilo uniknout. (Č. L., 1928b, p. 256) Naopak v podkrkonošské pověsti vodník provinilého utopil. (Kubín Podk. I, č. 232, 1964, p. 397)

Posledním příkladem napadení vodníka je úpická pověst o chalupě, do níž se vodník chodil zahřívat. Škádliil její obyvatele, ti ho ale ze strachu nechali chodit dál. Jednou v chalupě hostili komedianta s medvědem. Když přišel vodník, opět všechny provokoval a nakonec ho medvěd napadl. Vodník se mu ubránil, ale slíbil pomstu. Chalupa třikrát vyhořela. (Č. L., 1896a, pp. 73–74)

V pověstech o raráši reaguje na fyzické napadení, jímž se chtěla daná osoba raráše zbavit, stejným způsobem a člověka zbil. (Erben, 1905, p. 24; Otčenášek, 2015, p. 12)

Napadení čerta se objevuje v kladské variantě pověsti o Čertově skále. Čert přišel do hospody hrát karty a všechny obehral o jejich peníze. Lidé ho chtěli zbít, čert je však přemohl a hospoda shořela. (Jech, č. 175, 1959, p. 364)

4.1.2. Jmenovat a přivolat démonickou bytost

Uhodnutí jména démonické bytosti

K tomuto motivu se typicky váže pohádkový typ ATU 500 *The Name of the Supernatural Helper* (u Thompsona obecný motiv C430. *Name tabu: prohibition against uttering the name of a person or thing* a motiv C432.1. *Guessing name of supernatural creature gives power over him*). Pohádka vypráví o chudé dívce, s níž se oženil král, protože mu dívčini rodiče nahali, že má dívka určitou schopnost (dokáže upříst slámu ve zlato / dokáže upříst velké množství materiálu). Ačkoli dívka danou věc nedokázala, udělal za ni práci nadpřirozený mužik za příslib prvorozeného dítěte / propadnutí do mužikovy moci. Mužik se rozhodl dívku či její dítě ušetřit, pokud dokáže uhodnout jeho jméno. To se dívka zpravidla dozvěděla náhodou, když její manžel/sluha slyšel v lese mužika prozpěvovat si písničku, v níž jméno prozradil. Dívka tak jeho jméno uhodla a on zmizel. (Jech, č. 81., 1959, pp. 187–189; Slavia, č. 25, 1984, pp. 106–108; srov. Tille II/2, 1937, pp. 129–131) V českém prostředí je možné narazit na verze, které, co se týče jména mužika, přímo vycházejí z německé verze pohádky, ale také na verze počeštěné. V kladské pohádce má mužik jméno Rumpelstilzchen (stejně jako v podání německém) a také písnička, kterou si zpívá, je v němčině. V pohádce, již zaznamenal spolek Slavia, si mužik říká Kulfáček.

Přivolat démonickou bytost vyslovením jejího jména

Pravděpodobně nejčastěji se motiv přivolání objevuje ve vyprávění o dívce, která nemá partnera / nikdo s ní nechce jít tancovat, a tak si jednoho dne řekne (nebo pouze pomyslí), že by chtěla i čerta. (Luffer 2.F.50 *Čert jako nápadník*, Thompson C432. *Tabu: uttering name of supernatural creature* a C433. *Tabu: uttering name of malevolent creature*). Typicky se vyskytuje v rozšířené pohádce o čertovi a Káče (ATU 1164 *The Devil and the Evil Woman*; Tille I, 1929, pp. 87–92) Káča byla dívka, s níž nikdy nešel nikdo tancovat. „Jedenkrát jde také a myslí si po cestě: ‚Tak stará jsem již, a ještě jsem s hochem netancovala, není-li to k zlosti? Věru dnes bych tancovala třeba s čertem.‘“ (Němcová I, 1950, p. 240) Čert do hospody přišel a celý večer s Káčou tančil. Následně se jí ovšem nemohl zbavit a musel ji nosit na zádech, dokud mu od ní nepomohl ovčák. Když si měl čert přijít pro místní vrchnost, zaplatili ovčákovi, aby je čerta zbavil. Ovčákovi se podařilo čerta zbavit zmínkou o Káče. (Němcová I, 1950, pp. 240–246; Polívka, č. 51, 1916, pp. 130–131; Kubín Kl. II, č. 25, 1910, pp. 97–98; Č. L., 1924b, pp. 362–367) Podobně učinila dívka v rožnovské pověsti, zde se však dívka nemohla zbavit čerta, který si ji chtěl vzít, a musela vymyslet řadu úkolů. (Kulda, č. 15, 1963, pp. 59–61) Ve východočeském vyprávění dívku na konci večera odnesl čert

s sebou. (Č. L., 1897a, pp. 186–187)

V roli čerta se může objevit také vodník (Luffer 5.B.110 *Vodník jako nápadník*). „Když některé děvče neopatrně řekne, že by s vodníkem tancovalo nebo si ho vzalo, přijde tento jistě do hostince; potom stále za dívkou chodí a těžko se ho zbaviti.“ (Č. L., 1892c, p. 469) Motiv se objevuje např. v podkrkonošské pověsti: „Jedna holka šla k muzice, byla tam kůpa kamarádek, tak viděla, že tancovat moc nebude. A že byla na tanec jako drak, poudá jim: ‚Holky, já abych měla dnes hastrmanem tancovat, tak musím!‘“ (Kubín Podk. I, č. 159, 1964, p. 295) Vodník k tanci přišel a dívkám se mu později stěží podařilo utéct. (Kubín Podk. I, č. 159, 1964, p. 295) V další pověsti dívce kněz poradil odvar z bylin, v němž když se vykoupe, vodník k ní nemůže. (Slavia, č. 72N, 1984, pp. 269–270) Vyprávění může mít i trochu jinou podobu, v západočeské pověsti dívku proklela matka, když dívka nechtěla poslechnout a šla k muzice. Matka řekla, aby si ji vzal vodník. Ten dívku vzal k tanci a následně odvedl s sebou pryč. (Č. L., 1892c, pp. 469–470)

Z variant již odlišných lze zmínit např. kladské vyprávění o ženě, která byla doma s dítětem a nedokázala ho utišit. Když už si opravdu nevěděla rady, hrozila dítěti a řekla: „Krakonoši, pod, pod, sežer ho!“ (Jech, č. 50, 1959, p. 124) Tím ovšem Krakonoše přivolala a ten si chtěl dítě odnést. (Jech, č. 50, 1959, p. 123–125)

Často přivolanou bytostí je již zmiňovaný čert. V podkrkonošské pověsti sedlák, jemuž se nedařila práce, zaklel: „Dyby u sta hromu čert už na tole přišel!“ A čert se hned ukázal. (Kubín Kl. I, č. 16, 1908, pp. 37–38) Velmi podobně je čert přivolán i v rožnovské pohádce: „Již by si byl brzy zoufal, a zvolal: ‚Kdyby mne radši čert hned vzal!‘ A čert se v tom okamžiku u něho zjevil.“ (Kulda, č. 46, 1963, p. 193; srov. Grohmann, č. 270, 2009, p. 199) Ve středočeské pověsti se muž chvástá: „Co by se mi stalo? ... Čerta unesu na zádech a horšího mě nepotká!“ (Č. L., 1910b, p. 419) Tím ovšem dosáhl toho, že mu v noci skočil na záda čert v podobě báby a málem ho uškrtil. (Č. L., 1910b, p. 419) Muž v jihočeské pověsti přivolal čerta tím, že si o něm prozpěvoval posměšnou básničku. Čert se hned ukázal a odnesl ho. (Č. L., 1896b, p. 237) V poslední pověsti přivolali čerta tak, že pořád prohlašovali, že se ho nebojí. (Kubín Podk. II, č. 31, 1971, p. 56)

V chodském vyprávění byla oslovením přivolána světélka: „Ke Konupom chodily na přástky. Za Mlyncem u kapličky bylo každéj den světličko. Jedna řekla: ‚Světličko, posvět nám!‘ A hned tu bylo a to je naučilo strašit.“ (Baar, č. 63a, 1975, p. 396)

Privolat démonickou bytostí odpovědí na její volání

Nejtypičtější bytostí, která je spojená s tímto motivem, je hejkal. Hejkalovo vyťí je obvykle slyšet po lesích a kdo na jeho volání odpoví, hejkala přivolá a ten mu poté působí nesnáze. Toto popisuje např. tábořská pověst (Č. L., 1910a, p. 379); v pověsti středočeské jsou popsány i následky, které by člověka potkaly: „Když někdo takové houknutí po něm opakoval, tu prý divý muž byl ihned u toho člověka a chtěl mermomocí, aby s ním tancoval. A kdyby ho někdo poslechl, tak dlouho by jím divý muž točil ... a člověka do smrti utancoval.“ (Č. L., 1925b, p. 97⁹) V další tábořské pověsti lze hejkala přivolat napodobováním jeho volání i bez jeho předchozího popudu. „Když přišli do lesa, vzpomněli si na hejkaly a zahejkali. Ale sotva jen jednou zahejkli, už byli za nimi hejkalové.“ (Č. L., 1910a, p. 380) V tomto případě způsobili aktéři, že je hejkalové pronásledovali, v moravském vyprávění reagoval hejkal tak, že dotyčným zapálil dům. (Č. L., 1931b, p. 143) V jihočeské pověsti dokonce způsobila odpověď na hejkalovo volání smrt. (Grohmann, č. 103, 2009, p. 92)

Velmi častou reakcí na hejkalovo volání je to, že hejkal dotyčnému skočí na záda a nechá se nést, dokud se člověk zcela nevyčerpá. (Č. L., 1914b, p. 437; Grohmann, č. 102, 2009, p. 91; Luffer 5.A.190 *Divý muž skočí na záda tomu, kdo na něj zavolá*)

Dle jihočeského vyprávění se nesmělo reagovat na zpěv vodníkův: „O přítomnosti vodníkově člověk mnohdy ani neví, neupozorní-li na sebe snad zpěvem, výskotem nebo hvízdáním. Ale běda člověku, který by jej napodobil; ten jest v největším nebezpečí, že jej vodník utopí.“ (Č. L., 1897e, p. 161)

4.1.3. Následovat démonickou bytostí

Ve vyprávěních, spojených s tímto motivem, člověk následuje nadpřirozenou bytost a ta ho zpravidla zavede do nebezpečí. Typickým a nejrozšířenějším příkladem je následování světélka (Luffer 4.C.50 *Světélka zavedou pocestného*). Světélka obvykle zavádí lidi, kteří se za nimi vydají, na nebezpečná místa (do bažin, k propasti apod.), případně lidi samy napadají. Světélka se vyskytují v některých pověstech v kteroukoli dobu, dle jiných na ně ovšem lze narazit pouze v době adventu. (Jech, 205, 1959, p. 419; Kubín Kl. II, č. 3a, 1910, p. 7; Č. L., 1925a, p. 179; Kubín, 1985, p. 198)

Pověst popisující osud člověka, který světélka následoval, vypadá zpravidla takto: „Tak on za tím světlem šel, ... a tam viděl, jak tam pacholátka celá ohnivá skáčou a dovádějí. ... až najednou octnul se v bařinách a nemohl dále. Nyní se vzpamatoval, ale světýlka byla tatam a vůkol bylo tma jako v pytli. Dlouho mu trvalo, než se dostal na cestu a když přišel do

⁹ V tomto článku splývá popis divých lidí a hejkala do jednoho.

Rychnova, roznemohl se těžce a třetího dne zemřel.“ (Slavia, č. 73B, 1984, p. 274) Tato pověst je typickým příkladem chování světel – zavedou člověka do bažin a tam ho nechají. Je ovšem neobvyklé, že smrt jedince přišla až po třech dnech a neutopil se již v bažinách. Stejný jev se objevuje ještě v kladské pověsti, v níž je ale namísto světélek světlonoš, a muž zemřel ze strachu až po třech týdnech. (Kubín Kl. II, č. 3a, 1910, p. 7) V pověsti jihočeské figuruje opilec, kterého světélka zavedla jednou, a když nepřestal pít, zavedla ho znovu k potoku, kde se utopil. (Č. L., 1905, p. 481) V další jihočeské pověsti světélka pouze škodila, a když někoho svedla z cesty, zmizela. (Č. L., 1905, pp. 480–481) V pověsti z Podkrkonoší zavedla muže tam, odkud původně vyšel. (Kubín Podk. I, č. 198b, 1964, p. 344) V kladské pověsti nechala lidi, kteří je následovali, zabloudit. (Jech, č. 205, 1959, p. 419) Jindy také zavedla člověka do rokle, ze které se musel vyšplhat. (Jech, č. 178, 1959, p. 369)

V další skupině pověstí světélka člověka nejen svedla z cesty, ale také fyzicky napadla. Tento motiv se objevuje např. v západočeské pověsti: „Jednou šla večer domů a tu se jí ukázala světylka. Vedla ji k Hornici ... Ráno ji našli lidé potlučenou. To prý po ní dušičky dupaly.“ (Č. L., 1904b, p. 453) nebo v pověsti východočeské: „Rychmandle (světla) skákaly a zavedly člověka s pravé cesty, obyčejně do bahen. Někdo věřil, že jsou to duchové, že zavedou člověka, porazí a ‚poskáčou‘ ho.“ (Č. L., 1926, p. 197) Ve stejné roli se někdy objevují také bludičky – zavedou člověka světlem a ztlučou ho (Č. L., 1925a, p. 179), taktéž světlonoš (Kubín, 1985, p. 198)

Podobné chování, jako je výše popsáno u světélek, lze zřídka sledovat také u vodníka, např. v pověsti jihočeské: „Hastrman promění se také ve chromého zajíce; tím jest oklamán chodec tak, že se pustí za chromým zajícem, aby ho chytil. Ten však nepozorovaně se blíží k vodě, aby svého pronásledovatele utopil.“ (Č. L., 1902e, p. 361)

4.1.4. Vydávat se za démonickou bytost

Tento opět specifický motiv lze ještě více konkretizovat na motiv ‚vydávat se za čerta‘ (Tille I, 1929, pp. 165–170), což je jediná podoba, v níž se v českém folkloru vyskytuje.

Objevuje se v ustáleném vyprávění o chudé rodině, již bohatý a lakomý kmotr nechtěl pomoci. Nábožná matka se modlila o pomoc, čímž nakonec k penězům přišla (dostala je od sv. Josefa / objevila je v zemi). Poslala děti k lakomému kmotru, aby jim půjčil mírku. Ten její dno namazal, aby se přilepilo, co bude matka měřit, dozvěděl se tak o penězích a chtěl je získat podvodem, převlečený za čerta. Byl však odnesen pravým čertem, který v noci přespával v domě jako pocestný. (Kulda, č. 113., 1963, pp. 383–386; Němcová II, 1950, pp. 219–223; Kubín Podk. II, č. 38., 1971, pp. 65–66)

Shrnutí

Tato kapitola pojednává o motivech tabu, které jsou spojené s lidským jednáním vůči démonickým bytostem. Nejčastější podobou zakázaného jednání vůči těmto bytostem jsou nejrůznější formy jejich rozhněvání. Společným rysem všech motivů rozhněvání démonických bytostí je pomsta, která nevyhnutelně přichází, démonické bytosti se za jakoukoliv formu urážku své bytosti nemilosrdně mstí. Trest jako automatický následek takového chování zdůrazňuje jednu z hlavních charakteristik tabu, stejně tak jako skutečnost, že přichází ze strany nadpřirozena. Démonické bytosti zde jasně působí jako protipól lidského chování či křesťanského slitování a odpuštění.

Prvním zde uvedeným příkladem tabuizovaného jednání rozhněvání démonické bytosti je posměch – terčem posměchu jsou zdánlivě neškodná světélka (ta se mstí pronásledováním posměváčka, případně fyzickým napadením, které může vést až ke smrti), divé ženy (také v tomto případě mohla být cenou za posměch smrt), vodník (ten v uvedeném příkladě utopí dítě ženy, jež se mu posmívala), Krakonoš či hejkal (kteří na posměváčky sesílají bouřku a vichřici). Lokální pověsti popisují mstu pohanské panny za výsměch jako nemilosrdný a strašlivý.

Další podobou rozhněvání démonické bytosti jsou slovní urážky. Krakonoš v reakci na použití podoby jeho jména, jež ho uráží, trestá fyzickým napadením (danou osobu praští), na jiného svede krádež. Za pomluvy posadí ženu na hřebíky (stejnou formu trestu za pomluvy volí také slezský Šimak). Světélka rovněž reagují na urážku nejčastěji fyzickým napadením, stejně tak čert.

Neuctivé chování je dalším formou, jíž je možné démonické bytosti rozhněvat. Takové jednání (zpravidla hrubé odpovědi nebo odmítnutí rozdělit se o jídlo) vůči bytostem, jež se později prokážou jako magičtí pomocníci (např. trpaslík, stařec, domácí zvířata), způsobí, že tyto postavy odmítnou dotyčnému pomoci/poradit (to má za následek selhání v úkolu, v pohádce o zvířatech dokonce smrt). Neuctivé chování vůči běžným démonickým bytostem způsobí v případě vodníka, kterého se muž pokusil chytit do lýkové pasti, to, že muži zpřehází chalupu; divá žena, jíž muž nechtěl pomoci přesadit vyměněné děti, vymění dítě i jemu; hospodářček, kterému nedávají dost jídla nebo mu někdo jídlo ukradne, danou osobu obvykle usmrtí; lesní panny dotyčného utancují.

Extrémnější cestou k rozhněvání démonické bytosti je fyzické napadení. V typickém příkladě pověsti, v níž řezník uřízne prsty vodníkovi, reaguje vodník snahou utopením samotného řezníka nebo jeho dítěte (pouze výjimečně se řezníkovi podaří zachránit). Vodník je také často napaden tak, že je na souši zbit, případně po něm lidé hází předměty (i v tomto

případě se vodník mstí utopením nebo alespoň snahou o utopení dotyčného). Čert, jehož lidé napadnou, se ubrání a nechá shořet hospodu.

Další větší skupinou tabu je jmenování a přivolání démonické bytosti. Tabu jmenování démonické bytosti se objevuje v pohádkovém typu ATU 500, o dívce, která slíbí dítě muzíkovi, jenž jí pomůže, a následně musí uhodnout jeho jméno, aby se ho zbavila. Často se objevuje tabu, které zapovídá vyslovit jméno bytosti, protože ji tak přivolá. Tento motiv reprezentují pověsti o dívce, s níž nikdo nechce tančit, o ona se řekne, že by šla i s čertem/vodníkem. Typicky se objevuje v pohádkovém typu ATU 1164, v níž se následně čert nemůže ženy zbavit, v ostatních pověstech se naopak musí dívka zbavit nápadníka. To se jí v některých případech podaří pomocí řady úkolů, jež mu zadá, jindy pouze díky štěstí, v ostatních případech se jí to ovšem nepodaří a čert/vodník dívku odvede. Dalším příkladem je přivolání čerta formou, jež obsahuje jeho jméno (zaklení, posměšná básnička), které obvyklé způsobí fyzické napadení či rovnou odvedení čertem. Zákaz reagovat na volání démonické bytosti se týká zpravidla hejkala. Hejkal obvykle dotyčného fyzicky napadne, nechá se nést, dokud se daná osoba nevyčerpá, případně ji dokonce zabije.

Dalším tabu je následování démonické bytosti. Toto lze nalézt v pověstech o světélkách, jejichž následování obvykle končí zavedením člověka na nebezpečné místo, případně přímo jeho smrtí.

Poslední forma tabuizovaného jednání vůči démonickým bytostem je vydávání se za ně. To se objevuje v pověstech o bohatém lakomci, který chce z chudých vymámit bohatství, k němuž přišli. Za tímto účelem je straší v podobě čerta, je však odnesen pravým čertem.

Obecně lze o výše zmíněných tabu říci, že se objevují převážně v pověstech (na pohádky lze v tomto případě narazit pouze zřídka). Co se týče trestů za jejich porušení, nejčastěji se jedná o fyzické napadení nebo přímo usmrcení danou démonickou bytostí nebo důsledky jejího jednání, a to ať se mstí za fyzické napadení, pouhou slovní urážku nebo vyslovení jejího jména.

4.2. Tabu spojená se smrtí, mrtvými a (sebe)vraždami

Tato kategorie pojímá množství rozdílných motivů, které spojuje jeden společný aspekt, a tím je smrt. Objevují se zde motivy, jež popisují tabu spojená s rituály pohřbívání a smrtí jako takovou (také v podobě antropomorfní bytosti), tabu vraždy a v křesťanském pojetí především sebevraždy, ale také tabu spojená s ožvlými mrtvými (tyto motivy jsou často velmi podobné těm o démonických bytostech).

Některá tabu v této kategorii jsou v též podobě zakotvená rovněž v lidové či v náboženské víře (sebevraždy) nebo v právním systému (vraždy).

4.2.1. Tabu vyskytující se v kontaktu s mrtvými

Tabu spojená s mrtvým milencem

Motiv mrtvého milence se typicky vyskytuje v látce o Lenoře, v níž dívka volá milence, jenž odešel na vojnu. (ATU 365 *The Dead Bridegroom Carries off His Bride*, Thompson E215. *The Dead Rider (Lenore)*, Tille II/2, 1937, pp. 330–336; Luffer 2.E.45 *Lenora*)

Dívka byla nešťastná, protože jí její milý přestal psát dopisy z vojny, a dostala radu jak zjistit, jak se jejímu milému na vojně daří. Vzala kost ze hřbitova, v noci ji vařila a přitom svého milého volala. „Přijď, milý, přijď!“ A najednou něco na okno zaťukalo, a mládenec už byl tu na koni. Řekl jí: „Teď musíš sednout mi na klín; mám na pilno.“ Ona poslechla a on uháněl s ní pryč. Na cestě ona řekla: „Proč, můj milý, nic nemluvíš, vždyť jsi tak rád mluvíval se mnou.“ On odpověděl: „Psi štěkají a mrtví se po světě vozí.““ (Č. L., 1897b, p. 199) Odvedl dívku na hřbitov, kde zjistila, že je mrtvý, zakokrhá kohout a mrtvý padl do rakve. Dívka ovšem i tak záhy zemřela. (Č. L., 1897b, pp. 198–199) V tomto typu vyprávění se rovněž často objevuje závěr, v němž dívka milému na hřbitově uteče a schová se v márnici, milý volá mrtvé, kteří v ní leží, aby mu dívku přivedli. Než se jim to ovšem podaří, opět zakokrhá kohout a mrtví ulehnu. (Č. L., 1897d, p. 382; Polívka, č. 53, 1916, pp. 132–133; Kubín Podk. I, č. 120, 1964, p. 223)

V některých variantách volá dívka milence přímo s vědomím, že je mrtvý a ona ho chce vidět. (Č. L., 1897d, p. 382; Č. L., 1909, p. 299) Objevují se také varianty, v nichž dívka mrtvému uteče a přežije. (Č. L., 1909, p. 299; Polívka, č. 53, 1916, pp. 132–133)

Ve zvláštní podobě tohoto vyprávění se milý objevil a žádal svatbu. Když jim duchovní poželal, mrtvý se proměnil v prach, ale spolu s ním zemřela také dívka. (Slavia, č. 71L, 1984, pp. 260–261) Motiv svatby se objevuje několikrát, v jiné variantě sňatek s mrtvým dívku zachránil (Polívka, č. 53, 1916, pp. 132–133), v další se objevuje pouze symbolicky, mrtvý vzal dívku za ruku a už ji nepustil. (Č. L., 1897b, pp. 198–199)

Odlišný je motiv milence, který za dívkou chodil jako umrlec již od začátku. Dívka ho začala odmítat a mrtvý zabil celou její rodinu. Nakonec měla zemřít i dívka, ale ta se modlila a pomocí ratolesti byli všichni mrtví oživeni. (Slavia, č. 14, 1984, pp. 60–62) V moravském vyprávění, jež je známé již z předchozích kapitol o démonických bytostech, se objevuje dívka, které si nikdo nevšímal, a ona jednoho dne řekla, že by chtěla i zlého ducha, kdyby pro ni přišel. Duch opravdu v podobě chlapce přišel a dívka brzy zemřela. (Sirovátka, 1959, pp.

Ve vyprávění rožnovském nevystupuje mrtvý, ale přímo smrt jako taková. „Jeden mladík jda ze záletu, potkal se se smrtí a dle necudného obyčeje záletníkův začal se jí dotýkati. Za tu opovážlivost smrt jej objala, načež mladík od velkého strachu a hrozného bolesti sotva domů došel. Doma ho zima zemlela, a za několik dní byl mrtev.“ (Kulda, č. 152, 1963, p. 448)

Otevřít mrtvému

Tento motiv se objevuje v pohádce o dvou dívkách, jedné zlé a druhé hodné (zpravidla nevlastní sestry). Hodná dívka zůstala sama doma a v noci začal bít na dveře umrlec, aby ho dívka pustila dovnitř. V domě žila zvířata (obvykle pes, kočka, kohout), s nimiž se dívka na rozdíl od své sestry vždy dělila o jídlo. Když začal mrtvý bušit na dveře, dívka se zvířat zeptala, zda mu má otevřít. Zvířata jí poradila, aby po mrtvém nejprve chtěla splnit řadu úkolů (nanosit zlato, stříbro; přivést stáda dobytka apod. a nakonec úkol, který mrtvý není schopen splnit). Mrtvý poslední úkol do rána splnit nestihl a dívka mu nemusela otevřít. Rodina ráno viděla zlato/dobytke, které mrtvý nanosil, a příští noc nechali doma vlastní dceru, aby také získala bohatství. „Zas ten umrlec přišel: ‚Má milá, vodeuř, mně je zima.‘ ‚Mám?‘ ta se jich (zvířat) ptala. Voni vodpoujedli: ‚Samas jedla, samas pila, sama sobě rad.‘ Tak mu vodeuřela, a pustila ho do seknice ... a teď ji napad a do každého kouta ji roztrhal.“ (Kubín, 1985, p. 98; Kubín Podk. I, č. 119, 1964, pp. 222–223; Kubín Kl. II, č. 73, 1910, p. 236; srov. Tille I, 1929, pp. 449–455; Satke, č. 23, 1984, pp. 113–114; Kubín, 1985, pp. 217–219; ATU 480 *The Kind and the Unkind Girls*).

V západočeské pověsti přišel k chalupě hajného divoký lovec a chtěl mu dát zajíce. „Když se ale hajný zdráhal a nechtěl okno otevřít, neznámý zajíce roztrhal a řekl: Dobře jsi udělal, žes neotevřel; co se stalo se zajícem, stalo by se i s tebou.“ (Grohmann, č. 66, 2009, p. 64)

Další příklad se objevuje ve vyprávění z Moravy o dvou přátelích, kteří se domluvili, že až jeden z nich zemře, přijde říct tomu živému, jak to na druhé straně vypadá. Tak se stalo, jeden zemřel a šel za tím druhým, aby mu otevřel, že mu řekne, co si slíbili. Živému se otevřít nechtělo, nakonec to ale udělal. Mrtvý mu vyprávěl, že byl hříšný a po smrti se nemá dobře, a žádal přítele, aby ho vysvobodil. To ovšem nemohl, protože za pár dní zemřel také. (Kubín, 1985, p. 113)

Vyprávění z Chodska, v němž se vyskytuje motiv příbuzný, hovoří o muži, který pozval oběšence na posvícení. Jeho žena se vyděsila, že to neměl dělat a že oběšenec opravdu

přijde. Farář mu radil, aby mrtvého pohostil, když už ho pozval. Mrtvý přišel, muž ho pohostil a jako poděkování pozval muže k sobě. Muž se rozhodl přijít, dlouhá léta se nevracel zpět, až po sto letech se objevil ve vesnici, kde už ho nikdo neznal a brzy na to zemřel. (Baar, č. 30, 1975, pp. 325–328, Thompson E238. *Dinner with the dead*)

Špatně se chovat k zemřelému

Tato podkapitola sjednocuje motivy, jež spojuje nevhodné chování k lidem těsně před smrtí nebo právě zemřelým.

Prvním tabu, které prostupuje i do lidové víry, je přílišné truchlení pro mrtvého. Ve folkloru se objevuje např. chrudimská pověst o ženě, jejíž manžel nedávno skonal, a ona pro něj neustále truchlila a plakala. „Jednou, když podobně opět činila, otevřely se náhle dveře a zvěčnělý muž vstoupil do světnice. ... „Ach, kdybys věděla, jak zlá je ta cesta zpáteční a jak hrozná útrapy mi svým rouhavým a pošetilým nárkem působíš, jistě bys ustala v marném volání mne na tento svět. Zanech tedy toho a raději se modli za spásu mé duše““ (Č. L., 1900c, p. 256)

Druhé vyprávění z Chrudimska mluví o ženě, která nebyla za dobře se svou matkou. Když se s ní matka chtěla na smrtelné posteli smířit, odmítla za ní přijít a odmítla jít také na pohřeb. Od té doby se nad jejím manželským ložem vznášel stín, který je dusil, a nemohli se ho žádným způsobem zbavit. Po nějaké době se odstěhovali a zemřeli nakonec v bídě. (Č. L., 1900c, pp. 258–259)

Vyvolávat mrtvé

Jedna z podob motivu volání mrtvého je popsána již v kapitole o mrtvém milenci. V některých případech volá dívka milého záměrně s vědomím, že je po smrti, častěji však o jeho skonu neví. Další motiv volání mrtvých, fenomén vyvolávání duchů (Thompson E380. *Ghost summoned* a s ním spojený motiv E380.1. *Summoning souls punished*), se objevuje především v pověstech současných. Motiv vyvolávání mrtvých se v pověstech tradičních sice vyskytuje, lze na něj ale narazit velmi zřídka. Jeho oblibu v současných pověstech lze vysvětlit omezením vlivu náboženství na současnou kulturu, který umožnil, aby se z vyvolávání duchů stala oblíbená (ne výhradně, ale často dětská) zábava.

Výběr osobností, které jsou v českém prostředí vyvolávány, je poměrně standardizovaný, nejčastěji se jedná o ducha Boženy Němcové nebo Adolfa Hitlera. Důsledky vyvolávání těchto, ale i dalších duchů mají podobu zvláštních fyzikálních jevů, které se na místě objeví (výpadky elektřiny atd.) nebo také fyzické napadení samotným duchem (nejčastěji napadení skončí se škrábanci nebo modřinami). (Janeček, 2015, pp. 77–89)

Lze ale narazit také na vyvolávání dalších duchů, jejichž původní lidská existence je fiktivní nebo existuje nesčetné množství jejích různých variant. Typicky se jedná o Bloody Mary, postavu ryze současnou a mezinárodně rozšířenou, která se objevuje také v českém prostředí. Rituál spojený s jejím vyvoláním nejčastěji vypadá tak, že si člověk stoupne o půlnoci před zrcadlo a třikrát řekne „Krvavá Mary“ (Máry, Máří). Její duch se poté objeví a dotýcného poškrábe / vyškrábe mu oči apod. (Janeček, 2015, pp. 101–108)

Typický způsob vyvolání má také např. Hagen, duch nacistického dozorce v lomu Amerika. V lomu je pověšená kolejnice, do níž když se uhodí, duch Hageny se ukáže. V tomto případě je následek vyvolání ducha obvykle smrt. (Janeček, 2006, pp. 57–59)

4.2.2. Vraždy

Vražda je jedno z mála tabu, jež je sankciované i na základě právního řádu (podobný status má také krádež nebo incest).

Stejně tak ve folkloru je vražda zpravidla trestána lidskou společností. Způsoby, jak je prozrazen viník vraždy, mají ovšem často magický charakter (ATU 750 *The Singing Bone*; ATU 960 *The Sun Brings All to Light*). Příkladem takového vyprávění je pohádka o zlatém kolovratu (Tille II/1, 1934, pp. 231–233). Jedna ze sester se měla vdát za krále, ta druhá jí však záviděla, proto ji zabila a uřezala jí hlavu a končetiny, které si nechala. Tělo pohřbila, a vdala se za krále místo ní. Pohřbené tělo našel poustevník a chtěl ji oživit. Její končetiny vyměnil se sestrou za zlatý kolovrat. Když sestra předla, kolovrat začal zpívat a prozradil tak králi celý příběh. Král našel pravou nevěstu a zlá sestra utekla. (Č. L., 1904c, pp. 308–310) V jiné variantě zlou sestru a matku odnesl čert. (Němcová I, 1950, pp. 9–22)

Ve slezské pohádce sestra zabila sestru kvůli nalezenému zlatu a byla prozrazena houslemi, které byly vyrobeny ze dřeva stromu, pod nímž sestru pohřbila (Satke, č. 98, 1984, pp. 225–227); v pohádce z Hané zabily sestry bratra, jeho vraždu prozradily růže, jež vyrostly na hrobě (Polívka, č. 41, 1916, pp. 112–113). V obou případech jsou vinice popraveny. Objevují se ale také další způsoby, jak je viník prozrazen – nemá stín při svitu měsíce; z kostí zavražděného, pro něž se po čase vrátí, teče krev; obtěžuje ho slunce. (Tille II/2, 1937, pp. 181–184; Luffer 2.E.185 – *Vražda vyjde najevo*)

V moravské pohádce figuruje muž, který se dal k loupežníkům a na důkaz toho, že k nim patří, musel zabít člověka. Mrtvý mu ovšem ze záhrobí slíbil, že za padesát let se pomstí. Muž se během té doby vrátil k řádnému životu, po padesáti letech byl ovšem vykraden kostel a ukradené věci se našly v domě bývalého loupežníka. Byl vsazen do žaláře a ukradené věci v domě bral za slíbenou pomstu, přiznal se ke svým bývalým činům a byl

popraven. (Č. L., 1899, pp. 321–322)

Jiným příkladem nevyhnutelného trestu za zabití nevinné se objevuje v pověsti z Rohozné o muži, který musel na čas odjet a domluvil se se svou nastávající, že na něj bude určitou dobu čekat. Doba uplynula a dívka se vdala za jiného. Muž se ale vrátil a uvěřil pomluvám, že se jeho dívka v jeho nepřítomnosti spustila s mnoha muži. V den, kdy měla dívka svatbu s jiným, se rozhodl ji i další svatebčany zabít. Když tak učinil, zjistil, že dívka na něj po smluvený čas čekala a že ji zabil neprávem. Nemohl z místa činu odejít a nakonec zastřelil i sebe. Na místě bylo postaveno devět křížů, každý za jednoho mrtvého. Kdyby některý z křížů spadl, na místě by začalo strašit. (Č. L., 1900a, pp. 58–59) Odkaz na tento typ pověsti přežil až do dnešní doby a objevuje se také v současné pověsti. V ní figuruje duch nevěsty, jenž se na místě zjevuje lidem, kteří mají něco společného se svatbou (novomanželé apod.). Jako důvod, proč se duch objevuje, odkazuje pověst na výše popsanou událost, která se měla udát v 16. století. Duch na místě dnes straší právě z toho důvodu, že se o kříže přestalo pečovat. (Janeček, 2015, pp. 37–38) Ačkoliv spolu tyto dvě pověsti geograficky nesouvisí (první pověst se odehrává v Rohozné, pověst současná u Brna), lze předpokládat, že původní vyprávění není pouze lokální a tradovalo se ve více oblastech.

Ve středočeské pověsti se objevuje pytlák, který při roztržce zastřelil myslivce. Chtěl z místa utéct, ale skočil na něj velký zajíc a zabil ho. (Grohmann, č. 221, 2009, p. 169; Luffer 2.E.190 *Zlý člověk je zabit nadpřirozenými silami*)

Jiná středočeská pověst vypráví o pánovi, kterého jeho poddaní nenáviděli. Pokoušeli se ho i připravit o život, ale jeho rychlý kůň ho vždy zachránil. Jednou však jednoho z poddaných zabil a od té doby musel jezdit po svých lesích na ohnivém koni. (Grohmann, č. 81, 2009, pp. 74–75; Luffer 3.A.10 *Krutý pán*)

Posledním příkladem, v němž je vražda odhalena na základě nadpřirozených jevů, je pověst z Chrudimska o dívce, která vraždila své novorozené nemanželské děti. Duše zavražděných dětí v noci plakaly, nemohly odejít, protože nebyly pokřtěny, a jednoho dne se zjevily majiteli domu, v němž dívka žila. Tím byla jejich vražda odhalena, a když matku popravili, duše dětí byly volné. (Č. L., 1900c, p. 258)

Objevují se ale také vyprávění, v nichž je vražda trestána samotným zavražděným (Luffer 3.A.120 *Zavražděný se mstí svému vrahovi*). „Žena zabila muže a mrtvolu zakopala doma prostě pod pecinou. Po 7 letech zjevoval se jí zesnulý a to třeba v pravé poledne. Žena měla se k němu vlídně a lichotila se k němu. ‚Aj, ty milý muži, jak máš pěkné oči.‘ Ten na to: ‚Sedm let jsem v zemi hnil, nikdy jsem neshnil. Jmenuj, co jmenuj, jen zuby nejmenuj.‘ To řekl a zmizel. Když se zjevil po druhé, uvítala ho žena podobně jako poprvé a jmenovala

jinou část těla. Když takto po čase vše vyjmenovala, pojmenovala přece jednou zuby. Jak vyřkla slovo zuby, chopil se jí nebožtík a na kusy ji roztrhal.“ (Č. L., 1900c, p. 255; srov. Tille II/2, 1937, pp. 28–30) Podobně je také zabita žena, která se svým milencem zavraždila svého manžela, jehož zakopali pod práh v domě. Jednoho dne čekala žena na svého milence, než se ale stihl vrátit, vylezl z hrobu její manžel a ženu roztrhal. (Slavia, č. 15, 1984, p. 63)

4.2.3. Sebevraždy

Téma sebevraždy je tabu minimálně již od dob vlivu křesťanství. To sebevraždu považuje za hřích, jenž přivodí člověku utrpení, osoby, které se zabily vlastní rukou, bylo zapovězeno pohřbívát do posvěcené půdy a celkově se jim dostalo všeobecného opovržení. Ve folkloru jsou sebevrazi velmi často ti, kterým nebylo dopřáno odejít a museli zůstat na tomto světě. „Vlivem názorů církevních a praxe pohřební nejčastěji straší sebevrazi. (N. V., 1921, p. 27)

Lze narazit na několik podob, v nichž mohou sebevrazi strašit. Může se jednat pouze o ducha blíže nepopsané podoby: „Na starém hradě straší duch ..., který se tam před léty ve sklepe u věže zastřelil. Duch jeho je teď uzavřen ve věži ... a o půl noci je tam vždy slyšet sténání a nářek.“ (Č. L., 1913b, p. 183); lidskou postavu: „... a říká se, ..., že se tam jeden voběsil a je tam zakopanej, a že tam straší... Něci tady šli do hospody ... a tu se jim našel na tej stezce velikatej člověk.“ (Kubín, 1985, p. 188); případně se mohou proměnit do bytosti zcela jiné: „Jiní praví, že světýlka jsou samovrazi, kteří nebývali v posvěcené půdě, na hřbitovech pochování, ale v mokřadách, lesích a podobně, tak že po smrti neměli pokoje.“ (Č. L., 1905, p. 480)

V podobě bílého ducha straší také dívka v kladské pověsti, jež za svého života poštvala proti sobě dva své milence, kteří se navzájem zabili. Dívka si nevěděla rady a skočila pod mlýnské kolo, kde se utopila. Od té doby odtamtud v noci jako duch vycházela a naříkala. (Jech, č. 109, 1959, pp. 249–250)

Stejně nebezpečné jako sebevraždu skutečně spáchat, je také pouze o ní uvažovat, jak dokazuje východočeská pověst: Mladá dívka zvažovala sebevraždu utopením. Jednoho dne byla ve městě muzika a dívka šla s ostatními tančit, když se objevil muž v mysliveckém. „Myslivec hned zaměřil do zástupu a vzal k tanci známou nám samovražednici. ... Druhý den po té naše tanečnice nalezena byla utopenou. Přišel prý si pro ni hashrman.“ (Č. L., 1896e, p. 54)

Je rovněž zapovězené brát sebevraždu na lehkou váhu, případně o ní žertovat. Často se objevují pověsti o muži, jenž se rozhodl naoko oběsit, aby zkusil, jaké to je. Se svými druhy se domluvil, aby ho odřízli. Ve chvíli, kdy se muž pověsí, se ale vždy objeví něco, co jeho

druhy rozptýlí (obvykle je to zajíc), ti se za tím rozběhnou a pověšený se mezitím udusí. (Č. L., 1902f, p. 341; Baar, č. 63h, 1975, p. 397; Luffer 2.E.120 *Žertem se oběsit*)

Shrnutí

Tato kapitola se věnovala rozmanitým tabu, která spojuje motiv smrti. Objevují se zde tabu, které se týkají vražd, sebevražd a ožvlých mrtvých.

Těmito vyprávěními prochází motivy, které se často opakují. Jedná se o motiv noci (někdy konkrétně jedenácté či dvanácté hodiny) jako liminálního času, kdy dochází ke kontaktu s mrtvými (mrtvý milenec se objevuje pouze v noci; mrtvý ohrožující dívky v pohádce o zvířatech chodí v noci; duše zabitých dětí pláčou v noci; duch zemřelého straší v noci atd.); ve spojitosti s tímto se často objevuje také motiv zakokrhání kohouta, které ukončuje noc a tedy i dobu, kdy mají mrtví moc; motiv rozcestí jako místa, kde dochází k vraždám / straší (zavražděná nevěsta, oběšený sebevrah atd.); a např. také motiv, kdy mrtvý nutí ženu pojmenovat část těla kromě zubů, když ženě dojdou slova a pojmenuje zuby, mrtvý ji roztrhá (pověst o ženě, jež zabila manžela; také v pohádce o zvířatech). Shrňme-li obecně tresty, jež následují po porušení těchto tabu, jedná se nejčastěji o smrt provinilého nebo případné utrpení po ní.

Kategorie tabu spojených s mrtvými je reprezentována několika dalšími specifitějšími kategoriemi. První z nich je rozšířený typ vyprávění o Lenoře, v němž dívka volá mrtvého milence, který se následně objeví. Ve většině případů dívka neví, že je její milý po smrti a chce se s ním pouze spojit, objevují se ovšem i varianty, v nichž dívka volá milého s vědomím, že je mrtvý. V některých variantách mrtvý dívku zahubí, v jiných se dívce podaří ze hřbitova utéct (to je často spojeno s motivem kokrhání kohouta a ztrátou moci mrtvého) a přežít, jindy se dívce sice podaří utéct, ale poté následkem prožitého traumatu zemře. Méně frekventované jsou pověsti o mrtvém, který si namlouvá dívku, a pověsti o dívce, jež nemá s kým tančit, a přivolá tak ducha (tento motiv se v českém prostředí objevuje spíše s čertem a vodníkem, viz předchozí kapitola). Zvláštním příkladem je vyprávění o muži, který si snažil namluvit samotnou smrt.

Další konkrétnější kategorií je tabu otevřít mrtvému. To se typicky se nachází v pohádce o zvířatech, které dívce, jež je krmí, poradí, aby mrtvému neotvírala a zadávala mu úkoly, a dívce, jež se k nim nechová dobře, poradit odmítnou, ta mrtvému otevře a je roztrhána. Tento motiv se výjimečně objevuje i v pověstech, v nichž se mrtvý snaží dostat do domu, aby živého zabil.

Předposlední kategorií, která se týká mrtvých, je špatné chování vůči zemřelému nebo

člověku těsně před smrtí. To je reprezentováno pověstí o ženě, která příliš nařiká pro zemřelého manžela. Manžel se vrátí ze záhrobí (v některých variantách zmáčený slzami) a chce po ženě, aby s tím přestala, protože tak nemá po smrti pokoje. V druhém vyprávění v této kategorii zničí život zemřelá matka své dceři, protože se s ní odmítla před smrtí usmířit a jít na pohřeb.

Fenoménem převážně současné doby je vyvolávání duchů. Jedná se nejčastěji o duchy slavných osobností, případně fiktivních osobností, pověsti o nich jsou dnes často všeobecně šířené skrze internet a masmédia. Jejich přivolání má standardizovaný postup (vyslovení jména před zrcadlem v případě Krvavé Mary nebo udeření do kolejnice v dole v případě Hagena) a následky tohoto jednání jsou různé – od zvláštních jevů, přes fyzické napadení, až po smrt.

Vražda jako další téma spojené se smrtí má ve folkloru také své místo. Je většinou sice trestána lidmi, ale velmi často bývá odhalena prostřednictvím magického předmětu, který vraha odhalí (kolovrat, housle, růže, duše zavražděných dětí apod.). Výjimečně je vražda potrestána samotným zavražděným (zavražděný muž, jenž tak potrestá svoji manželku).

Posledním velkým tabuizovaným tématem jsou sebevraždy. Obecně je v tradičním pojetí sebevražda nebo jen mluvení o ní tabuizované. V křesťanské víře je sebevražda hřích a bylo zakázáno pohřbívat sebevrahy do posvěcené půdy. Ve folkloru jsou proto sebevrazi často ti, kdo po smrti straší (v podobě ducha pravděpodobně lidské podoby, případně světélka). Trestáno smrtí je i pouhé uvažování o sebevraždě nebo žertování o ní (pověsti o muži, který se naoko věšel).

4.3. Tabu spojená s intimním kontaktem

Hovořit o sexualitě obecně je v některých kulturních kontextech dodnes minimálně problematické a nejinak tomu bylo v minulých stoletích. To je také důvod, proč toto téma ve folkloru nemůže být již nikdy celkově zpracováno, protože ačkoliv folklorní projevy motivy erotiky alespoň původně obsahovaly, byly časem do značné míry vytěsněny s rostoucí potřebou společnosti o těchto tématech nemluvit. Byly sice zpracovány sbírky, jež zbývající folklorní vyprávění s těmito motivy uchovávají (v českém prostředí např. antologie *Mé jméno je Jebáš* [1999], v Rusku např. Afanesjevovy *Zakázané pohádky* [2000]), lze ale předpokládat, že větší část z nich už zpětně rekonstruovat nelze. Nebyli to jen vypravěči, kteří nakonec cenzurovali projevy tohoto typu, ale také samotní sběratelé (mnozí z nich byli kněží). V českém prostředí tak činil např. B. M. Kulda, který v pohádkách obecně hledal křesťanskou moudrost a čistotu, sám v komentářích u některých pohádek říká, že jisté pasáže z původního

vyprávění vynechal, protože mu přišly příliš „hanebné a ohyzdné“. (Kulda, 1963, p. 149) Lze tedy říci, že se do sféry erotických motivů promítají spíše tabu společenská, která požadují jejich absenci (když už se ve folkloru objevují, nejedná se přitom většinou o tabu), která způsobila, že byly i z folkloru převážně vytěsněny.

V některých vyprávěních, v nichž původně pravděpodobně figuroval sexuální styk, lze narazit na pozůstatky odkazů k takovému motivu v podobě motivu jiného, zjemněného (např.: Princ k princezně, které ukradl šaty: „Viš co, já ti teda šaty dám, ale zapřísáhneš se, že budeš moje, že si mě vemeš.“ No to ji přišel skoro do noty, dvakrát ji nemusel pobízet. Hnedko se uzali pěkně za ruce už jako svý, a vedou se k skleněnému zámku.“ [Kubín Podk. I, č. 5, 1964, p. 37]; lze předpokládat, že držení se za ruce je pouze zástupným motivem, jenž nahradil motiv jiný).

V této kapitole jsou popsány dvě kategorie tabuizovaného intimního kontaktu, a to polibek (který zde většinou ani není motivem erotickým) a incestní tabu.

4.3.1. Polibek

Tabuizovaný polibek (Thompson C120. *Tabu: kissing*) se vyskytuje v několika funkcích. V první z nich funguje jako podmínka k vysvobození v pohádce o třech mužích, kteří přišli do zámku, kde žily tři zakleté panny. Ty jim řekly, že pokud s nimi budou po tři noci spát a nedotknou se jich, vysvobodí je tak. Muži souhlasili a po dvě noci vydrželi, dva z nich si ale třetí noc řekli, co by se asi stalo, kdyby svou pannu políbili a rozhodli se tak učinit. Třetí z nich se druhý den ráno vzbudil a jeho vysvobozená panna mu pověděla, že kdyby se rozhodl ji také políbit, přišel by o život jako jeho dva druzi. (Němcová II, 1950, pp. 178–191)

V jiné podobě tohoto tabu se jedná o mateřský polibek. Objevuje se v pohádce o princovi, který získal čarodějovu dceru. Když spolu došli do princova rodiště, řekla mu dívka, aby ji nechal v hostinci/mlýně, kde prozatím vstoupila do služby, a šel první domů sám. Dala mu však podmínku, že ho matka/příbuzní nesmí políbit. Princ podmínku porušil a způsobil tak, že na dívku zapomněl. Dívce se ale nakonec podařilo, aby si na ni princ znovu vzpomněl, a pohádka končí jejich svatbou. (Němcová I, 1950, pp. 92–111; Kubín Podk. I, č. 5, 1964, pp. 36–40; Kubín Podk. I, č. 280, 1964, pp. 436–440; srov. Tille I, 1929, pp. 229–241)

4.3.2. Incestní tabu

Tabuizovaný projev sexuálního vztahu, na který lze narazit nejčastěji, je incest. Incestní tabu je prakticky univerzální, platné jak ve folkloru, tak v sociální realitě (viz úvodní kapitoly o tabu).

Ve folkloru se objevuje pohádkový typ ATU 510B *Peau d'Asne* (obecně Thompson

C114. *Tabu: incest*), také již v předchozích kapitolách zmiňovaný a zkoumaný i mimo české prostředí. Pohádka vypráví o králi/kupci, jehož žena zemře. Na smrtelné posteli muže žádala, aby, pokud se znovu ožení, si vzal pouze takovou, která bude stejná jako ona (v některých variantách pohádky má být stejně krásná, v jiných se žena vyznačuje nějakým atributem – zlatá hvězda na čele, zlatý kříž na prsou). Muž takovou ženu nějakou dobu hledal, ale najít žádnou nemohl, až zjistil, že jediná, která by požadavkům odpovídala, je jeho dcera. Rozhodl se tedy vzít si ji. Dívka byla proti a od otce utekla. Obvykle se dostala v přestrojení za služebnou na zámek, kde ji nakonec našel princ a oženil se s ní. (Slavia, č. 27, 1984, pp. 114–118; Sirovátka, 1959, pp. 99–103; Satke, č. 110, 1984, pp. 257–262; Němcová II, 1950, 43–54; Kubín Podk. I, č. 164, 1964, pp. 300–301; srov. Tille II/1, 1934, pp. 96–100)

Motiv se také objevuje ve variantě pohádky o dívce bez rukou. (Tille I, 1929, pp. 490–495; ATU 706 *The Girl Without Hands*) V tomto případě dívce uřízl ruce otec, když si ho odmítla vzít. Další vývoj pohádky je stejný jako u předchozí.

Incest je často považován za atribut pohanství. V kladské pověsti o pohanské panně je panna kromě schopnosti ovládat kouzla, popisována jako žena, která „páchala nejen s jinými, ale i se svým bratrem hanebné smilstvo.“ (Grohmann, č. 29, 2009, p. 37)

Na motiv incestu lze narazit také ve valašské pověsti ze současné doby. Dle ní se v domě objevují divné úkazy, protože tam dříve žil muž, který měl dítě se svou dcerou. Nechtěl ale, aby se to někdo dozvěděl, a tak dítě spálil. Od té doby k němu chodily ženy, aby je také zbavil nechtěných dětí. (Janeček, 2015, p. 47) Ač v této pověsti není incest sankciovaný, v mužově jednání je jasná touha skutečnost skrýt, protože ví, že by byl odsouzen, kdyby se o jeho jednání někdo dozvěděl.

Shrnutí

Tato kapitola shrnuje motivy tabuizovaného intimního kontaktu, jež se zachovaly ve folklorních vyprávěních.

Prvních z těchto motivů je tabuizovaný polibek. Ten se vyskytuje v pohádce o pannách, jež mohou být vysvobozeny tak, že vedle nich muži tři noci přespí, ale nedotknou se jich. Dva z nich tuto podmínku poruší tak, že panny políbí, a přijdou tak o život. Je pravděpodobné, že v tomto případě funguje polibek jako zástupný motiv pro sexuální styk. Zákaz mateřského polibku stanoví vysvobozená dívka svému muži. Ten jej poruší a na dívku zapomene.

Druhou podobou tabuizovaného intimního kontaktu je incestní tabu. To se objevuje v pohádkovém typu o princezně se zlatou hvězdou, v němž si chce dívku vzít vlastní otec, a

funguje zpravidla pouze jako začátek příběhu, v dalším vyprávění už se téma incestu ani princeznin otec znovu neobjevují. V tomto případě je porušení tabu pouze to, že se o možnosti incestního svazku mluví, představa, že by k němu skutečně došlo, je nemyslitelná. Jinou podobou incestního tabu je užití tohoto tabu jako specifika pohanství (v tradiční pověsti) nebo aktu, který není možné společensky tolerovat (v pověsti současné).

Kromě posledních dvou zmíněných pověstí se tato tabu objevuje zpravidla jako dílčí pohádkový motiv.

4.4. Tabu krádeže

Ve folklorních vyprávěních lze narazit na mnoho motivů krádeže, které buď potrestané nejsou, zloděj z nich má neprávem prospěch, nebo jsou trestány ze strany lidí a jejich zákonů (tyto motivy zde zahrnuté nejsou). Tato kapitola popisuje motivy, v nichž se krádež projevuje jako tabuizovaná činnost, tedy je trestána nadpřirozenou silou. V úvodní části je popsána řada motivů, které jsou obecné nebo nemají zvláštní charakteristiky. V dalších částech se již objevují skupiny motivů, jež mají společný rys, na jehož základě jsou spojené do jedné kategorie (jedná se o konkrétní bytosti, jimž je něco odcizeno).

Obecný motiv krádeže je popsán např. v chodské pohádce o skupině mužů, kteří vraždili a kradli, ale vojáci je nemohli vypátrat. Byli zakleti do podoby vlka, v níž byli nuceni sto let krást pouze prasata. (Baar, č. 23, 1975, p. 308)

Pohádka z Rožnovska vypráví o hospodském, který okradl muže a nechal ho vsadit do vězení. Muž měl být oběšen, ale pomohl mu čert, jenž chtěl po hospodském, aby se přiznal. Hospodský zapíral a řekl, aby ho vzal čert, jestli je vinen. A tak se opravdu stalo. (Kulda, č. 119, 1963, pp. 410–411; Luffer 2.F.55 *Čert přijde pro křivopřísežníka*)

Na toto tabu lze narazit také v pohádce o krásce a zvířeti, v níž otec utrhl v cizí zahradě květinu pro svou dceru a byl poté donucen zvířetem, jemuž zahrada patřila, aby mu dceru dal. Pohádka přesto dopadne dobře, zpravidla vysvobozením zvířete a sňatkem s dívkou. (Slavia, č. 20, 1984, pp. 81–86; Kulda, č. 33, 1963, pp. 133–135; Kubín Kl. I, č. 67, 1908, pp. 130–131; srov. Tille I, 1929, pp. 550–566; ATU 425C *Beauty and the Beast*)

Rovněž jako vedlejší se motiv objevuje v rožnovské pohádce o muži, který ukradl kouzelné předměty třem bratrům. Přišel ke staré ženě a žádal nocleh. Ona mu vyhověla, ale varovala ho, že v noci přijdou duchové a budou ho nutit s nimi hrát a tančit, on je ale musí odmítnout. Po tři noci tak činil, duchové ho vždy nutili, a když odmítl, zbili ho. Po třetí noci přišla stará žena a řekla mu, že protože vydržel, vysvobodil zakleté město. Kdyby ale

neukradl zmíněné předměty, duchové by ho mohli pouze přemlouvat, ale jinak by na něj neměli moc. (Kulda, č. 39, 1963, pp. 163–167)

4.4.1. Okrást chudého

Tabu okrádat chudé obsahují některé varianty vyprávění o čertu, který slouží chudému (Tille I, 1929, pp. 171–175, ATU 650A *Strong John*). Obvykle vypráví o čertu, který ukradl jídlo chudému muži, chlubil se tímto činem v pekle, z něhož byl proto vyhnán do světa lidí, aby na oplátku okradenému po určitou dobu sloužil. Tak se stalo a čert zpravidla pomohl chudému muži zbohatnout. (Satke, č. 1, 1984, pp. 49–54; Kubín, 1985, pp. 215–217; Satke, č. 102, 1984, pp. 232–237; srov. Kulda, č. 97, 1963, pp. 335–340; Sirovátka, 1959, pp. 122–126, podobně také Kulda, č. 120, 1963, pp. 411–413)

4.4.2. Okrást mrtvého

Tento motiv má nejčastěji podobu zcizení části oděvu mrtvému (Luffer 2.E.15 *Odnést plachetku ze hřbitova*). Objevuje se např. v chrudimské pověsti o mladém muži, který se vsadil, že půjde v noci na hřbitov. Tam ukradl duchovi čepici, a ačkoli ji vrátil, duch ho roztrhal. (Č. L., 1900c, pp. 256–257) Velmi podobné je vyprávění z Kladska, v němž dívka ukradla postavě na hřbitově plachetku. Duch se poté dožadoval vrácení a chtěl dívku odtáhnout s sebou, na poslední chvíli ale zakokrhál kohout a duch ztratil moc. Dívka ale i přes to z leknutí zemřela. (Jech, 1959, pp. 135–136) Stejně tak v pověsti z Rožnovska ukradli dva muži šaty mrtvému, který vylezl z hrobu. Duch žádal navrácení, než se ale k mužům dostal, zakokrhál kohout a mrtvý již neměl moc. (Kulda, č. 57, 1963, pp. 241–243)

Pouze v jediném případě funguje motiv naopak, zcizení košile mrtvému poskytne zloději před duchy ochranu. (Slavia, č. 11B, 1984, pp. 48–50)

Narazit lze ovšem i na jiné věci ukradené mrtvému – nejčastěji umrlčí lebku (Luffer 2.E.35 *Držení hřbitovního předmětu má za následek vyvolání nadpřirozených sil*). Skupina lidí ukradla na hřbitově pro zábavu lebku, a přestože ji na hřbitov vrátili, brzy byli všichni potrestáni, někteří zemřeli a další přišli o majetek. (Slavia, č. 71M, 1984, p. 261)

Ve dvou jihočeských pověstech se lebka mrtvého kradla ze hřbitova za účelem léčby lidí nebo také krav. V obou pověstech mrtví žádali své lebky zpět, v druhé pověsti žena cestou na hřbitov, aby lebku vrátila, strachem zemřela. (Č. L., 1896b, pp. 236–237)

Umrlčí hlavu k získání bohatství použili dva muži ve svojanovské pověsti. Když nebyli úspěšní, rozhodli se hlavu vrátit. Cestou ze hřbitova byli v lese napadeni a jeden z nich zemřel. (Č. L., 1896c, pp. 365–366)

Shrnutí

Jednání v podobě krádeže je zde popsáno pouze v těch motivech, které mají rysy tabu, což v tomto případě znamená, že mají implicitní charakter, ale především jsou trestány silou, která nepodléhá lidským zákonům (démonické bytosti, mrtví).

Úvodní část popisuje motivy krádeže, jež lze označit za obecné a jež vyvolávají různé druhy trestů – zakletí, odnesení čertem, v případě pohádky o krásce a zvířeti otec přijde důsledkem krádeže o dceru.

Další dvě kategorie popisují motivy, které jsou některým svým rysem specifické. První z nich je tabu okrádat chudé. Tento motiv reprezentují vyprávění o čertech, kteří okradli chudého a byli za to potrestáni vyhnáním z pekla a službou lidem.

Druhá kategorie zahrnuje tabu okrádat mrtvé. Jedná se nejčastěji o oblečení nebo části samotných těl mrtvých, které jsou z nejrůznějších důvodů odcizeny (zábava, léčba, získání bohatství). Mrtvý se zpravidla dožaduje navrácení zcizeného, k němuž obvykle dojde, ale i přesto je zloděj buď roztrhán mrtvým, případně zemře o něco později strachem. V souvislosti s krádeží oblečení mrtvých se často objevuje motiv, dle kterého mrtvý získá moc fyzicky napadnout osobu, která mu oblečení zcizila (pouze v jednom zmíněném případě funguje motiv naopak). Ve vyprávěních, v nichž se zloději při navrácení podaří duchovi uprchnout, se opět vyskytuje motiv kokrhajícího kohouta, jenž symbolizuje začátek dne a ztrátu moci mrtvých.

Zatímco motivy tabu v úvodní části a motivy tabu okrádání chudých mají své místo v pohádkách (často se opět jedná o motiv pouze úvodní, případně vedlejší), tabu okrádání mrtvých lze nalézt převážně v pověstech.

4.5. Tabu spojená s hříchy

Zde jsou popsána tabu, která vyplývají z hříšného života obecně nebo z konkrétních hříchů. To, co je hřích, je v tradičním folkloru definováno křesťanskou vírou. Kromě hříšného života obecně jsou zde zahrnuty také lakota, pýcha, marnivost, rouhání a chamtivost. Patřily by sem pochopitelně také kategorie jako vražda, sebevražda, krádež nebo klení, ty jsou ovšem již popsány v příslušných kapitolách (viz kap. *Tabu spojená se smrtí, mrtvými a (sebe)vraždami; Tabu krádeže; Tabu spojená s přáními a kletbami*).

4.5.1. Hříšné nebo zlé chování obecně

Potrestané hříšné chování se objevuje např. v rožnovské variantě pohádky o mrtvé princezně, která každou noc zabije svou stráž: „Byl jeden král a ten měl jednu dceru na rodě; ta pak byla pro špatný život zakleta, takže byla jako umrlá, ale v noci po každé sežrala vojáka, kterýž

musil u ní v kostele na stráži stát.“ (Kulda, č. 60, 1963, p. 248) Princezna je následně vysvobozena jedním z vojáků a napravena. (Kulda, č. 60, 1963, pp. 248–250; ATU 307 *The Princess in the Coffin*)

V legendární pohádce spolu putují pocestný a anděl (nebo svatý). Muž nechápe, proč někteří lidé na světě trpí. Jeho společník (o němž neví, že je svatý) se během cesty chová nespravedlivě (okrádá chudé, zabije dítě). Muž se ho nakonec zeptal, proč tak učinil, a anděl mu vysvětlil, že chudý se příliš upínal na předmět, který mu ukradl, a že dítě, které utopil, by se stalo vrahem. A hospodský, jenž je nechal spát v kurníku a jemuž daroval ukradený předmět, se již za své hříchy i s hospodou propadl. (Kulda, č. 96, 1963, pp. 333–334; srov. Tille I, 1929, pp. 53–56)

V jiné pohádce muž osvobodil mrtvého z moci čertů, do níž se dostal, protože byl za života zlý a pošťoval na chudého psy. (Slavia, č. 11A, 1984, pp. 45–47)

V moravské variantě pohádky, v níž musí čert sloužit, protože okradl chudého, se dostane do služby k sedlákovi. Zlý pán donutil sedláka, aby ho přivezl k peklu, protože ho chtěl trápit. Sedlák ho tam dovezl a čert, jenž mu sloužil, ho nechal odjet, zatímco zlého pána již zpátky nepustil. (Sirovátka, 1959, pp. 122–126)

Chomutovská etiologická pověst vysvětluje výskyt velkých kamenů na jednom kopci tak, že se jedná o panny, které vedly neřestný život, a proto byly proměněny v kámen. (Grohmann, č. 264, 2009, p. 195)

Jeden z lidových výkladů vzniku démonických bytostí mluví o tom, že se jedná o anděly, kteří byli svrženi z nebes za hříšný život. (Č. L., 1931a, p. 345)

4.5.2. Lakota a chamtivost

Jedním z hříchů, jenž je ve folkloru často trestán, je lakota (Luffer 2.E.155 *Lakomství a chamtivost*). Klasickým příkladem, ve kterém se takový motiv vyskytuje, jsou pověsti o muži, který přenášel mezníky na poli, aby sousedovo pole zmenšil a své zvětšil (Luffer 3.A.25 *Zloděj s mezníkem zjevuje vinu*). „Ale pak po smrti neměl pokoj, pořád chodil a strašil a pořád volal: ‚Kampak je mám dát?‘ Jenou jel taky nákej furman ... a vykřik na něj: ‚Dej je tam, vodkads je uzal!‘ Ted to strašidlo mu poděkovalo ... Je posadil na to stary místo a vod ty doby víc už nestrašil.“ (Jech, č. 87, 1959, p. 205; Č. L., 1907b, p. 84) V tomto vyprávění muž straší v podobě ducha, v jihočeské pověsti se z lakomce stane ohnivý muž (Č. L., 1910d, p. 479), v pověsti velešínské straší v podobě světél, (Č. L., 1905, p. 480), v pověsti domažlické musí lakomec po své brzké smrti chodit po polích a mezníky hlídat (Č. L., 1902g, p. 397)

Kladská pověst vypráví o lakomém mlynáři, který šidil lidi. Jednou odbyl starou ženu, jež u něj chtěla nocleh. Další den jel stárek rozvézt pytle s moukou a v každém, který doručil, bylo místo mouky zlato. Mlynář mu vynadal, že se měl s pytli vrátit, když zjistil, že jsou moc těžké, aby v nich byla mouka. Další den se stalo totéž a stárek se s pytli vrátil za mlynářem. Když však otevřel pytle mlynář, byly plné kamení. Tak byl mlynář potrestán za svou lakotu a následující noci zemřel. (Jech, č. 161, 1959, pp. 339–340)

V dalším kladském vyprávění vystupuje Krakonoš, který se rozhodl pokusit napravit bohatého lakomce. Pronajal si od něj kus pole, na němž nic nerostlo, bohatě sklídl, nakrmil chudé a ještě zaplatil za pronájem pole. To se celé opakovalo i další rok, a když ani to s lakomcem nic neudělalo, způsobil Krakonoš, že přišel o svůj majetek a dožil v bídě. (Jech, č. 166, 1959, pp. 345–347) Podobně se snažil Krakonoš dokázat lakomému pánovi, že jeho dělníci pracují lépe, když jim dá pořádně najíst. Pán se ale nepoučil a Krakonoš ho nechal i se zámek propadnout do země. (Jech, č. 168, 1959, pp. 349–351)

V rožnovském vyprávění se objevuje lakomý muž, který se rozhodl o více peněz prosit zlého ducha. Namísto peněz ho ovšem začal duch pronásledovat a trýznit. Muž musel pro pomoc ke knězi, aby ho ducha zbavil. (Kulda, č. 127, 1963, p. 425)

V pověsti krkonošské se žena, která nedala chudému almužnu a nechala ho psy vyhnat ze dvora, propadla s celým dvorem do země. (Grohmann, č. 34, 2009, p. 40) V sušické pověsti lakomá žena, u níž se objevil chudý a ona ho vyhnala, musela po smrti strašit. (Grohmann, č. 59, 2009, p. 57)

Chodské vyprávění popisuje, jak selka, která dala raději najíst prasatům než lidem, zchudla a po smrti musela jíst s prasaty z koryta. Byla vysvobozena až mladou děvečkou a aby mohla odejít, musel sedlák rozdat mnoho jídla chudým. (Baar, č. 16, 1975, pp. 269–273) Lovec v severočeské pověsti, jenž krmil své psy nejlepším jídlem, ale chudé vyhnal bičem, když chtěli almužnu, musel po smrti spolu se svými psy lovit po nocích v místních lesích. (Grohmann, č. 62, 2009, p. 61)

V chrudimské pověsti chtěl čeledín odejít od sedláka a žádal ho, aby mu vyplatil mzdu. Sedlák mu dal pouze část peněz, a protože s tím čeledín nemohl nic udělat, řekl mu: „Nechte si těch několik zlatých na světlo, až zemřete.“ Krátce poté šel sedlák opilý domů, spadl do potoka a utopil se. (Č. L., 1900c, p. 256)

Chamtivost je potrestána např. v již zmiňované pohádce o dívce a zvířatech, která krmí. V některých variantách nebyla ohrožována mrtvým, ale vstoupila do služby, za níž dostala truhlu plnou bohatství, se kterou se vrátila domů. Macecha poslala do služby i vlastní dceru, ta se ale ke zvířatům nechovala dobře a truhla, kterou přivezla domů, byla plná hadů a

štírů, kteří ji i macechu uštíпали. (Slavia, č. 24A, 1984, pp. 96–100; srov. Otčenášek, 2015, pp. 116–121; Tille I, 1929, pp. 436–449; ATU 480 *The Kind and the Unkind Girls*)

Motiv chamtivosti se objevuje také v severočeské pověsti o muži, jenž zjistil, že má na pozemku léčivý pramen, ke kterému chodili nemocní. Rozhodl se, že bude za vstup k pramenu vybírat peníze. Jednoho dne však pramen vyschl, což byl trest za jeho hamižnost. (Grohmann, č. 294, 2009, p. 214)

4.5.3. Marnivost a pýcha

Motiv marnivosti a pýchy se nachází např. v podkrkonošské pohádce o králově dceři, která byla pyšná a lidé ji tak dlouho proklínali, až ji odnesli čerti. (Kubín Podk. I, č. 2, 1964, pp. 24–28, též Č. L., 1900d, pp. 88–91; srov. Tille I, 1929, pp. 185–189)

Podobně se v pověsti ze středních Čech objevuje duch princezny v prázdném zámku a čeká, až uplyne doba, po níž tam musí pobývat. „Já mám zde trápení skrze velký zalíbení v šatstvu, pro ten hřích přebývat musím.“ (Č. L., 1912, p. 335)

V opavské pohádce vystupuje marnivá princezna, která měla vysoké nároky na svého nastávajícího a žádného si nechtěla vybrat. Jediný splnil její podmínky, hned po svatební hostině ale princeznu zabil. Následuje klasická látka o držení stráže u princezniny mrtvoly a vysvobození jedním z vojáků, za nějž se následně princezna provdá. „Ten ženich pry byl sam djabel ... Dyby ju rekrud něbyl vysvobodil, duša její byla by byvala f peklu pro velkou pychu. (Polívka, č. 29, 1916, pp. 74–75; srov. Tille II/1, 1934, pp. 333–336; ATU 307)

Okrajově se motiv odnesení marnivých sester objevuje v pohádkách o čertovu švagru, v nichž mladík sloužil čertu a ten mu pomohl k princezně. Čert na konci vyprávění odnesl do pekla její dvě sestry, které zadlužily království / byly pyšné (Jech, č. 226, 1959, pp. 467–479; Satke, č. 108, 1984, pp. 253–256; ATU 475 *The Man as Heater of Hell's Kettle*; Tille I, 1929, pp. 201–207). V rožnovské pohádce čert podrazil nohy pyšné nevěstě (Kulda, č. 111, 1963, p. 379; Tille I, 1929, p. 56)

Stejně tak se motiv objevuje v některých variantách pohádky o Popelce (ATU 510A *Cinderella*). Marnivé sestry chtěly po otci, aby jim také přinesl ořechy, v nichž jsou krásné šaty, otec je utrhl z téhož stromu jako ty pro Popelku, když je ale otevřely její sestry, z ořechů vylezli štíři nebo hadi a sestry zabili. (Kubín Podk. I, č. 69, 1964, pp. 135–136; Němcová I, 1950, pp. 280–290; srov. Tille II/1, 1934, pp. 242–245)

4.5.4. Rouhat se Bohu, bezbožnost

Motiv odvrácení se od Boha v důsledku získání bohatství a tím způsobeného zhýralého života se vyskytuje v rožnovském vyprávění. Jednoho dne do domu muže, který se od Boha odvrátil,

udeřil blesk a všechn jeho majetek zničil. Muž se začal zase modlit a těžce pracovat jako předtím. (Kulda, č. 13, 1963, pp. 55–56, Tille I, 1929, pp. 55–56)

Objevuje se řada pověstí o čertu, který je v kostele a zapisuje si lidi, kteří se chovají neslušně, podřimují apod. (Kulda, č. 90, 1963, p. 324; Dvořák, č. 65, 2001, pp. 106–107, Č. L., 1966, p. 19)

V další pohádce si muž stěžoval, co všechno dělá Bůh špatně. Slyšel ho Ježíš se sv. Petrem, kteří zrovna chodili po světě a rozhodli se dát mu božskou moc, aby udělal vše lépe. Švec však zjistil, že to lépe nedokáže. (Kubín Kl. II, č. 58, 1910, p. 199; Dvořák, č. 58, 2001, pp. 94–95; Č. L., 1950, p. 45)

Již zmíněný motiv v pohádce o čertovu švagra se objevuje i ve variantě, kdy čert sestry neodnese kvůli marnivosti, ale kvůli jejich rouhavým řečem a bezbožnosti. (Němcová I, 1950, pp. 305–318)

V podkrkonošské pověsti vystupuje selka, která nevěřila v Boha a nutila čeledína pracovat o svátku. V trávě, kterou čeledín sekal, se objevil had. Selka se na něj šla podívat a had jí skočil kolem krku, kde ho nosila, dokud ji neuškrtil. (Kubín Podk. I, č. 217, 1964, p. 369; Luffer 2.E.75 *Kdo nařídí pracovat ve sváteční den, je potrestán*)

Další podoba rouhání se objevuje ve svojanovské pověsti: „F kostele bylo právě pozvihování, a tu přej v hospodě jeden ze sousedů nechtěl kleknout, ani dyž ho hospockej napomínal, a pozvih sklínku a porouhal se: ‚Já pozviuju taky.‘ Sotva to dořek, propadla se celá dědina.“ (Č. L., 1897a, p. 185)

Do země se i se svým vozem propadl také bezbožný pán, kterého rozčílilo, že se jeho sluha modlil, a začal proto spílat Bohu. (Grohmann, č. 92, 2009, p. 81)

V jedné z pověstí o Krakonošovi vystupuje Krakonoš v podobě černého muže, jenž se snaží přimět několik mužů, aby se výměnou za poklady Krkonoš vzdali Boha. (Č. L., 1904d, p. 134)

Hanácká pověst popisuje další důsledky bezbožného života: „Dež nejaké veleké pán ... vede bohaprázdné ževot, otiskoje nevinny sprosty leďi, a jich všelejake sóži, tož jeho doša ani jeho tělo nemá po smrti ... žádnýho pokoja, a zem zasvěcená ani jeho tělo nechce chovat’. Proto mosí po smrti blódit’ a se potolovat’.“ (Č. L., 1914c, p. 140)

Pověst domažlická vzpomíná na důl, který byl zaplaven vodou. Zemřelo tam mnoho lidí, a to prý proto, že majitel nebyl katolík a nenechal důl posvětit. (Č. L., 1928a, p. 213)

Shrnutí

Tato kapitola shrnula projevy tabuizovaného jednání, které lze označit jako hříchy a které neměly tak široký repertoár, aby jim byly věnovány zvláštní kapitoly. Jsou zde zahrnuty konkrétně kategorie zlé a hříšné chování, lakota a chamtivost, marnivost a pýcha, rouhání a bezbožnost.

Tresty za porušení těchto tabu jsou rozmanité a nerovnoměrné. U všech kategorií se tresty pohybují od krátkodobého trestu (marnivá princezna je odnesena čerty, ale nakonec zachráněna; muž, který znevažoval boží moc, ji sám na čas dostal; muž, který chtěl peníze od ducha, je ducha zbaven knězem), přes trest v podobě ztráty majetku (do domu bezbožného muže uhoď blesk, Krakonoš způsobí zchudnutí lakomce), smrti (bezbožná žena, která nutí čeledína pracovat ve svátek; chamtivé ženy v pohádce o zvířatech), propadnutí se do země (lakomý muž, jehož nechá Krakonoš propadnout i se zámekem; muž, který se rouhal, se propadl do země s celou vesnicí), odnesení do pekla (pyšné/bezbožné sestry; zlý pán sedláka v pohádce o čertovu švagrovi), až ke strašení po smrti (muž, jenž přenášel mezníky; zlý muž, který ubližoval chudým; marnivá princezna se zálibou v šatech).

Většina doplňujících motivů a postav je v těchto kategoriích poměrně rozmanitá, motivy s lakotou a pýchou však spojují výhradně ženské postavy.

U většiny vyprávění lze pozorovat výchovný charakter a nabádání k životu podle křesťanských pravidel, jejich cílem bylo přesvědčit lidi, aby byli zbožní a vyhýbali se hříchům tak, že představují možné důsledky hříšného chování, které opět mají nadpřirozené rysy.

4.6. Kanibalismus

Pojídání lidského masa bylo přidruženo k vlastnostem, které charakterizují něco primitivního, divokého, opak civilizované společnosti (v používaných dichotomiích barbarství vs. civilizace, příroda vs. kultura apod.) a jsou často prisuzovány „primitivním“ společnostem (v nichž však, pokud se kanibalismus praktikuje, má pouze rituální charakter). (Hubinger, 1996, pp. 102–109) Také tabu týkající se pojídání totemového zvířete vzniklo na základě aktu, při němž synové zabili a snědli svého otce – tak vznikl totem. Pojídání totemového zvířete, jež je dle Freuda náhradou za otce, je nadále možné pouze výjimečně při určitých rituálech. (Freud, 1991a, pp. 95–97)

Ve folklorních vyprávěních má pojídání lidského masa stejné konotace – je prisuzováno nelidskému, tomu, co nepatří do lidského světa (zde jsou to různé druhy démonických bytostí). (Hubinger, 1996, pp. 10–17) V tomto případě se ovšem nejedná o

kanibalismus, jedí-li lidské maso démonické bytosti. I ve folklorních vyprávěních ovšem lze narazit na motivy, v nichž pozře lidské maso jiná lidská bytost (Thompson C227. *Tabu: eating human flesh*).

Takový motiv se nalézá např. v pohádce z Hané, v níž jsou tři sestry postupně provdané za čerta. Když si přivezl domů první, viděla dívka hlavy nabodané na kůlech. Dívce řekl, ať jednu hlavu uvaří a sní. Ta ji uvařila, ale to, co měla sníst, spálila. Čert to zjistil a utnul dívce hlavu. Stejně dopadla druhá sestra. Třetí dostala radu od kočky (cestou totiž na rozdíl od sester dala napít třem duším), jak čerta obelstít, a tak čert uvěřil, že hlavu skutečně snědla. Duše nakonec pomohly dívce uprchnout a vrátit se domů. (Polívka, č. 36, 1916, pp. 103–104; Tille II/1, 1934, pp. 84–87) Podobně se objevuje motiv také v kladské pohádce, zde ovšem na místě čerta vystupuje čarodějnice. (Kubín Kl. II, č. 61, 1910, pp. 208–209; srov. Tille II/1, 1934, pp. 88–90; Slavia, č. 13, 1984, p. 58)

Nachází se rovněž v některých variantách pohádky o vojáku a císaři Josefu II. (ATU 952 *The King and the Soldier*, Tille I, 1929, pp. 125–128) Ti spolu putovali a dorazili do sídla loupežníků, v němž se o ně starala dívka, která zde sloužila z donucení a musela servírovat pokrm s lidského masa. Voják loupežníky zabil a dívka byla vysvobozena. (Kubín Kl. II, č. 34, 1910, pp. 141–142, srov. Kubín Podk. I, č. 296, 1964, pp. 476–478) V rožnovské pohádce dostal mladík, jenž chtěl přenocovat v hospodě, od staré ženy jídlo, které se mu nelíbilo. Dal kus psovi, ten také jíst nechtěl, nakonec našel v jídle lidský prst. Do hospody přišli muži, chtěli mladíka zabít, zachránil ho ale jeho pes a muži i se starou ženou byli odsouzeni k smrti. (Kulda, č. 59, 1963, pp. 245–248) Motiv hostince, v němž je lidem podáváno lidské maso, se objevuje rovněž v současných pověstech, v soudobém folkloru se ovšem stala pověst o kanibalském hostinci spíše součástí dětského repertoáru. (Janeček, č. 11, 2007, pp. 51–53)

Motiv lze nalézt také v pohádce o dvou dětech, které chtěla macecha umořit hladem. Chlapec si stěžoval otcí a macecha ho za trest zabila a připravila k večeři. Dívka jíst nechtěla, protože o všem věděla, otec však netušil a syna snědl. Chlapec se poté proměnil v ptáka, macechu prozradil a byl opět vrácen do původní podoby. (Slavia, č. 45, 1984, pp. 178–180; Tille I, 1929, pp. 105–106; ATU 720 *The Juniper Tree*)

Vyprávění, v nichž se mrtvý dožaduje navrácení svých věcí, již popsána byla (viz kap. *Tabu krádeže*). V jedné z variant se objevuje muž, který propil peníze na maso, jež dostal od ženy, a rozhodl se vyříznout plíce člověku, který byl ten den oběšen. Žena plíce uvařila a snědla, muž jíst nechtěl. V noci mrtvý přišel, dožadoval se svých plic a ženu zabil. (Polívka, č. 23, 1916, pp. 65–67; srov. Tille II/2, 1937, p. 401; ATU 366 *The Man from the Gallows*; Luffer 2.E.25 *Mrtvý si jde pro své ukradené orgány*) I na tento motiv lze narazit také ve

folkloru současném. Jedná se o pověst, v níž žena sní játra mrtvého, aby se uzdravila. Po nějaké době ovšem začala slyšet hlas, který se dožadoval jejich navrácení. (Janeček, č. 166, 2007, p. 293) Tato pověst hlasem dožadujícím se vrácení orgánů končí, na rozdíl od předchozí varianty pověsti nedojde k zavraždění toho, kdo orgány mrtvého snědl.

V současném folkloru se vyskytuje také řada dalších pověstí obsahujících motiv kanibalismu. Na pokrmy, jež obsahují lidské maso, lze narazit typicky ve vyprávěních o stáncích s jídlem, které vlastní cizinci. (Janeček, č. 9, 2007, p. 48) Objevuje se také pověst o rodině, která jela tábořit. Večer se dospělí opili a dostali hlad, následně upekli a snědli své děti. (Janeček, č. 8, 2007, p. 46) Časté jsou také pověsti o řeznictvích, v nichž vraždí lidi a jejich maso prodávají. (Janeček, č. 10, 2007, p. 49)

Shrnutí

Motiv kanibalismu se ve folklorním materiálu objevuje v několika funkcích. V tradičních vyprávěních na něj lze narazit v podobě, kdy funguje jako jakási zkouška poslušnosti a dívky ve zmíněných pohádkách k němu jsou nuceny (čertem nebo čarodějnicí). K pozření masa většinou nedojde, v jedné z pohádek však, ačkoli dívka nechtěla „s malou chutí jidla“ a i přesto byla zavražděna.

Motiv se dále objevuje v pověstech o hospodě, v níž je lidem v pokrmech servírováno lidské maso. Na tento motiv lze narazit jak v tradičních vyprávěních, tak současném folkloru.

Velmi časté okolnosti pozření lidského masa spočívají v tom, že ho dotyčný sní nevědomě. Stane se tak např. v pohádce, v níž otec sní svého syna, protože mu ho naservíruje jeho žena, která chlapce zabila a jeho otec o tom neví. Typicky se motiv se nachází v pověstech o nevědomém pozření orgánů mrtvého (tento motiv lze opět nalézt ve folkloru tradičních i současném). Mrtvý se následně dožaduje navrácení orgánů a obvykle toho, kdo je (ač nevědomě) snědl, zabije.

Současné pověsti nabízejí další škálu vyprávění s motivy pozření nebo možnosti pozření lidského masa – klasicky fámy o pouličních stáncích s jídlem, jež provozují cizinci; řeznictví, v nichž se vraždí lidé za účelem prodeje masa apod. V tomto případě se pojídání lidského masa jako charakteristika nadpřirozeného a nelidského přesouvá a stává se typickou pro to, co je společnosti neznámé (např. cizinci).

4.7. Tabu smát se

Tabuizovaný smích se ve folkloru již příliš nevyskytuje, protože měl pravděpodobně původně formu rituálu, jehož vliv a význam postupně vymizel. Typicky se u nás i na evropské úrovni objevuje látka o Nezasmálce (ATU 571 *All Stick Together*; Thompson C460. *Laughing tabu*).

Mnoho variant této pohádky v evropském prostředí zaznamenal J. Polívka (Polívka, 1904, pp. 67–106). Prostor jí věnoval ve své studii také V. J. Propp. Ten mluví o magii smíchu, která se v pohádce odráží. Věnuje se zákazu smíchu, jenž se v prostředí folkloru nachází především tam, kde živý vstupuje do říše mrtvých. Smích je dle něj záležitost výhradně živých, a proto v říši mrtvých (a pro mrtvé celkově) platí zákaz smíchu. (Propp, 2008, pp. 173–174) Zmiňuje také zákaz smíchu při některých iniciačních obřadech. (Propp, 2008, p. 175) Dále mluví o smíchu jako o zdroji života (Propp, 2008, p. 176), proto jako součásti obřadů zrození, klade zrození také do souvislosti s bohyní Démétér, jejíž úsměv přináší jaro, a plodností polí. Stejně jako Démétér se Nezasmálka nesměje, u ní ovšem není vysvětlen důvod, Démétér se nesmála, když se nemohla stýkat s dcerou. (Propp 2008, pp. 185–186) Pohádce o Nezasmálce přisuzuje sexuální charakter, to protože v ruských variantách pohádky se objevuje ve spojení s látkou o princezniných znameních. Hrdina zpravidla vlastní tancující sviňky, které princeznu rozesmějí. V některých variantách ovšem dostane princeznu, pouze ví-li, kde má na těle znamení, a toto tajemství zjistí tak, že je vymění s princeznou za tancující sviňky. (Propp, 2008, pp. 186–188)

V českém prostředí pohádka obvykle popisuje muže (často hloupý Honza), který se vydal do světa nebo přímo do zámku, v němž žije princezna, která se nikdy nesměje, a má ji dostat za ženu ten, komu se podaří ji rozesmát. Za službu nebo za to, že se rozdělil o jídlo, dostal zlatou husu, na níž se všechno přilepí. Cestou k zámku se na husu přilepilo mnoho osob (mezi nimi často sestry, které ji chtěly ukrást) a když s nimi přišel do zámku, začala se princezna huse smát. (Č. L., 1895a, pp. 300–301; Jech, č. 9, 1959, pp. 36–39; podobně Kubín, 1985, pp. 133–134; Sirovátka, 1959, 204–206; Satke, č. 19, 1984, pp. 105–106; Slavia, č. 39, 1984, pp. 157–159; Kulda, č. 35, 1963, 144–149; Kulda, č. 178, 1963, pp. 501–502; srov. Tille II/1, 1934, pp. 303–321)

Způsobů, jakými se princezna rozesměje, lze nalézt více. Typicky se jedná o již zmiňovanou zlatou husu, na níž se lepí lidé (Č. L., 1895a, p. 300; Jech, č. 9, 1959, p. 307), v další verzi se lidé přilepí k nočníku (Kubín, 1985, p. 133) nebo koze (Erben, 1905, p. 93), v jiné se různé předměty lepí na různé lidi (Sirovátka, 1959, 204–206), případně není způsob popsán vůbec (Slavia, č. 39, 1984, pp. 157–159).

Na ruskou variantu s tancujícími sviňkami lze částečně narazit ve variantě rožnovské. Hrdina zde vlastní tančící zajíce, jež od něj chce princezna a další postavy získat. Výměnou za ně chce pouze to, aby před ním skákali po jedné noze. (Kulda, č. 35, 1963, pp. 144–149) Kulda sám na konci píše, že tento motiv upravil, je tedy pravděpodobné, že původně sexuální či obscénní charakter měl.

Shrnutí

Tato kapitola popisuje tabuizovaný smích, respektive jediný syžet, který se v českém prostředí objevuje. V tom vystupuje princezna, která se nikdy nesměje, a hrdina, jemuž se podaří ji rozesmát. Důvod, proč se princezna nesměje, není popsán vůbec, anebo je pouze řečeno, že se tak děje již od jejího narození.

Propp popisuje pozadí tohoto syžetu, vedle tabuizovaného smíchu mu připisuje také sexuální charakter, kvůli látce o princezniných znameních, jež se v ruských variantách vyskytovala. V pohádkách českých se však tato charakteristika převážně neobjevuje. Způsob, jakým je princezna rozesmána, se omezuje na komické výjevy lidí, kteří jsou k něčemu přilepeni. Částečně se ruský motiv nachází v jedné z českých variant, v níž musí hrdina splnit řadu dalších úkolů, aby princeznu, kterou rozesmál, dostal za ženu.

4.8. Tabu spojená s dětmi a šestinedělkami

Děti a šestinedělky jsou dvě skupiny, které se nachází v přechodovém stavu a jsou zranitelné, je proto nutné, aby byly chráněny. Tabu zaměřená na děti a šestinedělky se objevují stejně ve folkloru jako v lidové víře.

Nejčastější tabu, jež je s těmito skupina spojené, je nechat dítě bez dozoru během šestinedělí (Luffer 2.E.205 *Šestinedělka ohrozí sebe, když vyjde předčasně z kouta*; 5.A.140 *Divá žena vymění lidské dítě zanechané bez dozoru*). Stane-li se tak, je dítě obvykle vyměněno divou ženou. Vyměněné děti jsou zpravidla neschopné života mezi lidmi a nedokážou se naučit základním návykům. „Tam na slámě ležel as devatenáctiletý chlap. Oči se mu jen jiskřily, ruce měl jako kočka drápy a mluvit neuměl, nýbrž protivně na něho zavrčel, že se lekl. Šafářka mu to povídala následovně: ... že jí děvky kradly mlíko; že druhý den šla po nich a než se vrátila do světnice, měla ho prohandlovanýho.“ (Č. L., 1902b, p. 422; srov. Kubín Kl. II, č. 66, 1910, p. 224; N. V., 1963, p. 30)

Grohmann v tomto ohledu mluví o sudičkách, ženách, které po narození dítěte rozhodují o jeho osudu a lidé jim nechávají jídlo, aby si je naklonili. Dle jindřichohradecké pověry „sudičky dítě vymění, když se zanedbá příprava k šestinedělí, tj. když schází voda, sůl, chléb apod.“ (Grohmann, 2009, p. 11)

V jihočeské pověsti se na místě toho, kdo děti vyměňuje, objevuje namísto divé ženy vodník: „Jedné nedbalé matce, která v šestinedělí šla k muzice, proměnil hastrman také dítě. ... její dítě bylo prý hezké a potom měla prý takové pyskaté a škaredé.“ (Č. L., 1902e, p. 441)

V některých pověstech je to Polednice, kdo vyměňuje děti bez dozoru. (Grohmann, č. 97, 2009, p. 88); lze narazit také na lesní žínky (Grohmann, č. 108, 2009, p. 96)

Pro šestinedělky existuje dle lidových pověr mnoho dalších činností, které jsou jí zakázané nebo je naopak činit musí: nesmí chodit vodit, kde by jí způsobila smrt divá žena (Č. L., 1926, p. 193); musí nosit růženec, jinak jí dítě odnese můra (Č. L. 1926, p. 194).

V souvislosti s můrou se objevuje mnoho pověstí, na rozdíl od poslední zmínky ale dítě obvykle neodnáší, ale chybným jednáním matky se dítě v můru mění, např. vstoupí-li matka s dítětem do kostela dřív, než ji pokropí svčcenou vodou. (Slavia, č. 70A, 1984, p. 250; Luffer 2.D.35 *Můrou se stává člověk, kterého po narození zasáhly zvláštní okolnosti*) V jiné pověsti dítěti ženy, kterou nepokropili svčcenou vodou, narostou vousy. (Kubín, 1985, p. 107) Další způsoby, jak se dítě může stát můrou, shrnuje Wollman (N. V., 1920, p. 13): pokud matka v šestinedělí vyjde během zvonění poledne ven; pokud kojící matka odejde od dítěte a vrátí se až druhý den ráno; pokud žena u úvodu překročila práh kostela dříve než kněz. Velmi častý způsob, jakým se z dítěte stane můra, je, že ho matka nakojí poté, co ho již odstavila. (Kubín Kl. I, č. 63, 1908, p. 125; také Č. L., 1902h, p. 277)

Proces kojení je důležitý i ve vztahu k podhozeným dětem, nakojila-li matka takové dítě, nemohla se ho již zbavit. (Č. L., 1896f, p. 234)

S šestinedělkami se také pojí pověry o Polednici. Ta se ukazuje šestinedělkám, které v poledne vyšly do volné přírody. (Grohmann, č. 97, 2009, p. 87) V příbramské pověsti žena tento zákaz porušila a vrátila se zpět až po roce, protože ji Polednice odnesla. (Grohmann, č. 97, 2009, p. 87)

Shrnutí

Tabuizované jednání spojené s dětmi a šestinedělkami, zranitelnými skupinami nacházejícími se v přechodové fázi, se odráží ve folkloru pod vlivem lidové víry a mnohdy pověsti a pověry splývají. Tabu zpravidla slouží k ochraně.

Motivem, který se často vyskytuje, je zákaz nechávat novorozené dítě samotné. Varování spočívá v nebezpečí, že dítě bez dozoru vymění za své divá žena (případně jiná démonická bytost). Časté je také nebezpečí, že se z dítěte vlivem matčiny nedbalosti stane můra (když matka vstoupí do kostela dříve, než ji pokropí svčcenou vodou; když nakojí dítě, které již odstavila).

Mnoho dalších pověstí a pověr se týká samotných šestinedělek – nesmí chodit k vodě, vycházet ven během poledne. Všechna tato vyprávění jsou varovná a mají za úkol udržet matky a novorozené děti v bezpečí.

4.9. Tabu spojená se vstupem na určité místo

Ve folklorních vyprávěních existuje celá řada míst, na něž je zakázáno vstoupit. První část kapitoly se věnuje obecnějším místům, na která se nesmí z nějakého důvodu vstoupit (obecně Thompson C610. *The one forbidden place*, konkrétněji např. C612. *Forbidden forest*, C614. *Forbidden road*, C615.1. *Forbidden lake*). Vyprávění s těmito motivy si jsou často velmi podobná, proto je zde zahrnuto větší množství míst. Část druhá více rozebírá motiv zakázané místnosti (Thompson C611. *Forbidden chamber*), který má větší množství variant, a proto je mu věnováno více prostoru.

4.9.1. Vstup do budovy nebo části krajiny

Klasickým příkladem místa, na něž je zakázáno vstoupit, je místo, ve kterém straší. Existuje velké množství vyprávění o nejružnějších místech, na nichž straší z nejružnějších důvodů. Kromě démonických sil na nich často straší také osoby, které se za svého života něčím provinily (chovaly se krutě k lidem a byly potrestány tak, že musely po smrti setrvat na jednom místě). Dle nejčastějšího scénáře těchto vyprávění má hlavní postava přenocovat na zakletém místě (jedná se obvykle o zámek nebo mlýn), je od tohoto úmyslu odrazována, protože tam mnoho osob před ní přišlo o život, i přesto na místě přenocuje a přelstí zlé bytosti (obvykle čerty), které na místě straší, a z místa je vyžene (Jech, č. 170, 1959, pp. 355; Slavia, č. 41A, 1984, pp. 163–165; Slavia, č. 41B, 1984, pp. 166–168; Slavia, č. 57, 1984, pp. 205–206; Sirovátka, 1959, pp. 152–153; Kubín, 1985, pp. 82–85; Kubín Podk. I, č. 118, 1964, pp. 220–221; srov. Tille I, 1929, pp. 193–201), případně (navíc) tímto způsobem (nebo splněním úkolů) vysvobodí zakleté (Kubín Kl. II, č. 35, 1910, pp. 145–146; Slavia, č. 11A, 1984, pp. 45–47; Slavia, č. 11B, 1984, pp. 48–50; Slavia, č. 26A, 1984, pp. 109–111; Č. L., 1906, pp. 238–242; Otčenášek, 2015, pp. 17–18)

Často je také zapovězeno se pohybovat v místech, na nichž se démonické bytosti přirozeně objevují (tato místa se zpravidla nachází v otevřené krajině). Jedná se např. o skálu, v níž straší černý pes (Polívka, č. 20, 1916, p. 64); cestu, po které chodí nadpřirozené bytosti (Jech, č. 178, 1959, p. 371); les, v němž sídlí čert (Slavia, č. 79F, 1984, pp. 290–292); vodní plochu, v níž sídlí vodník (Kubín Podk. I, č. 121, 1964, p. 223; Č. L., 1896e, p. 54; Č. L., 1902e, p. 361, 362, 441; Č. L., 1928b, pp. 251, 255); lesy, ve kterých sídlí divé ženy (Č. L., 1896f, p. 234; Č. L., 1925c, p. 347; Erben, 1905, p. 86); les, v němž se během adventu objevují ohniví psi (Grohmann, č. 237, 2009, p. 178).

Lze narazit i na vyprávění, v nichž je zapovězeno vstoupit přímo do obydlí démonické bytosti. Jedná se např. o pohádku o dívce, která je zvána / zaběhl se jí dobytek do chalupy

stařeny. Při cestě k ní je varována hlasem (zvířaty a předměty) v lese. Na varování ale nedbá, do obydlí vstoupí a je stařenou zabita. (Slavia, č. 13, 1984, pp. 58–59; Č. L., 1910c, p. 369; srov. Tille II/2, 1937, pp. 159–161)

V určité době je zapovězeno vstupovat také do kostela. Takovou dobou je dušičková noc. Ve vyprávění, v němž žena v tuto dobu do kostela vkročila, našla kostel plný lidí. Když si sedla, byla varována jednou přítomnou ženou, aby rychle odešla, protože všichni shromáždění v kostele jsou mrtví. (Slavia, č. 71A, 1984, p. 252)

4.9.2. Vstup do zakázané místnosti

Jak již bylo řečeno v úvodu práce, tento motiv není ojedinělý a byla mu věnována jistá pozornost. Lze sledovat, že jeho již rozebrané varianty nacházející se v KHM a varianty, jež lze nalézt v českém prostředí, se příliš neliší. Nicméně je do této kategorie řazené širší množství vyprávění, v nichž se motiv zakázané místnosti vyskytuje.

Prvním typem vyprávění (ATU 312 *Maiden-Killer*) je pohádka o dívce, která byla provdána za bohatého muže a odjela s ním na jeho zámek. Tam dostala klíče od všech místností včetně zlatého klíče od místnosti, kam nesměla vstoupit. Učinila tak ale, v místnosti našla hlavy předchozích manželek a v té chvíli se vrátil muž domů z honu. Dívka leknutím upustila klíč, a ten se zašpinil od krve. Tak muž poznal, že do místnosti vešla a chtěl ji také zabít. Na poslední chvíli ji však zachránili její bratři. (Jech, č. 29, 1959, p. 76–77)

Další typ (ATU 311 *Rescue by the Sister*; Tille II/1, 1934, pp. 80–84 pod heslem „Modrovous“¹⁰) vypráví o třech sestrách, které si postupně vzal bohatý pán. Dívka od něj vždy dostala vejce, o něž se měla starat, a klíče od všech místností. První dvě dívky zákaz porušily jako v předchozím vyprávění a muž je zabil, ta třetí byla chytřejší, a ačkoli do místnosti také vstoupila, vajíčko měla schované a od krve se nezamazalo. Pán si myslel, že slib neporušila a nezabil ji, dívka ho při první příležitosti nahlásila, pán byl zabit a ona získala jeho bohatství. (Kulda, č. 176, 1963, pp. 497–499, srov. Satke, č. 105, 1984, pp. 239–243; Kubín Podk. I, č. 122, 1964, pp. 224–225; podobně také Slavia, č. 55, 1984, pp. 199–201; Sirovátka, 1959, pp. 108–113)

Další typ vyprávění, v němž se motiv zakázané místnosti objevuje, je pohádka o dívce, která se dostala do služby ke staré ženě (ATU 710 *Our Lady's Child*; Tille II/1, 1934, pp. 55–66). Tam měla uklízet ve všech místnostech kromě jedné, do níž nesměla vstoupit. Jednoho dne ale do místnosti nahlédla (její obsah se v různých verzích vyprávění liší – dvanáct hrajících duchů a kostlivec [Sirovátka, 1959, p. 95]; paní a další osoby tančící na břitvách

10 Tento název se obvykle používá pro předchozí popsaný typ (např. v KHM).

[Kulda, č. 172, 1963, p. 479]; kostlivec v rakvi [Němcová I, 1950, p. 161]; stařenka s koňskou hlavou v rakvi [Kubín Podk. I, č. 6, 1964, p. 41]; napůl žena, napůl ryba [Kubín Kl. II, č. 60, 1910, p. 203]. Vstup do místnosti zapírala, ve všech těchto případech byla jejím trestem němota (viz kapitola *Tabu (pro)mluvit*), která vedla k vysvobození stařenky. (Sirovátka, 1959, pp. 93–98; Kulda, č. 172, 1963, pp. 478–481; Němcová I, 1950, 150–172; Kubín Podk. I, č. 6, 1964, pp. 41–42; Kubín Kl. II, č. 60, 1910, pp. 202–204) Ve zvláštní variantě tohoto vyprávění v roli stařenky vystupuje panna Marie, dívka v zakázané místnosti viděla ji, jak drží v rukách Ježíše, a ke šťastnému konci došlo na rozdíl od předchozích vyprávění až ve chvíli, kdy dívka vstup do místnosti přiznala. (Kubín Kl. II, č. 75, 1910, pp. 238–241)

Motiv zakázané místnosti lze nalézt také ve vyprávěních o nadpřirozených/zakletých partnerech. Nejčastěji je to žena, která si vymínuje místnost, do níž nesmí vstoupit nikdo jiný než ona. Typicky se jedná o pověst o Meluzíně (Tille II/1, 1934, pp. 69–76). Král se oženil se ženou, která se chtěla po určitou dobu jednou za měsíc/týden sama koupat. Muž jejímu přání vyhověl, ale po nějakém čase si začal myslet, že ho žena v čase vyhrazeném koupání podvádí. Nahlédl tedy do koupelny a viděl svou ženu, která byla napůl ryba. Kdyby muž po danou dobu vydržel slib neporušit, byla by vysvobozena, ale protože to nedokázal, musela Meluzína navždy naříkat v povětrí pro své děti, které musela opustit. (Č. L., 1913a, pp. 380–381; Kubín Podk. I, č. 129, 1964, p. 229; Kubín Podk. I, č. 247, 1964, p. 412; srov. Baar, č. 13, 1975, pp. 256–261) Motiv se objevuje i ve vyprávěních, jež nekončí proměnou ženy, ale má pouze nešťastný konec. (Kubín Podk. I, č. 152, 1964, pp. 282–284)

Shrnutí

Tato kategorie se věnovala tabu vstupu na určité místo. Takové místo se může nacházet v otevřené krajině (vodní plocha, les, skála), může se jednat o konkrétní stavení (zámek, mlýn, kostel) nebo to může být jedna konkrétní místnost. Společným znakem těchto míst je zákaz na ně vstupovat, který ovšem může mít různé důvody – na daném místě straší (duchové či démonické bytosti), sídlí zde démonické bytosti, místo skrývá něco, co nesmí být spatřeno. Poslední případ je typický pro motiv zakázané místnosti. To, co se skrývá v místnosti, je buď něco krutého (mrtvoly, krev apod.), případně něco intimního (žena v zakleté podobě) nebo posvátného (panna Marie s Ježíšem). Zakázaná místnost je velmi často jakousi zkouškou poslušnosti (manžel nesmí vidět prokletou ženu, aby mohla být vysvobozena; žena nesmí vidět mrtvoly, které se skrývají v domě jejího manžela; dívka nesmí vidět svou paní v přechodové fázi), která je porušena a provinilá zabita nebo jinak potrestána (němota, která nakonec poslouží ke zrušení prokletí nebo k opětovnému dokázání poslušnosti), prokletá žena

již nemůže být osvobozena (látka o Meluzíně). Lze dokonce nalézt vyprávění, v němž zakázaná místnost neskrývá nic, dokud dívka neporuší zákaz a není v místnosti zabita. Je možné, že tak tomu bylo i ve vyprávěních o vrahů manželů, kdy byla místnost prázdná do doby, než do ní první žena vstoupila.

Společným jmenovatelem všech motivů, spojených se vstupem na určité místo, je explicitní charakter zákazu. V látce o tabu je tento jev poměrně ojedinělý, zákaz většinou vysloven není, protože se počítá s tím, že o něm všichni vědí. Může tedy být otázka, zda se opravdu o tabu jedná, všechny ostatní charakteristiky (především automatický trest a magický charakter) tomu ale napovídají. Zvláštním případem jsou zakletá místa, z nichž udělali zpětně tabu spíše lidé, a porušení zákazu vstupu na ně vede v případě správné osoby k osvobození místa od nevídaného nadpřirozeného působení.

Část motivů je dále specifikovaná nejen místem, ale také časem, kdy je tabu na ně vstoupit – většinou je to noc (někdy konkrétně 11. a 12. hodina večerní), ta je společná především místům, kde straší (čerti se vyskytují ve mlýně pouze v noci); může to být ale také poledne (to je většinou spojované s vodníkem, jedná se o dobu, kdy je jeho moc největší).

Ve většině případů je dané místo a jeho případné osvobození, jedná-li se o místo zakleté, ústředním motivem vyprávění, objevují se ovšem i taková vyprávění, v nichž se jedná pouze o motiv úvodní a příběh se dále vyvíjí zcela jiným směrem (Slavia, č. 41B, 1984, pp. 166–168) nebo o jednu z epizod, kterou hrdina projde (Sirovátka, 1959, pp. 152–153)

4.10. Tabu promluvit

Tabu promluvit je zde definováno rozdílně než např. u Thompsona, jehož pojetí obsahuje mnohem širší okruh motivů. Thompson do skupiny *Speaking tabu* (souhrnně tak označuje motivy C400–C499) řadí všechna tabu spojená s jakýmkoli jazykovým či jiným zvukovým projevem, objevuje se zde nejen obecný motiv tabuizovaného mluvení (C400. *Speaking tabu*) a konkrétnější motivy spojené s ním, které tabuizují pouze konkrétní úsek řeči (krátkodobý zákaz promluvit na určitém místě či v určitou dobu; vyslovení konkrétních informací, jména atd.), ale také motivy pro tabuizovaný pláč, smích, pískání apod., které, jsou-li v této práci zahrnuty, mají svou vlastní skupinu nebo jsou zařazené do skupiny jiné. Tato kapitola, zahrnující pouze zákaz mluvit (či promluvit), tedy popisuje motivy, jejichž společnou charakteristikou je úplná němota. Může se jednat o mlčení ve své podstatě dobrovolné, ale také o nedobrovolnou němotu. Důvody k mlčení jsou také rozdílné, v některých případech se jedná o prostředek k dosažení nějakého cíle, v jiných případech funguje mlčení jako trest. A rozmanité jsou rovněž následky jeho porušení.

Mlčení jako součást cesty k dosažení cíle

Větší část motivů spojených se zákazem promluvit se objevuje jako atribut (či jeden z atributů), jež je třeba dodržet, aby hrdina dosáhl cíle. Nejčastějším příkladem syžetu, s nímž se takový motiv pojí, je pohádka, kterou lze nejčastěji nalézt pod názvem *Sedm krkavců* (ATU 451 – *The Maiden Who Seeks Her Brothers*, Tille II/2, 1937, pp. 45–55). Ta popisuje příběh dívky, jejíž bratry matka zaklela do podoby krkavců. Dívka se, poté co dospěla a dozvěděla se o jejich osudu, rozhodla bratry najít a vysvobodit. Zjistila, že aby bratry vysvobodila, nesmí po určitou dobu promluvit. Během této doby ji potkal místní pán, odvezl ji na zámek a stala se jeho ženou. Když dívka porodila dítě, některá ze závistivých žen z pánova domu nastražila místo dítěte zvíře (případně pomazala dívku krví, aby se zdálo, že dítě snědla). Dívka měla být popravena, ale na poslední chvíli byla zachráněna a její bratři vysvobozeni. (Němcová II, 1950, pp. 165–177; Slavia, č. 23, 1984, pp. 92–95; Kulda, č. 48, 1963, pp. 204–207; Polívka, č. 3, 1916, pp. 15–17)

V českém prostředí se tato pohádka vyskytuje v několika různých obměnách, někdy se mírně liší také způsob vysvobození bratrů, respektive může být doplněn motivy dalšími – dívka nesmí promluvit během doby, kdy bratrům musí ušít košile ze lnu, který sama vypěstuje (Slavia, č. 23, 1984, p. 94; Němcová II, 1950, p. 171), v jednom případě se navíc objevuje motiv zákazu dotýkání se věcí před sebou [Slavia, č. 23, 1984, p. 94]). Zákaz promluvit je však všem variantám společný, ve všech slouží jako hlavní podmínka k osvobození. Liší se pouze v drobnostech, nejčastěji v době, po kterou dívka nesmí promluvit (rok za každého bratra [Polívka, č. 3, 1916, p. 16], sedm let bez konkrétního odůvodnění [Kulda, č. 48, 1963, p. 206] či po dobu, než ušije košile [Němcová II, 1950, p. 171; Slavia, č. 23, 1984, p. 94]).

Dalším příkladem pohádky, v němž slouží němota jako prostředek k dosažení cíle, je pohádka o princí Bajajovi (ATU 531 – *The Clever Horse*; další pohádky bez tohoto viz Tille II/2, 1937, pp. 188–206). Vypráví o princí, který se vydal na cesty a jemuž jeho kůň řekl, že se musí vydávat za němého. Princ byl přijat v království a zamiloval se do nejmladší královny dcery. Pomohl království zbavit se draků a králi vyhrát válku bez toho, aby prozradil svou identitu. Princezna, do níž se zamiloval, si ho vylosovala za manžela, vzít si ho ale nechtěla. Až na konci přijel Bajaja coby rytíř zachránce, odhalil svou pravou identitu, konečně promluvil a oženil se s princeznou. (Němcová II, 1950, pp. 136–146; Tille II/2, 1937, pp. 281–282)

Další příklady tabuizovaného mluvení, které slouží jako podmínka k dosažení cíle, lze nalézt v pověstech o pokladech (Thompson C401.3. *Tabu: speaking while searching for treasure*; Luffer 6.C.75 *Hledači nevhodně promluví během dobývání pokladu*). Zákaz

promluvit zde slouží jako podmínka k vyzvednutí pokladu. Ve chvíli, kdy některý z aktérů promluví, truhla s pokladem se zpravidla propadne zpět do země. (Č. L., 1896c, pp. 364–366; Grohmann, č. 222, 2009, p. 170) V jiné pověsti kromě ztráty pokladu osoba, která promluví, zemře. (Slavia, č. 88B, 1984, pp. 306–307)

Okrajově se motiv objevuje v pohádce, která popisuje příběh nejmladšího z bratrů, který v podzemí vysvobodil tři princezny zabitím draka. Když hrdinu jeho bratři nechali v podzemí, princezna mu poradila jak získat koně, který by jim pomohl uniknout, během jeho vyzvednutí nesměl promluvit. (Sirovátka, 1959, pp. 47–52)

Mlčení jako forma ochrany

Tento motiv lze nalézt např. v kladských pověstech o hadech. Vandrovník přišel do lesa a narazil na starou ženu, která se ho zeptala, jestli by chtěl vidět hady. „Že jo. Tak mu dala píšťalku, a poudá ať zapíská, že se ty hadi šeny slezou, ale ať se děje co chtělo, ať nepromluví.“ (Kubín Kl. I, 1908, p. 68) Vandrovník šel do lesa, zapískal a pozoroval hady, kteří se začali slézat. V jednu chvíli si však neodpustil okomentovat chování hadů, a tak ho hadi sežrali. (Kubín Kl. I, 1908, p. 68) Motiv lze nalézt ještě v jedné podobné pověsti o dvou vandrovnících, kteří chtěli vylákat hadího krále. První nařídil druhému, aby vylezl na strom a na vše se díval, ale že musí být zticha. Začal pískat, slézali se hadi a on jednoho po druhém zabíjel. Jeho druhovi na stromě se ale hadů zželelo a řekl, aby je už nechal být. V tu chvíli hadi ožili a muže s píšťalkou zabili. (Kubín Kl. I, 1908, pp. 53–55)

Mlčení jako trest

Posledním typem motivu, který reprezentuje tabu promluvit, je mlčení, jež má podobu trestu. Ten je zpravidla spojený s velmi rozšířeným motivem zakázané místnosti (viz předchozí kapitola). Chudý sedlák nemohl sehnat kmotru pro svou dcerku a požádal náhodnou ženu. Ta svolila a řekla muži, ať jí dceru po určité době přivedl. Vzala dívku k sobě (ukázalo se, že je kmotra bohatá královna), dívka po sedm let žila s ní, měla však zakázáno vstoupit do jedné místnosti. Koncem sedmého roku však dívka zákaz porušila a do místnosti se podívala (nacházela se v ní královna v podobě, v níž je napůl ryba a napůl žena). Dívka porušení zákazu zapírala, královna se rozzlobila, vyhnala dívku a řekla, že bude dalších sedm let němá. Dívka se toulala po lese, narazil na ni princ, oženil se s ní, když porodila děti, zlí služební je poslali po řece a místo nich nastražili štěňata. Němá dívka se neměla jak bránit, měla být upálena, na poslední chvíli byla zachráněna, když nálezce přivezl její děti poslané po řece. (Kubín Kl. II, 1910, pp. 202–208) Podobné znění má také další varianta pohádky. Začátek vyprávění je víceméně shodný. Poté, co dívka porušila zákaz vstupu do místnosti (obsah

místnosti je odlišný), její kmotra (stará žena) rozhodla, že bude němá (u Němcové doplněno výhrůžkou, že způsobí smrt nejmilovanější osobě). V lese dívku našel princ, oženil se s ní. Kdykoliv dívka porodila dítě, objevila se její kmotra a chtěla vědět, co viděla v zakázané místnosti. Dívka vždy odmítla odpovědět a kmotra její děti zabila. Zdálo se ale, že děti zabila sama dívka, měla být upálena, na poslední chvíli však přijela krásná paní-vysvobozená kmotra s jejími živými dětmi. (Němcová I, 1950, pp. 150–172; Kubín Podk. I, č. 6, 1964, pp. 41–42; Sirovátka, 1959, pp. 93–98)

Shrnutí

Tabu promluvit se objevuje v několika funkcích. První z nich je prostředek k dosažení cíle hlavního hrdiny. Typicky slouží jako podmínka k vysvobození bratrů, kteří byli zakleti v krkavce. V pohádce o Bajajovi není vysvětleno, proč kuň po princovi chtěl, aby němotu předstíral, nemá žádné narativní opodstatnění. Vzhledem k tomu, že tabu nebylo porušeno a princ nepromluvil až do samého konce (nikde však také není řečeno, proč už tabu není potřeba nadále dodržet, dá se tedy pouze předpokládat, že bylo tabu dodrženo), nejsou v pohádce ani popsány následky, k nimž by došlo, kdyby tabu porušeno bylo. Tabu může také sloužit jako podmínka k vyzvednutí pokladu. Ani v jedné z uvedených pověstí není zákaz dodržen a lze tedy sledovat důsledky jeho porušení. Ten může být pouze takový, že hledači o poklad přijdou, v případě dalším je ztráta pokladu ještě doplněna smrtí osoby, která promluvila. V posledním případě se jedná o motiv okrajový a pro celkový příběh nepříliš důležitý. Motiv má opět charakter podmínky, kterou musí hrdina splnit, aby dosáhl cíle (vyzvedl magické zvíře).

Další funkcí mlčení je ochrana. Ve zmíněných pověstech, v nichž figurují hadi, si jsou aktéři, kteří před promluvením varují, vědomi toho, že pokud osoba promluví, hadi ji zabijí. Liší se ovšem motivace postav, s níž za hady jdou. V první pověsti se chce vandrovník na hady pouze podívat, jeho úmysly nejsou zlé, přesto ho však hadi zabijí. V pověsti druhé muž přivolá hady s úmyslem zabít jejich krále. Zde, ač tabu poruší muž druhý, hadi zabijí toho, kdo za nimi přišel se zlým úmyslem, a druhému muži nakonec pomohou.

Němota může fungovat také jako trest. Opět lze sledovat stejný motiv s odlišnými souvislostmi v daném příběhu. V první pohádce je přesně určena lhůta, po kterou bude dívka němá, její němota je zde spatřována čistě jako trest s konkrétní dobou trvání, o kmotře, jež trest uložila, není v dalším průběhu zmínka. Nepříjemnosti spojené s dětmi způsobí dívce lidské aktéři (tato část příběhu je stejná jako v některých variantách pohádky o sedmi krkavcích). V pohádce druhé není přesně určeno, jak dlouho má dívčina němota trvat, navíc je

její trest doplněn předzvěstí smrti milované osoby. Smrt dětí způsobí sama kmotra. V této pohádce má dívčino zapírání vstupu do místnosti nakonec pozitivní důsledky, její odmítnutí sdělit komukoliv, co v místnosti viděla, vysvobodí zakletou kmotru. Němota má v tomto případě dvojí funkci, nejedná se pouze o trest, ale také o atribut nutný k vysvobození kmotry (ačkoliv dívka sama o této funkci neví).

4.11. Tabu ohlédnout se

Definice této skupiny motivů (respektive motivu jednoho) je velmi konkrétní a specifická. Ačkoliv např. Thompson zaznamenal v rámci celosvětového mytologického a folklorního repertoáru mnohem širší množství motivů tabu spojených s pohledem (*Looking tabu* C300–C399), v českém prostředí je tato rozmanitost značně menší. Patří sem také např. motiv *C31.1.2. Tabu: looking at supernatural wife on certain occasion*, jenž se objevuje ve vyprávěních o Meluzíně, v této práci je však již rozebrán v kapitolách předchozích.

Motiv, který se ovšem v českém repertoáru objevuje velmi často, a proto je mu věnována vlastní kapitola, je tabu, jež zapovídá ohlížet se (*C331. Tabu: looking back*). Podoby a funkce tohoto motivu jsou dvě – vyskytují se jako součást plnění úkolu nebo jako prostředek k vysvobození zakletého jedince.

Tabu ohlédnout se jako podmínka vysvobození

První z vyprávění, v nichž se motiv nachází, je rožnovská pohádka, v níž tabu slouží jako součást cesty k vysvobození princezny. Hrdina je během cesty pokoušen různými nebezpečími i pokušeními, které ho svádí se ohlédnout. (Kulda, č. 118, 1963, pp. 399–409) Je neobvyklé, že se v této pohádce vyskytuje stejné tabu dvakrát – ačkoliv poprvé není porušeno, nezaručí šťastný konec. V druhém případě hrdina zákaz poruší, čímž nejen zkomplikuje cestu k vysvobození princezny, ale také dostane sám sebe do fyzického nebezpečí. Předchozí varování před nebezpečím jsou velmi neurčitá, princezna v obou případech říká pouze to, že hrdina bude nešťastný.

Další pohádka, v níž se motiv vyskytuje, odpovídá typu ATU 425C *Beauty and the Beast* (Tille I, 1929, pp. 550–566). Otec slíbil dceři přivést z cesty ořechovou větvíčku, tu utrl v zahradě medvěda, kterému za to musel dceru přislíbit. Když si medvěd dívku přivezl domů, šel s ní do podzemí a řekl jí: „ať se nikam nekouká a rouně pryč s nim de, ať se nekouká dozadu dopředu, né, nikam.“ (Jech, 1959, p. 175) Po cestě se objevovali hadi, krokodýli apod., dívka se však neotočila a na konci cesty se medvěd proměnil v prince, kterého osvobodila. (Jech, 1959, pp. 174–176) V tomto případě je tabu jednoduše cestou k vysvobození prince, je dodrženo a není řečeno, zda by jeho porušení mělo (kromě

pokaženého vysvobození) jiné důsledky.

V dalším vyprávění je tabu opět prostředkem k vysvobození, tentokrát jedním z mnoha. Dívku zde o vysvobození žádal duch zakleté selky. (Baar, 1975, pp. 269–273) V této pohádce slouží tabu opět k vysvobození, tentokrát ovšem ženy, která si prokletí vysloužila hříšným životem. V tomto případě jsou specifikované případné následky nedodržení a dokonce také to, že děvečce žádné nebezpečí při plnění úkolů nehrozí, protože ji chrání její panenská čistota.

Poslední příklad se nachází v pověsti o pastýři, kterého prosila zakletá duše o vysvobození. Měl dojít k hradu a nesměl se ohlédnout, ačkoliv kolem něj byly nebezpečné bytosti, na ochranu však dostal proutek. (Č. L., 1903b, p. 58) V této pověsti má opět tabu sloužit jako jedna z podmínek pro vysvobození. Nemá zde ochranou funkci pro hrdinu, tu plní proutek. Když se pastýř po zavolání otočil a tabu bylo porušeno, nestalo se mu nic, zmařil tím však vysvobození a duše musela být osvobozena jiným způsobem.

Tabu ohlédnout se jako součást plnění úkolu

V této funkci lze motiv nalézt např. v pohádce typu ATU 408 *The Three Oranges* (Tille II/1, 1934, pp. 222–225). Jedná se o příběh o mladíkovi, který vysvobodil princeznu zakletou v citronu tím, že jí dal vodu. Motiv se nachází na začátku pohádky, kdy se mladík vydal pro citrony. Stará žena mu poradila, aby vzal na místě jí určeném tři citrony a aby se na cestě s nimi neohlížel, ačkoliv bude pronásledován. Mladík varování poslechl a nic se mu nestalo. (Slavia, č. 19, 1984, pp. 77–80) V této pohádce opět není specifikován následek porušení, stará žena pouze varuje slovy „neohlížejte se, sic je po vás veta“. (Slavia, č. 19, 1984, p. 78) Je zde zajímavé, že neslouží jako prostředek k vysvobození princezen (ty vysvobodí tím, že jim dá vodu, což se mladíkovi podaří pouze s poslední), ale jen jako cesta k jejich získání.

Motiv se dále vyskytuje ve vyprávění o dvou bratrech a sestře (ATU 707 *The Three Golden Children*). Když se narodili, byli závistivými sestrami své matky vyměněni za štěňata, za což byla jejich matka neprávem potrestána, a poslání po vodě. Dozvěděli se o existenci zlatého ptáka, který žil na vysoké hoře a kterého se rozhodli získat. Oba bratři neuspěli, poslední se na horu vydala jejich sestra, získala živou vodu, zachránila bratry, získali ptáka, vrátili se domů a zachránili matku. (Slavia, č. 44A 1984, pp. 174–175; Němcová I, 1950, pp. 291–304, srov. Kubín Podk. I, č. 176, 1964, pp. 318–321; Slavia, č. 44B, 1984, pp. 176–177) Zákaz ohlížení se v této pohádce objevuje jako podmínka pro získání ptáka. Ačkoliv dopředu není řečeno, co se při porušení motivu stane (opět pouze neurčitým varováním před zlými důsledky), v této pohádce k porušení tabu dojde a důsledkem je takový, že osoba, která se

ohlédne, zkamení.

Dále se motiv objevuje v pověsti o pokladu. Hrdina pomohl mužíkovi dostat se do jeho podzemní jeskyně plné pokladů a ten mu na oplátku řekl, ať si z nich nabere, jen ať se přitom neohlíží. Muž se ale ohlédl a jeskyně se propadla. Muži se ovšem i tak podařilo vylézt ven i s bednou zlata. (Grohmann, č. 162, 2009, p. 131)

Poslední příklad motivu se okrajově nachází v jedné z variant pohádky se zakázanou místností. Muž, který nechal svou dceru u kmotry, se nesměl ohlédnout, když si kmotra dívku odváděla. (Kubín Kl. II, 1910, p. 203)

Shrnutí

Zákaz ohlížení se objevuje ve dvou narativních funkcích – jako prostředek k vysvobození a jako součást plnění jiného úkolu (nejčastěji získání magického předmětu). Hrdina je většinou ohrožován nebezpečnými stvořeními nebo sváděn k ohlédnutí jiným způsobem (volání apod.). Porušení tabu má rozličné následky – v některých případech zkomplikuje či zmaří vysvobození, v dalších případech dostane hrdinu přímo do fyzického nebezpečí (zkamení, propadne se do země). Velmi často však následek porušení nelze přímo určit, protože tabu porušeno není a varování před jeho porušením žádný konkrétní následek nepopisují. Lze také předpokládat, že ve většině případů má tabu funkci ochranou pro hrdinu, který by se po porušení dostal do nebezpečí způsobeného bytostmi, které ho pronásledují / zdánlivě ohrožují na jeho cestě. U tohoto tabu se pravděpodobně nejčastěji neobjevuje motiv porušení, který je obvykle pro motivy tabu ve folkloru typický.

4.12. Tabu spojená s přáními a kletbami

Koncepty přání a kletby jsou zde řazené do stejné kapitoly, v určitém kontextu se někdy zcela odlišují, ale mohou spolu také velmi úzce souviset, fungovat jako položky zaměnitelné nebo jeden ve druhý přecházet. Tabu spojená s nimi mají mnoho rozličných podob – v případě klení se setkáváme s klením v podobě nadávek, klením jménem démonických bytostí, zaklínáním sebe sama, záměrným zaklínáním jiných osob, neúmyslným vyřčením (případně vyřčením bez předchozího promyšlení či znalosti důsledků) kletby – v tomto případě by se dalo hovořit spíše o vyslovení přání, které se v kletbu promění svými důsledky; v případě přání se jedná nejčastěji o neuváženou žádost směrem k nebezpečným bytostem. Všechny tyto motivy mají společné to, že jejich vyslovení nezvratně generuje jisté důsledky.

4.12.1. Přání

Neuvážená přání

První příklad nepromyšleného přání se nachází v pohádce o králi, jehož královna už dlouho nemohla otěhotnět. Král se jednoho dne rozhněval a pronesl větu: „Když nemám mít dítě z vůle Boha, ať je mám z vůle čerta!“ (Němcová I, 1950, p. 189) Načež královna opravdu otěhotněla a narodila se jim dcera. Ta však jednoho dne zčernala a zemřela, zabila každou stráž, která hlídala její tělo, a musela být nakonec vysvobozena. (Němcová I, 1950, pp. 189–197; srov. Tille II/1, 1934, pp. 326–333; ATU 307 *The Princess in the Coffin*)

Stejný úvodní motiv se objevuje i v jiné pohádce. Žena otěhotněla až poté, co se její muž rozčílil a řekl, že když nemohou mít dítě s boží pomocí, ať jim pomůže ďábel. Narodil se jim syn, který byl velký a silný, byl pasován na rytíře a díky své síle pomohl králi vyhrát válku a dostal princeznu. (Kubín Podk. I, č. 315, 1964, pp. 499–500) V tomto případě se tedy negativní aspekty neobjeví, naopak spíše zajistí chlapci úspěch.

Přání mít dítě litují také rodiče v pohádce o Otesánkovi. Muž jednoho dne šel do lesa a našel tam pařez, který jako dítě vypadal. Přinesl ho ženě a pařez ožil. Od té chvíle ovšem nikdy neměl dost jídla, snědl i oba rodiče a několik dalších lidí. Všichni byli zachráněni a dítě zabito. Na konci si oba rodiče říkají, že už si dítě nikdy přát nebudou. (Erben, 1905, pp. 81–85)

Do této kategorie by bylo možné zařadit i klasickou legendární pohádku o putování Ježíše Krista. Když jednoho dne přišel do města, prosil nejdříve o nocleh bohatého, ten ho ovšem odmítl. Chudý Ježíše pohostil a ten mu za to splnil tři přání. Když to bohatý zjistil, chtěl také splnit přání. Na rozdíl od chudého je ovšem promarnil, nejdříve omylem ze vzteku nechal zabít svého koně a poté proklel manželku. Třetí přání musel tedy využít k tomu, aby dal ženu opět do pořádku, a tak o svá přání přišel. (Jech, č. 65A., 1959, pp. 159–162)

Nejtypičtější příklad přání, ze kterého se stane kletba, lze nalézt v předchozích kapitolách již rozebírané pohádce o sedmi krkavcích (ATU 451 *The Maiden Who Seeks Her Brothers*, Tille II/2, 1937, pp. 45–55). Zde je ovšem podstatný úvod pohádky, v němž dojde k proměně sourozenců na krkavce/havrany. Stane se tak v důsledku vyslovení přání jejich matky (v jediném případě otce [Jech, č. 49B., 1959, pp. 122–123]), která tak učinila, protože chlapci zlobili a ona si s nimi neuměla poradit. „Kýž byste se stali hauranima, aspoň bych se vás zbavila a už se nemusela s váma zlobit.“ (Jech, č. 49A., 1959, p. 122) Jakmile matka podobnou větu vyslovila, děti se opravdu v havrany proměnily a zmizely a v dalším průběhu je zpravidla úkolem jejich sestry, ale je osvobodila. (Jech, č. 49A.+49B., 1959, pp. 121–123;

Polívka, č. 3, 1916, pp. 15–17; Slavia, č. 23, 1984, pp. 92–95; Němcová II, 1950, pp. 165–177)

Poslední příklad splnění nepromyšleného přání lze nalézt v typu pohádky, jež proslavil Erben svou básní Polednice. V tomto případě to ovšem není Polednice, která je přivolána na zlobivé dítě, ale Krakonoš. „... jen ten nejmladší byl takovej malej brečák, řval bez přestání, že se matka na něj hněvala a na nic si nepomyslila, zavolala: ‚Krakonoši, pod, pod, sežer ho!‘ Ledva to vyřekla, Krakonoš stál tadyk a zrouna chtěl toho brečáka uzít sebou.“ (Jech, č. 50, 1959, p. 124) Na rozdíl od Erbenovy Polednice má ovšem tato pohádka šťastný konec. Ačkoliv se Krakonoš rozzlobil, když mu matka dítě nechtěla dát, a rodinu trápil, rozhodl se ale nakonec pomoc jí z chudoby. (Jech, č. 50, 1959, pp. 123–125)

4.12.2. Kletby

Klení v podobě nadávek

Tato podoba klení se objevuje například v pověsti o pokladu z Chrudimska. Muž našel v hromadě kamení peníze, potěškával je v ruce a řekl o nich, že jsou „zatrackané“ těžké. V té chvíli mu peníze vypadly z rukou a propadly se do země. (Č. L., 1904a, p. 272) Stejně dopadl muž ve středočeské pověsti o pokladu, ke kterému ho přivedl zajíc. Když se poklad snažil vykopat, zaklel přitom a poklad se propadl do země. (Grohmann, č. 222, 2009, p. 170)

Jiný příklad lze nalézt v další středočeské pověsti o permonících. „Zakleje-li někdo v dílnách, dostane prý od neviděné ruky takovou ránu na tvář, až se mu v očích zajiskří. Tak vypráví se o jistém dělníku, ... práce se mu jaksi nedařila, hrubě zaklel, že v témž okamžiku silou divnou sražen byl pod vedlejší kolo jdoucí a úplně rozmačkán.“ (Č. L. 1907a, p. 453; Luffer 5.C.75 *Horní duch trestá havíře za špatné chování*)

Zaklínat sebe sama

Zaklínání sebe sama se objevuje např. v pohádce z Rožnovska, v níž hrabě zjistil, že jeho žena a dcera chodí tancovat s čerty. Žena zapírala, řekla, ať se země otevře, pokud lze. Tak se také stalo a provinilé ženy se propadly. (Kulda, č. 86, 1963, pp. 316–317)

Na další příklad takového jednání lze narazit v souvislosti s čertem: Dívka se zde zaklíná při loučení s milým, ať ji vezmou čerti, pokud mu bude nevěrná. Nakonec se však vdá za jiného a v den svatby ji čerti odnesou. (Kulda, č. 119, 1963, pp. 410–411; Č. L., 1966, p. 19; Thompson C12.2. *Oath: "May the devil take me if."*)

Klít jménem démonických bytostí

Tuto podobu tabu lze opět nalézt v pověstech o čertech (*Thompson C12.5. Devil's name used in curse*). První příklad se nachází v kladské variantě pověsti o Čertově skále: V hospodě se k hraní karet přidal cizinec, který na místních vyhrál všechny peníze. Jeden z hráčů řekl, aby to už vzal čert, a čert hospodu spálil. (Jech, č. 154, 1959, pp. 329–330)

Jiné klení ve jménu čerta se objevuje v podkrkonošské pověsti o přástevnici, která jménem čerta neustále klela, až se jednou čert objevil a ženu potrestal. (Kubín Podk. I, č. 273, 1964, p. 434; Luffer 2.F.60 *Čert přijde pro klejícího člověka*)

Záměrné prokletí

Vrátíme-li se k pohádce o sedmi krkavcích, lze narazit na variantu z Rožnovska (Kulda, č. 48, 1963, pp. 204–207), v níž je vyslovení prokletí bratrů motivováno nenávistí zlé macechy, jež se zde objevuje místo matky. Ta manželovy syny neměla ráda a snažila se je proklít záměrně, což se jí jednoho dne podařilo.

Podobně macecha proklela dvě sestry v etiologické pověsti o vzniku Trosek. Jednou se na ně rozhněvala a řekla, aby zkameněly, a tak se také stalo. (Slavia, č. 68A., 1984, p. 240) Stejně proklínal lid marnivou princeznu, aby si ji odnesli čerti, což se jednoho dne stalo a princezna musela být vysvobozena a napravena. (Kubín Podk. I, č. 2, 1964, pp. 24–28); matka neposlušnou dceru, aby si ji odnesl vodník (Č. L., 1892c, pp. 469–470)

Shrnutí

Tato kategorie představila několik variant tabu, která jsou spojená s vyslovením přání nebo prokletí. V případě kleteb je pravděpodobně trestána jakákoliv jejich podoba, proto jich je zde také zmiňováno několik (od klení ve významu nadávání až k zaklínání sebe či jiných). Přání by nemělo být vysloveno pouze takové, z kterého se shodou okolností kletba stává, nebo takové, jehož důsledky nejsou předem domyšleny.

Všechny příklady mají obecně společné především to, že je tabu buď porušeno neúmyslně, nebo o jeho existenci daná osoba ani neví. I u případů úmyslného prokletí lze předpokládat, že kletba byla vyřčená spíše jako nadávka, než aby bylo skutečně očekáváno její naplnění. Ve všech případech působí konkrétní (čert, vodník, Krakonoš) či abstraktní nadpřirozená moc, která přání/kletbu vyplní.

Potrestání porušení těchto zákazů se různí v závislosti na kontextu a nadpřirozeném vlivu, pod nějž spadá. Neuvážená přání se vždy splní, ale rodičům, kteří si přáli dítě s pomocí d'ábla, vytoužená dcera zemře; v pohádce o Otesánkovi musí dítě zemřít, protože je nezvladatelné; neuvážená přání v legendární pohádce připraví daného o zisk; matčino přání,

aby se její synové stali havrany, se naplní; Krakonoš si přijde pro dítě, které mu matka nabízí. Muž, jenž kleje při vyzvedávání pokladu, o poklad přijde; klející dělník v dole přijde dokonce o život; ženy, jež se zaklínají, skončí dle svých slov (propadnou se, jsou odneseny čerty); klení jmény démonických bytostí má za následek jejich přivolání a trest (čert spálí hospodu, odnese ženu do pekla); stejně tak se splní prokletí záměrná (z dětí se stanou havrani, dívky zkamení, princeznu odnesou čerti).

Ačkoliv toto tvrzení neplatí stoprocentně, v pohádkách je zpravidla možné kletbu zvrátit (bratři proměnění v krkavce; princezna, která se narodila s pomocí d'ábla; princezna, již odnesou čerti), v pověstech bývají důsledky často nezvratné (dívku odvede vodník nebo čerti; muž, který zakleje, zemře; zkamenělé dívky zůstanou v podobě kamene).

4.13. Tabu spojená s prací

Tato skupina tabu je jedna z těch, která se stejnou měrou a ve stejné podobě vyskytují ve folkloru stejně jako v lidové víře a svým způsobem se promítají i do současného života. Jedná se o tabu, dle kterého je zakázána práce a které je vždy specifikované konkrétní dobou – v naší tradici jsou to svátky a neděle. Porušení zákazu práce v neděli je právě motiv nejfrekventovanější. V lidových pověstech je ovšem zaznamenán také např. zákaz pracovat na sv. Lucii: „Na Lucii nesmí hospodyně ani příst, ani chléb péci, sice by se jim za krátký čas nějaké neštěstí stalo, nohu by si zlámaly aneb cos podobného, nebo když nic jiného, nemohly by slípky vajec nésti.“ (Č. L., 1895b, pp. 196–197)

Ve folklorním materiálu se objevuje především porušení zákazu práce v neděli a množství rozmanitých trestů za jeho porušení. Východočeská pověst vypráví o ženě, která v neděli předla. Byla pokárána za znesvěcování neděle, příst ale nepřestala. Když druhý den kácela strom, tekla ze stromu krev. (Č. L., 1924a, p. 189; Luffer 2.E.80 *Domácí práce ve sváteční čas*) Za práci v neděli je také např. muž napaden čertem (Kubín, 1985, pp. 176–177; Kulda, č. 50, 1963, pp. 215–216), muž nucen stát navždy „v měsici“ (Jech, č. 62, 1959, p. 154; Luffer 2.E.95 *Lidi, kteří se místo mše věnují světské činnosti, vystraší neobvyklé jevy*), do kalhot, zašivaných v neděli, má uhodit blesk (Polívka, č. 48, 1916, p. 119; Luffer 2.E.90 *Oděv šitý v určité sváteční dny přitahuje blesky*)

Stejně se ale objevují i tresty za porušení zákazu v jiné svátky, např. ženě v rožnovské pověsti, která pekla na sv. Marka, zničily pole kroupy (Kulda, č. 144, 1963, p. 442; Luffer 2.E.220 *Žena, která porušila zvyklosti, způsobí krupobití*)

V chebské pověsti trestá ženy, které předou o Tomášské noci, paní Zima: „Paní Zima promluvila k děvečce hrozným hlasem a řekla: Ty jsi předla o Tomášské noci! A dala své

družině znamení; malinké zrůdy se vrhly na nebožačku a tak dlouho ji metlami bičovaly, až klesla bezvládně k zemi.“ (Grohmann, č. 33, 2009, p. 39; Luffer 2.E.80)

Shrnutí

Tabu pracovat v nějakou dobu mají zpravidla též podobu také v sociální realitě a do určité míry se jimi řídíme dodnes. Nejobvyklejší podoba je zákaz práce v neděli, jež byla časem, kdy se chodilo do kostela; dále se vyskytuje ve spojení v podstatě s kterýmkoliv křesťanským svátkem (ze zde uvedených příkladů sv. Lucie, sv. Marek, sv. Tomáš). Porušení tohoto zákazu mělo způsobit smůlu v podobě škody na úrodě, úrazu. Ve folkloru je trest za jeho porušení často stejný (kroupy zničí úrody), případně může přijít ze strany démonické bytosti.

4.14. Tabu spojená se sliby a tajemstvími

4.14.1. Neuvážený slib

Do kategorie tabu, jež se pojí se sliby, lze zařadit např. motiv zapsání se čertu. Ten se objevuje nejčastěji v pohádce o chudém muži, který chce být bohatý a mít princeznu a je ochotný upsat se kvůli tomu čertu. Zapsal se tedy čertu krví, dostal vše, co chtěl, a čert si pro něj měl po uplynutí určité doby přijít. Když k tomu došlo, muž prosil o další čas. Problém nakonec vyřešila princezna, která čerta přelstila úkolem, jenž nebyl schopný splnit (bezbolestné vytrhnutí vlasů nebo uhodnutí hádanky). (Kubín Kl. I, č. 59, 1908, pp. 111–112; Kubín Kl. II, č. 27, 1910, pp. 108–109; Němcová I, 1950, pp. 233–239; srov. Tille I., 1929, pp. 177–180)

Často a v různých typech vyprávění se objevuje příslibení dítěte čertu. (Tille I, 1929, pp. 241–245) Obvykle chudý muž kradl v lese dřevo nebo jídlo a chytil ho myslivec. Myslivec mu dal pytel peněz za příslib toho, o čem muž doma neví. Muž svolil, podepsal se myslivci svou krví a dostal peníze. Když přišel domů, zjistil, že jeho žena právě porodila, a to, o čem doma neví a co musí dát myslivci, je jeho novorozené dítě. (Slavia, č. 46, 1984, p. 181; Sirovátka, 1959, p. 93; Kubín Podk. II, č. 74, 1971, p. 104; Otčenášek, č. 14, 2015, p. 81) Ve chvíli, kdy se dospělé dítě dozvěděl, co se stalo, vydalo se čerta hledat. Protože měli rodiče peníze, nechali ho stát se knězem. Různě se radil co dělat, až narazil na vraha, který pro něj donutil čerta, aby se ho vzdal. Na oplátku ho vyzpovídal a vrah mohl pokojně odejít do nebe. (Slavia, č. 46, 1984, pp. 181–183; podobně Kubín Podk. II, č. 74, 1971, pp. 104–107; srov. Tille II/2, 1937, pp. 230–243)

Dále se motiv objevuje v pohádce již zmiňované, o princovi, který vysvobodil princeznu, ale protože ji neposlechl, na čas na ni zapomněl a ona mu musela paměť vrátit. Princův otec

musel před jeho narozením odplout pryč. Královna mezitím porodila, ale král o dítěti nevěděl. Myslel si, že již nemá šanci na návrat domů, a tak když mu myslivec nabídl, že ho tam dostane výměnou za to, o čem doma neví, podepsal se mu krví a byl brzy doma. Prince po smluvené době odnesl orel, otec jeho nastávající, a tak začal jeho příběh (více viz kap. *Tabu spojená s intimním kontaktem*). (Němcová I, 1950, pp. 92–111)

Myslivec také pomohl muži, jenž uvízl na cestě výměnou za dítě. Když si však pro chlapce přišel, byl oklamán lstí chlapcovy matky, a dítě tak nedostal. (Kubín Kl. I, č. 16, 1908, pp. 37–39)

V další pohádce je dívka zaslíbena staré ženě, k níž musela po nějaké době odejít sloužit a nakonec ji vysvobodila (viz kap. *Vstup do zakázané místnosti*). (Sirovátka, 1959, pp. 93–98) Motiv zaslíbení dítěte se objevuje také v typu pohádky ATU 500 *The Name of the Supernatural Helper* (viz kapitola *Jmenování démonické bytosti*).

4.14.2. Porušit slib

Tabu porušení slibu bylo zmiňováno již v úvodu práce v alpském prostředí. Jedná se o slib lidského muže nadpřirozené ženě. V pověsti ze středních Čech musel muž o svatebním dni slíbit, že ženě (lesní žince) nikdy nevynadá. Pokud tak učiní, žena zmizí. Jednoho dne muž odjel a žena mezitím nechala sklidit obilí, které nebylo zralé. Když se muž vrátil, ženě vynadal a ona zmizela. Nato ale začala velká bouřka a muži došlo, že žena nechala obilí posekat, aby ho bouřka nezničila. Už však bylo pozdě a žena se nevrátila. (Grohmann, č. 113, 2009, p. 99)

Stejně tak by bylo možné zařadit vyprávění o Meluzíně, v nichž muž poruší soukromí, které ženě slíbil (viz kapitola *Vstup do zakázané místnosti*).

Porušit slib prozrazením tajemství

Toto tabu se objevuje v podobě prozrazení nadpřirozeného nebo prokletého partnera. Lze na něj narazit např. v podkrkonošském vyprávění o muži, který se oženil s vodní pannou. Musel jí slíbit, že ji neprozradí. Po čase však začal být manžel nespokojený a zmínil se lidem, kdo je jeho žena. Ta hned nato zmizela, a dokud ji muž nenašel, nesměl sundat železné boty, které mu před odchodem dala. (Kubín Podk. I, č. 34, 1964, pp. 82–83) Tento a navíc také motiv zaslíbení dítěte se objevují v pohádce, v níž byl rybář poslán králem, aby nachytal ryby. Ty ale nechtěly brát. Zaslíbil myslivci to, o čem doma neví, a ten zařídil, aby mu ryby brát začaly. Jeho žena mezitím porodila. Chlapec se rozhodl na svou obranu naučit čarodějnictví. Jednoho dne se utkal s myslivcem a dostal se do zámku, v němž vysvobodil princeznu. Po nějaké době se rozhodl podívat domů, princezna mu dala kouzelný prsten a prosila ho, aby o

ní nemluvil. Chlapec ji ovšem prozradil a musel prochodit železné střevíce, aby se k němu vrátila. (Slavia, č. 16, 1984, pp. 64–67; Č. L., 1899, pp. 319–321; Němcová I, 1950, pp. 23–32; srov. Tille II/1, 1934, pp. 357–368)

4.14.3. Prozradit tajemství

Zákaz prozrazení tajemství s charakteristikami tabu je obvykle spojen s magickými atributy. Jedná se např. o zákaz prozrazení nadpřirozených schopností. To se objevuje v rožnovské pohádce a zahradníku, který pomohl hadovi a ten mu za odměnu dal schopnost rozumět ptactvu. Varoval ho ale, že pokud o své schopnosti někomu řekne, v tu chvíli zemře. (Kulda, č. 45, 1963, pp. 189–191)

Lze narazit i na zákaz varování před smrtí. Dva princové vysvobodili krásnou princeznu, ale pronásledovala je čarodějnice, od níž ji odvezli. Jeden z bratrů vyslechl v noci rozhovor tří ptáků, kteří předpověděli, že se čarodějnice spojí s jejich macechou. Řekli také, jak se vyhnout neštěstí, ale že kdyby o tom kdokoliv živý promluvil, zkamení. Bratr i tak ve chvíli napadení řekl jak se zachránit, a na to zkameněl. Po letech ho ovšem bratr zachránil tím, že obětoval své dvě děti. (Slavia, č. 29, 1984, pp. 123–128; Otčenášek, č. 10, 2015, pp. 59–61)

Shrnutí

Tato kapitola popisuje několik motivů, v nichž se objevují tabu spojená se sliby, tajemstvími a motivy, jež jsou kombinací těchto dvou konceptů.

Nejčastější motiv, který je spojen se sliby, je zapsání sebe nebo svého dítěte čertu (na tento motiv lze narazit pouze v pohádkách). V případě dítěte se jedná o slib neúmyslný, dojde o příslibení toho, o čem daný člověk doma neví. Zapsaná osoba je zpravidla vlivu čerta (výjimečně se ale může jednat i o jinou nadpřirozenou postavu) zbavena vlastní pomocí nebo s pomocí někoho jiného; často je možné se čerta zbavit zadáním úkolů, jež nedokáže splnit. Ve všech pohádkách se tento motiv objevuje na začátku vyprávění, je hybatelem dalšího děje. V některých případech určí další cestu hrdiny tím, že se snaží smlouvě vyhnout, v jiných se jedná jen o motiv úvodní, který pro hrdinovu další cestu již není podstatný. Čert (či jiná démonická bytost) se obvykle objevuje ve chvíli, kdy se osoba nalézá v krizové situaci a nemá na výběr než jeho pomoc přijmout.

Dalším motivem je tabu porušení slibu, zpravidla nadpřirozené manželce (slíbené soukromí, slib toho, že muž ženě nikdy nevynadá). V tomto případě jsou ovšem důsledky nezvratné a ženy po porušení slibu navždy zmizí.

Zvláštním motivem je porušení tabu prozrazením tajemství, v němž se koncepty slibu

a tajemství spojují. To má podobu porušení slibu muže zakleté nebo nadpřirozené ženě, že neprozradí její existenci nebo identitu. Ve všech těchto vyprávěních se žena k muži vrátí, ale až poté, co učiní nějaký druh pokání (prochodí železné boty).

Tabu prozrazení tajemství má např. podobu zákazu vyžrazení nadpřirozených schopností pod pohrůžkou smrti. Ve zmiňované pohádce tento zákaz porušen není, muž odolá naléhání ženy a žije šťastně. Ve druhé zmíněné pohádce se objevuje zákaz vyslovení varování. Ten porušen je a princ, jenž ho porušil, zkamení, dokud není díky svému bratru oživen.

4.15. Tabu bavit se

Tabu bavit se (ve smyslu tance, hudby, her apod.) obvykle neplatí obecně, ale je platné pouze v určitém období. Stejně jako mnohá další je odrazem lidové víry.

Objevuje se např. v kladské pověsti o Čertově skále. „To byla někdy hospoda. A v pústě a v zakázanym čase, hdy nemaj bejt muziky, tak se tam mladá lehkomyšlná mládež bavila. Tancovali. ... Najednou přišel takovej tanečník, šechny holky bral, až bylo půl noci, tak se stal takovej velkej hmot a uhodil hrom a blejskalo ... a se spropadla do země a čert na ni navalil takovou okropnou skálu.“ (Jech, č. 6A, 1959, p. 32) V kladské verzi tančili v neděli místo kostela. (Kubín Kl. I, č. 71, 1908, p. 148) Existuje ještě jedna kladská varianta, dle níž nechal čert hospodu propadnout do země, protože se tam hrály karty v době, kdy měli být všichni v neděli v kostele. (Jech, č. 6B, 1959, p. 33; Jech, č. 178, 1959, p. 372)

Podobný motiv se vyskytuje také v další pověsti o dvou mužích, kteří šli popíjet a hrát karty do vedlejší vesnice na Velký pátek. Cestou domů muže vystrašil velký muž, černý pes a bouřka. Mělo se jednat o trest. (Slavia, č. 78C, 1984, p. 283; Luffer 2.E.95)

V pověsti z Nasavrcka je žena, jež příliš ráda tančila, potrestána tak, že se po smrti objevovala jako bílá paní a utancovala každého, kdo neměl obrácenou levou kapsu. (Č. L., 1903a, p. 433)

Shrnutí

Tato kapitola shrnuje projevy zábavy, které byly trestány, protože překračovaly zásady křesťanského chování. Jedná se především o tanec či hraní karet v době, kdy mají být lidé v kostele nebo v období dalších svatých dní (Velký pátek). V pověstech o vzniku Čertovy skály jsou provinilí potrestáni čertem, jenž nechá hospodu propadnout do země a shodí na ni skálu. Muži, kteří hráli karty a popíjeli na Velký pátek, se dočkali mírnějšího trestu a byli vystrašeni různými výjevy.

Trestána ale nebyla pouze zábava v nevhodnou dobu, ale také přílišná záliba v tanci. Dívka, jež za života ráda tancovala, musela po smrti strašit v podobě bílé paní.

5. Závěr

Práce se věnuje narativní analýze motivů tabu, jež se objevují v českém prozaickém folkloru. S konceptem tabu se zde pracuje v základní obecné definici jako se zakázanou formou jednání, která má zpravidla implicitní charakter, přivádí danou osobu do nebezpečí a její překročení vede k nevyhnutelnému trestu ze strany nadpřirozených sil. Celkově lze narazit na několik různých výkladů tabu. Mezi ty nejzákladnější patří výklad psychoanalytický, jenž k tabu přistupuje jako k zakázané činnosti, k níž si lidé vytvořili ambivalentní vztah, protože v nich mísí pudovou touhu činnost vykonávat a strach z porušení tabu. Druhým zásadním přístupem je ten antropologický, jenž spojuje tabu s rituály a v různých podobách v souvislosti s tabu pracuje s koncepty posvátnosti a rituální nečistoty. Tabu ve folkloru s sebou přináší ještě jeden možný přístup, dle kterého některá tabu ve folklorním materiálu mají čistě narativní funkci, slouží pouze k vyvolání napětí a realizaci dějové a motivické sekvence v příběhu. Ve folkloru mají navíc moc nad vykonáním trestu za porušení tabu nejčastěji démonické bytosti, jež v příběhu vystupují a samy za sebe jednájí. V rámci vyprávění se tabu vyskytují zpravidla proto, aby byla porušena (pouze výjimečně je tabu pouze zmíněno a v průběhu vyprávění zachováno). Na výběr motivů tabuizovaného jednání rozebíraných v této práci lze aplikovat všechny tyto přístupy, každý na jiný druh rozebírané skupiny tabu.

Na vztah mezi tabu a sociální realitou existují dva pohledy – dle A. Dundese slouží folklor jako prostor, v němž se mohou tabu veřejně projevit; druhý, častější přístup (viz např. Propp) naopak říká, že tabu, o nichž se nemluví ve společnosti, se stejně tak neobjevují ve folklorním materiálu. Motivy a vyprávění, jež jsou popsány a analyzovány v této práci, jsou důkazem spíše pro platnost druhé teorie, nelze však toto tvrzení aplikovat obecně, protože zde rozebíraný materiál má ve většině případů charakter pouze dvou specifických žánrů: tradičních pověstí a pohádek.

Tabu, vyskytující se v českém prozaickém folkloru, jsou rozdělena do několika kategorií, jež jsou vytvořené na základě jednotícího prvku (v první se jedná o démonické bytosti, v druhé o smrt, ostatní jsou již spojeny samotným tabu).

První kategorií jsou tabu, která se objevují v přímém kontaktu s démonickými bytostmi. Jsou dále rozdělena na tabu rozhněvat démonické bytosti – to se projevuje v podobě posměchu, slovních urážek, neuctivého chování a fyzického napadení. Tresty za porušení těchto tabu jsou realizovány postiženou démonickou bytostí, nejčastěji mají formu fyzického napadení či přímo zabití, případně škody na majetku nebo odmítnutí pomoci. Druhá skupina

tabuizovaného jednání vůči démonickým bytostem má podobu jejich jmenování a přivolání, často také přivolání pomocí vyslovení jména. Přivolané bytosti je zpravidla těžké se zbavit (nejčasněji v pověstech o dívce, která přivolá čerta/vodníka coby tanečníka), v pohádkách je to obvykle možné pomocí řady úkolů, jež bytost nedokáže splnit, v pověstech dochází častěji k únosu, fyzickému napadení nebo přímo usmrcení přivolanou bytostí. Dalšími méně rozšířenými formami tabu jsou vydávání se za démonickou bytost (čerta), jež má za následek odvedení provinilého pravým čertem; a následování démonické bytosti (zde se jedná o světélka či bludičky), jež člověka zavede na nebezpečné místo, z něhož se někdy dostane pryč, jindy na něm zemře (utopí se v bažině). Pomstychtivé chování démonických bytostí a tím v podstatě způsobený automatický trest z jejich strany, jenž má často také ustálenou podobu, naznačuje, že se v rámci vytvořené definice opravdu jedná o motivy tabu, ačkoli démonické bytosti mnohdy jednají velmi lidsky (tato problematika byla nastíněna v teoretické části textu).

Další rozsáhlou kategorií jsou tabu, jež spojuje motiv smrti. Vyprávěními s těmito tabu prochází dílčí motivy, jež se často opakují – odehrávají se zpravidla v noci (někdy je to přímo jedenáctá či dvanáctá hodina), což je doba, kdy mají mrtví moc; dále se objevuje motiv zakokrhání kohouta, které symbolizuje konec noci a vlády mrtvých; motiv rozcestí jako místa, na němž dochází k vraždám nebo sebevraždám / straší; a některé další. Konkrétními skupinami tabu v této kategorii jsou tabu spojená s ožvlými mrtvými – přivolání mrtvého milence, otevření dveří mrtvému, špatné chování k zemřelému, vyvolávání duchů. Až na výjimky (dívce, kterou odvede mrtvý milenec, se někdy podaří utéct; žena, která příliš plakala pro mrtvého manžela, je pouze napomenuta) je trestem za toto jednání smrt způsobená mrtvým. Druhým typem tabuizovaného jednání spojeného se smrtí je vražda. Trest za vraždu je zpravidla realizován lidmi (méně často samotným zavražděným), prostředky, jimiž je viník odhalen, mají ovšem magický charakter. Posledním typem tabu, jež se pojí se smrtí, je sebevražda (ale i pouhé uvažování či žertování o ní). Sebevrazi obvykle trpí po smrti tak, že v nějaké podobě straší. Zatímco motivy spojené s ožvlými mrtvými mají blízko k těm s démonickými bytostmi, motivy vraždy a sebevraždy více prochází do praxe sociální reality, zákaz vraždy je dokonce ukotven v právním systému.

Intimní kontakt je jedno ze společenských tabu, o němž bylo zapovězeno na veřejnosti mluvit a které se ve folkloru projevuje stejným způsobem, tedy tak, že z folklorního materiálu erotické motivy převážně vymizely. Tabuizované projevy intimního kontaktu, s nimiž se lze setkat, jsou tabuizovaný polibek (během vysvobození panen; v podobě mateřského polibku jako podmínky vysvobozené ženy) a incestní tabu (to může být porušeno pouhou zmínkou o

možnosti, že by bylo naplněno; případně funguje jako atribut pohanství v pověstech tradičních; v pověstech současných jako akt, jenž nelze společensky tolerovat). Zákaz incestu se stejně jako vražda dostal až do lidského právního systému, kde ovšem stejně jako vražda ztrácí charakteristiky tabu a v moderním pojetí je lze považovat maximálně za tabu společenského charakteru.

Také na krádež lze narazit v podobě, kdy se jedná o tabu (má implicitní charakter a je trestána nadpřirozenou silou). Obecně je krádež trestána různě (zakletí, odnesení čertem). Specifičtější formou tabuizované krádeže je okrádání chudých (čert, který kradl od chudého, musí za trest sloužit lidem) a okrádání mrtvých (nejčastěji části oděvu nebo těla; a ačkoliv zloděj ukradenou věc vrátí, je obvykle mrtvým zabit).

Mezi ostatní tabuizované hříchy (vedle vraždy, sebevraždy, krádeže a klení, které jsou rozebrané v jiných kapitolách) jsou řazené lakota a chamtivost, marnivost a pýcha, rouhání a bezbožnost a zlé a hříšné chování obecně. Tresty za tyto činy jsou rozmanité – ztráta majetku, smrt, propadnutí do země, odnesení čerty, setrvání na tomto světě po smrti. Většina pověstí s těmito motivy slouží pravděpodobně jako varování před hříšným životem.

Lze narazit také na motiv kanibalismu. Ke kanibalismu dochází zejména ve dvou případech – na nátlak jako důkaz poslušnosti démonické bytosti, nebo nevědomě – hostince, v nichž servírují lidské maso, orgány ukradené mrtvému. Tyto motivy se vyskytují jak ve vyprávěních tradičních, tak současných.

Tabuizovaný smích se objevuje už jen jako pozůstatek odkazu na magii rituálního smíchu v jediném typu pohádky o princezně, která se z různých důvodů nesměje. Tato pohádka byla původně pravděpodobně spojena s erotickými motivy, které však pod vlivem nátlaku společnosti z pohádky zmizely.

Pověsti a pověry, v nichž se vyskytují tabu spojená s dětmi a šestinedělkami, mají čistě varovný charakter. Příslušná tabu mají ochrannou funkci – typicky zakazují šestinedělce, aby nechávala své dítě bez dozoru, protože může být vyměněno démonickou bytostí. Ostatní tabu se týkají přechodových fází – pravidel pro vstup do kostela nebo kojení odstaveného dítěte. Lze říci, že tento druh tabu si ve folkloru pravděpodobně nejvíce zachoval svůj rituální charakter.

Tabu spojená se vstupem na nějaké místo se v mnohých případech vyznačují tím, že mají explicitní charakter. Místa, na něž je zapovězen vstup, lze rozdělit na místa v otevřené krajině (lesy, cesty, vodní plochy), budovy (mlýn, zámek) a místnosti. Je zakázáno na ně vstoupit, protože zde straší, sídlí v nich démonické bytosti nebo se zde prostě nachází něco, co nesmí být spatřeno. Míst v krajině a budov se obvykle týkají první dva důvody a zákaz vstupu

na ně má obecně podobu varování před fyzickou újmou. V zakázané místnosti se obvykle nachází něco, co je nutné skrýt (jedná se o něco krutého – mrtvoly, intimního – osoba v zakleté podobě nebo posvátného – biblické výjevy) a zákaz do ní vstoupit má často charakter zkoušky poslušnosti. V pohádkových typech, v nichž se v místnosti nachází mrtvoly, přijde dívka po porušení obvykle o život; v typech, kde místnost skrývá něco intimního nebo posvátného, je následek různý – dívka musí být němá, aby zakletou vysvobodila; muž, jenž porušil slib a vyrušil ženu při koupání, zmařil možnost, aby byla vysvobozena.

Zákaz promluvit má několik různých funkcí – může sloužit jako ochrana, podmínka k dosažení cíle (vysvobození, zrušení prokletí apod.) nebo má formu trestu.

Podobně je na tom tabu ohlížet se. Funguje jako část plnění úkolu (získání magického předmětu) nebo jako podmínka k vysvobození. U tohoto tabu lze nejčastěji narazit na situaci, kdy se objeví ve vyprávění, ale není porušeno (a dojde k vysvobození).

Přání a kletby jsou dva různé koncepty, které však mohou být propojené. V případě kleteb je tabu každá jejich forma, přání nese tuto charakteristiku pouze ve chvíli, kdy se z něj vlivem okolností kletba stává, nebo když je vysloveno bez domyšlení důsledků. Tato tabu jsou většinou porušena neúmyslně, často bez toho, aby o jejich existenci daná osoba věděla. Projevují se vyplněním toho, co bylo vysloveno, přestože si to daná osoba ani nepřála (v případě neúmyslných prokletí), případně se vyplní, ale jsou spojeny s nepříjemnými okolnostmi (vysněné dítě je nezvladatelné, zemře atd.). V pohádkách bývá možné kletbu zvrátit, v pověstech bývají důsledky nezvratné.

Zákaz pracovat platí vždy v určitou dobu – především v neděli a o dalších svátcích. Trestem za práci v zakázaný čas je obvykle škoda na majetku vlivem počasí (kroupy/bouřky zničí úrodu), případně mohl přijít ze strany démonické bytosti.

Sliby a tajemství jsou opět odlišné koncepty, jež se však mohou kombinovat. Slib má nejčastěji podobu zaslíbení sebe či svého dítěte démonické bytosti za její pomoc v krizové situaci. Tomuto slibu je ovšem většinou možné se různými prostředky vyhnout. Jiný typ slibu se objevuje ve spojitosti s nadpřirozenou manželkou a jeho porušení má obvykle důsledky, které již nelze napravit (žena navždy zmizí). Porušení slibu prozrazením tajemství je opět spojené s nadpřirozenou, případně zakletou ženou. Obvykle dojde k prozrazení její existence nebo identity, v tomto případě se však k muži po splnění určitých podmínek vrátí.

Posledním typem tabu je zákaz bavit se. Ten platí v určitou dobu (v době, kdy mají být lidé v kostele, o svátcích) a je trestán různými způsoby (vystrašení provinilců, propadnutí hospody do země). Tabu může být také přílišná obliba určitých forem zábavy (dívka, jež příliš

ráda tančila, musí po smrti strašit).

Z analýzy zmíněných tabu a vyprávění, v nichž se vyskytují, vyplývá, že mohou mít několik funkcí. Může se to být funkce varovná (ty se objevují zejména v pověstech), jejich cílem je, aby se lidé chovali nějakým způsobem. V tomto případě jsou to vyprávění, jež popisují důsledky hříšného chování, chování proti křesťanským zvyklostem (práce v neděli, zábava místo kostela) nebo zvyklostem lidovým (tradice ohledně šestinedělek a dětí – ty měly také funkci ochrannou). Tyto zvyklosti a tabu s nimi spojená byly také součástí pravidel křesťanské víry či lidové víry v praktickém životě. Lze sem zařadit i některé motivy tabu, jež se týkají démonických bytostí, např. zákaz chodit k vodě ze strachu z vodníka má pravděpodobně varovný charakter, jehož účelem je zabránit dětem chodit k vodě, kde by se mohly utopit.

V dalších vyprávěních se objevují tabu, jež jsou platná i v sociální realitě, ve vyprávění mají však za úkol pouze vyvolat napětí v příběhu. Jedná se o tabu, jež jsou většinou univerzálně platná nejen v naší tradici – incest, kanibalismus, krádež nebo (sebe)vražda. Např. incestní tabu se objevuje pouze jako okrajový motiv, kterým začne vyprávění. Kanibalismus slouží často jako zkouška poslušnosti démonické bytosti, případně k němu dochází nevědomě. Vraždy, sebevraždy a krádeže jsou automaticky považovány za špatné a trestány, ve vyprávěních se ovšem neprojevuje tak velký výchovný tlak. Klasická tabu jako kanibalismus nebo incest v těchto typech vyprávění zcela postrádají svou rituální funkci, kterou obvykle mají v sociální praxi, jejich význam je zde pouze takový, že se jedná o něco automaticky špatného.

Poslední typ motivů má čistě narativní funkci. Jedná se o tabu, jež nemají v praktickém životě využití. Ve vyprávění slouží k eskalaci děje. Jedná se např. o tabu ohlížet se či tabu promluvit, která ve zmíněných vyprávěních dramatizují děj a často ani nedojde k jejich porušení.

Ačkoli je zde vzorek analyzovaných současných vyprávění poměrně malý, ve zmíněných případech lze odhalit, že i v současném folkloru je možné narazit na mnoho tabu. Může se jednat o pozůstatky pověstí tradičních, uzpůsobené současné době (na místě, kde dle tradiční pověsti došlo k vraždě, i dnes podobným způsobem straší), jindy se objevuje klasické tabu, které je zcela realizované (na rozdíl od pověstí tradičních, kde se objevovalo jen náznakem) – v tradičních pověstech dochází k incestu pouze na úrovni uvažování o něm, případně funguje jako atribut z křesťanské společnosti vyloučených skupin, v pověsti současné figuruje muž, jenž incestní tabu opravdu poruší a snaží se ho zakrýt, stále tedy existuje vědomí, že se jedná o něco společensky nepřipustného. Stejně tak ke kanibalismu

dochází v tradičních pověstech nevědomě nebo z donucení. Nevědomé pozření lidského masa se nachází také v pověstech současných, někdy přímo ve stejné podobě (hostinec, kde nicnetušícím hostům podávají pokrmy z lidského masa; požívání orgánů mrtvého), objevují se ale také motivy nové, které reflektují současnou dobu (lidské maso přidávají do pokrmů cizinci ve svých stáncích a restauracích). Některé motivy, ač se vyskytují již ve folkloru tradičním, mají větší prostor v tom současném. Jedná se např. o fenomén vyvolávání duchů, který se v současném folkloru objevuje pravděpodobně z důvodu, že je sekularizovanou společností spíše akceptován, než společností pod vlivem víry.

Při posouzení motivů na základě ambivalentnosti tabu, která je pro něj v původní definici typická, vznikají mezi diskutovanými motivy další rozdíly, protože některé z nich ji reflektují a další nikoliv. Je zajímavé, že ačkoliv např. u incestního tabu ve folklorních vyprávěních se jistá ambivalence stále udržuje, další klasické tabu kanibalismu tento charakter již postrádá, funguje čistě jako atribut nelidského či zlého a dojde-li ke kanibalismu, stane se tak pro danou osobu nevědomě či z donucení. Touha či nutkání porušit zakázané se často objevuje u motivů čistě narativních, jako je tabu ohlédnout se nebo promluvit či vstoupit do zakázané místnosti, lze na něj také narazit u varovných pověstí. Naopak se tato vlastnost tabu většinou neobjevuje u tabu spojených s démonickými bytostmi, protože ty jsou v tradičním materiálu porušeny spíše omylem, v současných vyprávěních ovšem tuto vlastnost opět mají.

Na základě analýzy materiálů současných vyprávění se nabízí tvrzení, že v současné době z folkloru vymizely motivy tabu, které mají pouze narativní funkci a slouží výhradně k eskalaci příběhu a nemají opodstatnění v sociální realitě (tabu promluvit, ohlédnout se apod.). Tato skutečnost má jednoduché odůvodnění, motivy s pouze narativní funkcí mají nejčastěji své místo ve folklorních žánrech, jež mají větší rozsah a jejichž příběh je komplikovanější a může spojovat i několik témat, tedy především v pohádkách. Současná doba ovšem již pohádky téměř neprodukuje, zaměřuje se spíše na pověsti, případně anekdoty a jiné kratší útvary, v nichž zmíněné motivy nemají příliš místo.

Stejně tak mizí motivy, které reflektují některé křesťanské hodnoty (např. rouhání se Bohu) a víru v tradiční démonické bytosti. Tyto bytosti jsou ovšem nahrazovány jinými, nelze tvrdit, že víra v nadpřirozeno zcela vymizela (viz pověsti o vyvolávání duchů).

Větší část motivů reflektovaných v této práci, má své místo ve folkloru tradičním. Je možné také sledovat, že některé z nich již nemají v současné době své místo. Kromě již zmíněných mizí ale rovněž tabu hovořit o sexualitě.

Existují ovšem i tabu, jež jsou i v současné době stále živá a funkční, ačkoliv jsou

sekularizovaná a vliv na vědomí toho, že je špatné je porušit, má spíše podobu tlaku společnosti či přímo právního systému (vražda, krádež, incestní tabu, kanibalismus). Na druhé straně se ovšem i v dnešní době objevují tabu, která, ačkoliv již mají trochu jinou podobu, se zakládají na víře v nadpřirozeno. Víra v démonické bytosti sice mizí, stále se ale objevují bytosti nové, které je nahrazují (zde zmínění duchové). Na základě těchto skutečností lze tvrdit, že ač tabu (zcela přirozeně) s měnící se dobou mění také svou podobu, funkci a místo ve společnosti (některá postupně mizí, jiná přežívají, ale pojí se s jinými kontexty), jsou určitá stále funkční, jak ve společnosti, tak ve folkloru, a dokazují, že fenomén tabu je schopný přizpůsobit se době a stále ovlivňovat lidské životy.

6. Bibliografie

6.1. Primární literatura

6.1.1. Monografie a edice

Baar, J. Š. (1975). *Chodské písně a pohádky*. Praha: Odeon.

Dvořák, K. (2001). *Nejstarší české pohádky*. Praha: Argo.

Erben, K. J. (1905). *České pohádky*. Praha.

Grohmann, J. V. (2009). *Pověsti z Čech*. Praha: Plot.

Janeček, P. (2007). *Černá sanitka: druhá žeň*. Praha: Plot.

Janeček, P. (2015). *Krvavá Máry a jiné strašidelné historky*. Praha: Plot.

Jech, J. (1959). *Lidová vyprávění z Kladska*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

Kubín, J. Š. (1964). *Lidové povídky z Podkrkonoší I*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění.

Kubín, J. Š. (1971). *Lidové povídky z Podkrkonoší II*. Praha: Odeon.

Kubín, J. Š. (1985). *Na vaši radost*. Hradec Králové: Kruh.

Kubín, J. Š. (1908). *Povídky kladské*. Praha: Společnost Národopisného muzea československého. (část I.)

Kubín, J. Š. (1910). *Povídky kladské*. Praha: Společnost Národopisného muzea československého. (část II.)

Kulda, B. M. (1963). *Pohádky a pověsti z Rožnovska*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění.

Němcová, B. (1950). *Národní báchorky a pověsti I*. Praha: Československý spisovatel.

Němcová, B. (1950). *Národní báchorky a pověsti II*. Praha: Československý spisovatel.

Otčenášek, J. (Ed.). (2015). *Černá nevěsta: Pohádky a pověsti spolupracovníků a studentů K. J. Erbeny*. Praha: Plot.

Polívka, J. (1916). *Povídky lidu opavského a hanáckého*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Satke, A. (1984). *Povídky a humorky ze Slezska*. Ostrava: Profil.

Sirovátka, O. (1959). *Pohádky z Moravy*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění.

Slavia. (1984). *Pohádky a pověsti našeho lidu*. Praha: Odeon.

Václavík, A. (1930). *Luhačovské Zálesí*. Luhačovice: Musejní společnost v Luhačovicích.

6.1.2. Periodika

Český lid

Blažek, A. (1904a). Pověsti o pokladech na Chrudimsku. *Český lid*, 8(1), 272

Blažek, A. (1900c). Strašidelné pověsti o lidech zemřelých, *Český lid*, 9(1), 255–261

Blažek, A. (1906). Vlci a vlkodlaci na Chrudimsku. *Český lid*, 15(1), 236–242

Blažek, A. (1902a). Šotek. *Český lid*, 11(1), 332–333

Bolech, V. (1907a). Pověsti z okolí Jílového. *Český lid*, 16(1), 450–453

Bouchal, F. (1895a). Pohádky z Krumlovska. *Český lid*, 4(1), 300–301

Bouchal, F. (1900d). Pohádky z Krumlovska. *Český lid*, 9(1), 88–99

Čapková, B. (1896a). Lidové pověsti o vodníkovi. *Český lid*, 5(1), 73–77

Čiharová-Odehnalová, T. (1925c). Divé ženy a hastrmani na Moravě. *Český lid*, 25(1), 347–348

Čižmář, J. (1897d). Nevolaj z hrobu mrtvého. *Český lid*, 6(1), 382

Dubský, O. (1925a). Pověsti o báječných bytostech z Plzeňska. *Český lid*, 25(1), 178–181

Fencel, K. (1902b). „Diví ženy“ na Domažlicku. *Český lid*, 11(1), 422–423

Fleischmann, J. (1910a). Hejkalové na Tábořsku. *Český lid*, 19(1), 379–380

- Friedrich, F. (1910c). Slezská pohádka o smrti. *Český lid*, 19(1), 369
- Hauer, V. (1904b). Ohnivý muž, světýlka, rarášek. *Český lid*, 13(1), 452–453
- Hazuka, V. & Řepa, V. (1896b). Pověsti jihočeské o strašidlech. *Český lid*, 5(1), 235–237
- Hedrlín-Satalický, B. (1901). Pověsti o skrčkovi (pidimužíkovi). *Český lid*, 10(1), 172–173
- Holán, J. (1929). Bílá Panna nebo víla?. *Český lid*, 29(1), 313–314
- Hořká, L. (1950). Pověst. *Český lid*, 37(1–2), 45
- Hošek, I. (1897a). Povídky z okolí svojanovského (ve vých. Čechách). *Český lid*, 6(1), 185–188
- Hošek, I. (1896c). Povídky z okolí svojanovského (ve východních Čechách). *Český lid*, 5(1), 364–366
- Hošek, I. (1900a). Povídky z Rohozné. *Český lid*, 9(1), 57–59
- Hrádek, A. (1894). Pověsti ze Železnobrodka. *Český lid*, 3(1), 31–33
- Hraše, J. K. (1931a). Představa našeho lidu o pádu andělův. *Český lid*, 31(1), 345
- Jirásek, A. (1892a). Lidové zkazky z okolí poličského. *Český lid*, 1(1), 452–453
- Kitzberger, I. (1928a). Pověsti domažlické o vrchu „Dmout“ (Ermout). *Český lid*, 28(1), 211–213
- Kolář, J. (1896d). O Rybecoulovi. *Český lid*, 5(1), 439–452
- Košák, F. (1912). Pověsti o Komárově a Valdeku. *Český lid*, 21(1), 334–336
- Košťál, J. (1902c). Skřítek (Postelníček, Koutníček) v podání prostonárodním. *Český lid*, 11(1), 305–310
- Košťál, J. (1892b). Vodník v podání lidu českého. *Český lid*. 1(1), 244–249
- Košťál, J. (1892c). Vodník v podání lidu českého. *Český lid*. 1(1), 468–472
- Konečný, B. V. (1896e). O hastrmanovi, *Český lid*, 5(1), 54–55

- Kulda, B. M. (1897b). Moravské národní pohádky a pověsti z okolí sloupského. *Český lid*, 6(1), 194–200
- Kulda, B. M. (1899). Moravské národní pohádky a pověsti z okolí sloupského. *Český lid*, 8(1), 317–323
- Mančal, J. (1896f). O divokých ženách. *Český lid*, 5(1), 233–235
- Matuška, J. (1910d). Ohnivý muž. *Český lid*, 19(1), 478–479
- Paulus, V. (1924a). Strašidelná „vidění“ v pověstech východočeských. *Český lid*, 24(1), 188–189
- Pavelka, P. (1914a). Pověsti moravské z okolí Jimramovského. *Český lid*, 23(1), 235–236
- Rérych, B. (1914b). Hejkalové na Polensku. *Český lid*, 23(1), 436–437
- Röhrich, L. (1966). Čert v pohádce a pověsti. *Český lid*, 53(1), 18–23
- Sosnovec, J. (1910b). Šafář Chuchle a čert. *Český lid*, 19(1), 418–419
- Svoboda, O. (1902d). Pověsti z Nasavrcka. *Český lid*, 11(1), 167
- Svoboda, O. (1903a). Pověsti z Nasavrcka. *Český lid*, 12(1), 433
- Sudony, A. E. (1913a). Meluzína v podání lidovém. *Český lid*, 22(1), 380–381
- Šír, J. (1904d). Nynější pověsti o Libercoulovi. *Český lid*, 13(1), 134
- Šlais, J. (1902g). Divé ženy, světýlka a „bludný“ kořen v Kolovči na Domažlicku. *Český lid*, 11(1), 397–398
- Špaček, J. (1913b). Pověsti o Kokoříně, *Český lid*, 22(1), 181–183
- Tille, V. (1898). Rýbrcoul. *Český lid*, 7(1), 173–180
- Tille, V. (1897c). Ze srovnávací lidové literatury. *Český lid*, 6(1), 409–426
- Trnka, F. (1909). Umrlý milý. *Český lid*, 18(1), 299
- Trnka, F. (1931b). Vo hejkalovi. *Český lid*, 31(1), 143
- Tykač, J. (1926). Báječné bytosti u lidu na Třebovsku. *Český lid*, 26(1), 191–198

- Víšek, J. B. (1902h). O mŕě. *Český lid*, 11(1), 277
- Víšek, J. B. (1902f). Pověry o oběšenci, *Český lid*, 11(1), 341
- Vlnatý, J. (1914c). Pověst hanácká, jak vrchního zem vyhodila. *Český lid*, 23(1), 140–141
- Vondrák, V. (1904c). Několik pohádek z Duba, *Český lid*, 8(1), 308–310
- Wintera, V. (1900b). Pověst o pohanské panně. *Český lid*, 9(1), 207–209
- Ze sbírek, zaslaných Českému lidu. (1928b). Jihočeské pověsti o hastrmanovi. *Český lid*, 28(1), 251–256
- Zíbrt, Č. (1924b). Holánova pohádka o čertovi a Káči. *Český lid*, 24(1), 362–367
- Zíbrt, Č. (1925b). Pověsti o divých lidech na Sedlčansku. *Český lid*, 25(1), 96–99
- Zíbrt, Č. (1907b). V. Kromlusa slovník obyčejů, pověstí a pověr lidu českého. *Český lid*, 17(1), 90–99
- Zíbrt, Č. (1895b). Z netištěných zápisků Boženy Němcové. *Český lid*, 4(1), 196–197
- Zítek, J. F. (1903). Pověst o hradu Pořešíně. *Český lid*, 12(1), 58
- Zítek, J. (1905). Světýlka (Bludičky) v okolí Velešína. *Český lid*, 14(1), 480–483
- Zítek, J. (1902e). Zkazky o hastrmanovi čili vodníkovi. *Český lid*, 11(1), 357–362, 440–443, 468–471
- Zítek, J. F. (1897e). Zkazky o vodníkovi z jižních Čech. *Český lid*, 6(1), 89–93, 159–162

Národopisný věstník

- Vala, I. (1963). Vypravování, víra a pověry ve Vážanech. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV*. 2, 29–31
- Wollman, F. (1921). Vampyrstické pověsti v oblasti středoevropské. *Národopisný věstník*, 15(1), 1–58

6.2. Sekundární literatura

- Bronner, S. J. (2007). *The Meaning of folklore: The Analytic Essays of Alan Dundes*. Logan: Utah State University Press.

- Clodd, E. (1898). *Tom Tit Tot: An Essay on Savage Philosophy on Folk-tale*. London: Duckworth and Co.
- Douglas, M. (2001). *Purity and Danger: An analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. Taylor & Francis e-Library.
- Frazer, J. G. (2012). *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel.
- Frenschkowski, M. (2010). Tabu. In Ranke, K. *Enzyklopädie des Märchens* (13. svazek, pp. 129–139). Berlin: Walter de Gruyter.
- Freud, S. (1991a). *Totem a tabu*. Praha: Práh.
- Freud, S. (1991b). *Vtip a jeho vztah k nevědomí*. Praha: Práh.
- Hamilton, M. (2002). *Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives*. Taylor & Francis e-Library.
- Hubinger, V. (1996). *Lidojedství*. Praha: Public History.
- Kluckhohn, C. (1959). Recurrent Themes in Myths and Mythmaking. *Daedalus*, 88(2), 268–279
- Kraft, H. (2006). *Tabu: Magie a sociální skutečnost*. Praha: Mladá fronta.
- Luffer, J. (2014). *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha: Academia.
- Miersch, U. (2015). Verbot und Tabu im Märchen. In Dingeldein, A. & Emrich, M. (Eds.). *Texte und Tabu: zur Kultur von Verbot und Übertretung von der Spätantike bis zur Gegenwart* (pp. 105–122). Bielefeld: Verlag.
- Polívka, J. (1904). *Pohádkoslovné studie*. Praha: Společnost Národopisného muzea československého.
- Propp, V. J. (1999). *Morfologie pohádky a jiné studie*. Praha: H+H.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1952). Taboo. In *Structure and Funktion in Primitive Society* (pp. 133–152). Aberdeen: Aberdeen University Press.
- Röhrich, L. (1976). *Sage und Märchen*. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Tille, V. (1929). *Soupis českých pohádek*. Praha: Česká akademie věd a umění. (Svazek I)

Tille, V. (1934). *Soupis českých pohádek*. Praha: Česká akademie věd a umění. (Svazek II/1)

Tille, V. (1937). *Soupis českých pohádek*. Praha: Česká akademie věd a umění. (Svazek II/2)

Thompson, S. (1955). *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends*. Bloomington: Indiana University Press.

Uther, H. (2004). *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

Van Gennep, A. (1996). *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny.

Online

Janyšková, I. (2017). Tabu. In P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Staženo z : <https://www.czechency.org/slovník/TABU>
07.02.2020

7. Přílohy

7.1. Soupis motivů tabu

V tomto soupisu se nachází všechny motivy, jež byly zmíněné v této práci, a měl by sloužit pro lepší orientaci. Ty motivy, které je možné zařadit do více kategorií, jsou buď opatřeny odkazy, jedná-li se o větší skupiny, jedná-li se o jednotlivé motivy, odkazy na prameny jsou uvedeny v každé příslušné kategorii. Tučně jsou vyznačeny samotné motivy, za nimi doplněny tresty či následky, které porušení tabu způsobí (jsou-li známe). U každého motivu jsou uvedeny odkazy na primární prameny, v nichž se objevují, a odkazy na jejich výskyt v Tilleho *Soupisu českých pohádek*.

1. Tabu vyskytující se v kontaktu s démonickými bytostmi

1.1. Rozhněvat démonické bytosti

1.1.1. Posměch

1.1.1a. posmívat se světlům – pronásledování světly (Kubín Kl. I, č. 35., 1908, p. 69)

1.1.1b. posmívat se divým ženám

– bez trestu (Baar, č. 14., 1975, p. 265)

– smrt (Č. L., 1892a, p. 453)

1.1.1c. posmívat se vodníkovi – utopení dítěte (Č. L., 1892b, p. 248)

1.1.1d. posmívat se Krakonoši – bouřka (Č. L., 1898, pp. 176–177)

1.1.1e. posmívat se hejkalovi – vichřice (Č. L., 1910a, p. 380)

1.1.1f. posmívat se pohanské panně – nemilosrdný trest ze strany strašidla / zjevení panny (Č. L., 1900b, p. 208; Grohmann, č. 29, 2009, p. 37)

1.1.2. Slovní urážka, pískání

1.1.2a. nazvat Krakonoše jménem Rýbrcoul

– Krakonoš působí nepříjemnosti (Kubín Podk. I, č. 47, 1964, p. 102–103)

– fyzické napadení (Kubín Podk. I, č. 48, 1964, p. 104)

1.1.2b. nadávat Krakonoši – fyzické napadení (Kubín, 1985, p. 149)

1.1.2c. urazit Šimaka – fyzické napadení (Satke, 31., 1984, pp. 123–124)

1.1.2d. urazit stodolníka – smrt (Č. L. 1894, p. 32)

1.1.2e. urazit/nadávat světélka/bludičky

– fyzické napadení (Č. L., 1894, pp. 32–33; Grohmann, č. 178, 2009, p. 146)

– utopení (Slavia, č. 73A, 1984, p. 274)

1.1.2f. pískat na světélka/bludičky

- přivolání světél (Slavia, 73D, 1984, p. 275)
- fyzické napadení (Kubín Podk. I, č. 172, 1964, p. 311; Grohmann, č. 178, 2009, p. 146)

1.1.2g. urazit čerta – fyzické napadení (Kubín, 1985, pp. 176–177)

1.1.3. Neuctivé chování

1.1.3a. neuctivé chování k nápomocné postavě

- napadení (Jech, 85, 1959, pp. 196–199)
- odmítnutí pomoci, které vede k nesplnění úkolu (Č. L., 1897b, pp. 199–200)
- odmítnutí pomoci, které vede ke smrti (Satke, 23, 1984, pp. 113–114; Kubín, 1959, p. 98; Kubín, 1959, pp. 217–219; Č. L., 1897c, p. 422; Kubín Podk. I, č. 119, 1964, pp. 222–223; Němcová II, 1950, pp. 70–73)

1.1.3b. neuctivé chování k vodníkovi – vodník působí nepříjemnosti (Č. L., 1896a, p. 74)

1.1.3c. neuctivé chování k divým ženám

- vyměněné dítě (Č. L., 1902b, p. 422)
- fyzické napadení (Č. L., 1902b, p. 423)

1.1.3d. neuctivé chování ke skrčkovi – neurčitá pomsta (Č. L., 1901, p. 172)

1.1.3e. neuctivé chování k magickému koni – shoří dům (Č. L., 1902d, p. 167)

1.1.3f. neuctivé chování k hospodářičkovi – fyzické napadení / smrt (Č. L., 1902c, p. 306; Č. L., 1902a, p. 333)

1.1.3g. neuctivé chování k hadům – uštípání hady (Č. L., 1914a, p. 235)

1.1.3h. neuctivé chování k lesním pannám – smrt v podobě utancování (Č. L., 1929, p. 313)

1.1.3i. neuctivé chování ke Krakonoši – přivázání ke stromu (Kubín Podk. I, č. 45, 1964, p. 101)

1.1.4. Fyzické napadení

1.1.4a. useknout prst vodníkovi / vodníkově ženě

- utopení / pokus o utopení (Grohmann, č. 133, 2009, p. 111; Č. L., 1897e, pp. 92–93; Slavia, 72H, 1984, pp. 266–267),
- utopení dítěte (Č. L., 1897e, p. 92)
- utopení dobytka (Č. L., 1902e, p. 359)

1.1.4b. napadnout vodníka

- utopení / pokus o utopení (Č. L., 1896a, p. 76; Č. L., 1928b, p. 256; Kubín Podk. I, č. 232, 1964, p. 397)
- napadení dobytka (Č. L., 1902e, p. 469)
- vyhoří dům (Č. L., 1896a, pp. 73–74)

1.1.4c. napadnout raráše – fyzické napadení (Erben, 1905, p. 24; Otčenášek, 2015, p. 12)

1.1.4d. napadnout čerta – shoří hospoda (Jech, č. 175, 1959, p. 364)

1.2. Jmenování a přivolání démonické bytosti

1.2.1. Uhodnutí jména – bytost ztratí moc (Jech, 81., 1959, pp. 187–189; Slavia, č. 25, 1984, pp. 106–108; Tille II/2, 1937, pp. 129–131)

1.2.2. Přivolání vyslovením jména

1.2.2a. přivolání čerta k tanci

- čert se nemůže zbavit dívky (Němcová I, 1950, pp. 240–246; Polívka, č. 51, 1916, pp. 130–131; Kubín Kl. II, č. 25, 1910, pp. 97–98; Č. L., 1924b, pp. 362–367)
- dívka se musí zbavit čerta uložením úkolů (Kulda, č. 15, 1963, pp. 59–61)
- čert dívku odvede (Č. L., 1897a, pp. 186–187)

1.2.2b. přivolání vodníka k tanci

- dívka se vodníka nemůže zbavit (Č. L., 1892c, p. 469)
- dívka musí vodníkovi utéct (Kubín Podk. I, č. 159, 1964, p. 295)
- dívka musí učinit opatření, aby k ní vodník nemohl (Slavia, č. 72N, 1984, pp. 269–270)
- vodník dívku odvede (Č. L., 1892c, pp. 469–470)

1.2.2c. přivolání Krakonoše na zlobivé dítě – Krakonoš se mstí, nakonec pomůže (Jech, č. 50, 1959, p. 123–125)

1.2.2d. znevažování moci čerta

- napadení čertem (Č. L., 1910b, p. 419)
- přivolání čerta (Kubín Podk. II, č. 31, 1971, p. 56)

1.2.2e. posměšná básnička o čertu – odnesení čertem (Č. L., 1896b, p. 237)

1.2.2f. přivolání světla – světla straší (Baar, 63a, 1975, p. 396)

1.2.2g. klení jménem čerta (viz 12.2.3.)

1.2.3. Přivolání odpovědi a volání

1.2.3a. napodobovat volání hejkala

- přivolání hejkala (Č. L., 1910a, p. 379; Č. L., 1910a, p. 380)
- shoří dům (Č. L., 1931b, p. 143)
- smrt (Grohmann, č. 103, 2009, p. 92; Č. L., 1925b, p. 97)
- napadení hejkalem (Č. L., 1914b, p. 437; Grohmann, č. 102, 2009, p. 91)

1.2.3b. napodobování zpěvu/hvízdání vodníka – utopení (Č. L., 1897e, p. 161)

1.3. Následování démonické bytosti

1.3a. následovat světla

- zavedení do bažiny a následná smrt (Slavia, 73B, 1984, p. 274; Kubín Kl. č. 2, 3a, 1910, p. 7; Č. L., 1905, p. 481)
- svedení z cesty (Č. L., 1905, pp. 480–481; Kubín Podk. I, č. 198b, 1964, p. 344;

Jech, 205, 1959, p. 419; Jech, 178, 1959, p. 369)

– svedení z cesty a fyzické napadení (Č. L., 1904b, p. 453; Č. L., 1926, p. 197; Č. L., 1925a, p. 179; Kubín, 1985, p. 198)

1.3b. následovat vodníka v podobě zajíce – utopení (Č. L., 1902e, p. 361)

1.4. Vydávat se za démonické bytosti

1.4a. vydávat se za čerta – odnesení skutečným čertem (Kulda, 113., 1963, pp. 383–386; Němcová II, 1950, pp. 219–223; Kubín Podk. II, č. 38., 1971, pp. 65–66)

2. Tabu spojená se smrtí, mrtvými a (sebe)vraždami

2.1. Kontakt s mrtvými

2.1.1. Mrtvý milenec

2.1.1a. přivolání mrtvého milence

– dívka zemře (Č. L., 1897b, pp. 198–199; Slavia, 1984, pp. 260–261; Č. L., 1897b, pp. 198–199)

– dívka je zachráněna z moci mrtvého s příchodem rána (Č. L., 1897d, p. 382; Polívka, č. 53, 1916, pp. 132–133; Kubín Podk. I, č. 120, 1964, p. 223)

– dívka mrtvému uteče (Č. L., 1909, p. 299)

– dívku zachrání uzavření sňatku s mrtvým (Polívka, č. 53, 1916, pp. 132–133)

2.1.1b. dívka odmítne mrtvého nápadníka – smrt (Slavia, č. 14, 1984, pp. 60–62)

2.1.1c. přivolání mrtvého k tanci – smrt (Sirovátka, 1959, pp. 104–107)

2.1.1d. namlouvat si smrt – smrt (Kulda, 1963, p. 448)

2.1.2. Otevřít mrtvému

2.1.2a. otevřít mrtvému, který se dobývá do domu, v němž je dívka – dívka je roztrhána mrtvým (Kubín, 1985, p. 98; Kubín Podk. I, č. 119, 1964, pp. 222–223; Kubín Kl. II, č. 73, 1910, p. 236; srov. Tille I, 1929, pp. 449–455)

2.1.2b. otevřít mrtvému, který něco nabízí – roztrhání mrtvým (Grohmann, č. 66, 2009, p. 64)

2.1.2c. otevřít mrtvému příteli – blízká smrt (Kubín, 1985, p. 113)

2.1.2d. pozvat oběšence na jídlo – mrtvý pozvání oplatí, muž se vrátí až za sto let (Baar, č. 30, 1975, pp. 325–328)

2.1.3. Špatné chování k zemřelému

2.1.3a. příliš plakat pro mrtvého – muž se vrátí a žádá ženu, aby přestala, a on mohl dojít klidu (Č. L., 1900c, p. 256)

2.1.3b. nesmířit se s umírajícím, nejít na pohřeb – přítomnost ducha zemřelého, smrt v bídě (Č. L., 1900c, pp. 258–259)

2.1.4. Volat ducha mrtvého

- zvláštní jevy nebo fyzické napadení (Janeček, 2015, pp. 77–89; Janeček, 2015, pp. 101–108)
- smrt (Janeček, 2006, pp. 57–59)

2.1.5. Okrást mrtvého (viz 4.2; 6.2c.)

2.2. Vraždy

- magický předmět prozradí vraha (Č. L., 1904c, pp. 308–310; Němcová I, 1950, pp. 9–22; Satke, č. 98, 1984, pp. 225–227; Tille II/1, 1934, pp. 231–233; Tille II/2, 1937, pp. 181–184)
- duše zavražděných prozradí vraha (Č. L., 1900c, p. 258; Slavia, č. 45, 1984, pp. 178–180; Tille I, 1929, pp. 105–106)
- zavražděný donutí vraha k přiznání (Č. L., 1899, pp. 321–322)
- vražda nevinné donutí viníka k sebevraždě (Č. L., 1900a, pp. 58–59)
- vrah zabít velkým zajícem (Grohmann, č. 221, 2009, p. 169)
- vrah musí jezdit po lesích na ohnivém koni (Grohmann, č. 81, 2009, pp. 74–75)
- zavražděný zabije vraha (Č. L., 1900c, p. 255; srov. Tille II/2, 1937, pp. 28–30; Slavia, č. 15, 1984, p. 63)

2.3. Sebevraždy

2.3a. spáchat sebevraždu

- sebevrah po smrti straší v podobě ducha (Č. L., 1913b, p. 183; Jech, č. 109, 1959, pp. 249–250)
- sebevrah straší v podobě lidské postavy (Kubín, 1985, p. 188)
- sebevrah straší v podobě světél (Č. L., 1905, p. 480)

2.3b. uvažovat o sebevraždě – utopení vodníkem (Č. L., 1896e, p. 54)

2.3c. naoko se všet – ti, co měli daného odříznout, jsou rozptýleni, člověk skutečně oběšen (Č. L., 1902f, p. 341; Baar, č. 63h, 1975, p. 397)

3. Tabu spojená s intimním kontaktem

3.1. Polibek

3.1a. políbit pannu – smrt, pokažení vysvobození (Němcová II, 1950, pp. 178–191)

3.1b. mateřský polibek – princ zapomene na svou ženu (Němcová I, 1950, pp. 92–111; Kubín Podk. I, č. 5, 1964, pp. 36–40; Kubín Podk. I, č. 280, 1964, pp. 436–440; Tille I, 1929, pp. 229–241)

3.2. Incestní tabu

3.2a. otec si chce vzít dceru – dívka uteče, společenské odsouzení (Slavia, č. 27, 1984,

pp. 114–118; Sirovátka, 1959, pp. 99–103; Satke, č. 110, 1984, pp. 257–262;
Němcová II, 1950, 43–54; Kubín Podk. I, č. 164, 1964, pp. 300–301; srov. Tille II/1,
1934, pp. 96–100; Tille I, 1929, pp. 490–495)

3.2b. otec má dítě se svou dcerou – otec dítě zabije, snaží se skutečnost skrýt

(Janeček, 2015, p. 47)

3.2c. incest jako atribut pohanství (Grohmann, č. 29, 2009, p. 37)

4. Tabu krádeže

- stoleté zakletí ve zvíře (Baar, č. 23, 1975, p. 308)
- odnesení čertem (Kulda, č. 119, 1963, pp. 410–411)
- odvedení dcery (Slavia, č. 20, 1984, pp. 81–86; Kulda, č. 33, 1963, pp. 133–135;
Kubín Kl. I, č. 67, 1908, pp. 130–131; srov. Tille I, 1929, pp. 550–566)
- krádež magických předmětů dá duchům moc nad zlodějem (Kulda, č. 39, 1963,
pp. 163–167)
- muž, který přenášel mezníky, po smrti straší (Jech, č. 87, 1959, p. 205; Č. L., 1907b,
p. 84; Č. L., 1910d, p. 479; Č. L., 1905, p. 480; Č. L., 1902g, p. 397)

4.1. Okrást chudého

4.1a. čert okrade chudého

- čert musí okradenému sloužit (Satke, č. 1, 1984, pp. 49–54;
Kubín, 1985, pp. 215–217; Satke, č. 102, 1984, pp. 232–237; Tille I, 1929,
pp. 171–175)
- čert musí po určitou dobu sloužit lidem (Kulda, č. 97, 1963, pp. 335–340; Sirovátka,
1959, pp. 122–126, podobně také Kulda, č. 120, 1963, pp. 411–413)

4.2. Okrást mrtvého

4.2a. ukrást mrtvému část oděvu

- roztrhání mrtvým (Č. L., 1900c, pp. 256–257)
- smrt na následky leknutí (Jech, 1959, pp. 135–136)
- snaha o zabití, mrtvý ale ztratí moc s příchodem rána
(Kulda, č. 57, 1963, pp. 241–243)

4.2b. ukrást mrtvému část těla

- smrt (Slavia, č. 71M, 1984, p. 261; Č. L., 1896b, pp. 236–237; Č. L., 1896c, pp.
365–366; Polívka, č. 23, 1916, pp. 65–67; srov. Tille II/2, 1937, p. 401)
- ztráta majetku (Slavia, č. 71M, 1984, p. 261)
- napadení (Č. L., 1896c, pp. 365–366)

5. Tabu spojená s hříchy

5.1. Zlé a hříšné chování

5.1a. zlé chování

- strašení po smrti (Kulda, č. 60, 1963, pp. 248–250)
- propadnutí do moci čertů (Slavia, č. 11A, 1984, pp. 45–47;
Sirovátka, 1959, pp. 122–126)

5.1b. hříšné chování

- propadnutí do země i s majetkem (Kulda, č. 96, 1963, pp. 333–334; Tille I, 1929, pp. 53–56)
- proměna v kámen (Grohmann, č. 264, 2009, p. 195)
- svržení z nebes (Č. L., 1931a, p. 345)

5.2. Lakota a chamtivost

5.2a. lakota

- smrt (Jech, č. 161, 1959, pp. 339–340; Č. L., 1900c, p. 256)
- ztráta majetku (Jech, č. 166, 1959, pp. 345–347)
- propadnutí do země (Jech, č. 168, 1959, pp. 349–351;
Grohmann, č. 34, 2009, p. 40)
- provinilý po smrti straší (Jech, č. 87, 1959, p. 205; Č. L., 1907b, p. 84; Č. L., 1910d, p. 479; Č. L., 1905, p. 480; Č. L., 1902g, p. 397; Grohmann, č. 59, 2009, p. 57; Grohmann, č. 62, 2009, p. 61; Baar, č. 16, 1975, pp. 269–273)
- pronásledování zlým duchem (Kulda, č. 127, 1963, p. 425)
- promarnění přání od Ježíše (Jech, č. 65A., 1959, pp. 159–162)

5.2b. chamtivost

- smrt (Slavia, č. 24A, 1984, pp. 96–100; Otčenášek, 2015, pp. 116–121;
Tille I, 1929, pp. 436–449)
- ztráta příjmů (Grohmann, č. 294, 2009, p. 214)

5.3. Marnivost a pýcha

5.3a. marnivost

- odnesení čerty (Kubín Podk. I, č. 2, 1964, pp. 24–28, Č. L., 1900d, pp. 88–91; Tille I, 1929, pp. 185–189; Jech, č. 226, 1959, pp. 467–479; Satke, č. 108, 1984, pp. 253–256)
- smrt (Kubín Podk. I, č. 69, 1964, pp. 135–136; Němcová I, 1950, pp. 280–290; srov. Tille II/1, 1934, pp. 242–245)
- strašení po smrti (Č. L., 1912, p. 335)

5.3b. pýcha

- zabití čertem (Polívka, č. 29, 1916, pp. 74–75; Tille II/1, 1934, pp. 333–336)
- zesměšnění čertem (Kulda, č. 111, 1963, p. 379; Tille I, 1929, p. 56)

5.4. Rouhání se Bohu, bezbožnost

5.4a. odvrácení se od Boha, zhýralý život – ztráta majetku (Kulda, č. 13, 1963, pp. 55–56; Tille I, 1929, pp. 55–56)

5.4b. nevhodné chování v kostele – čert si píše seznam (Kulda, č. 90, 1963, p. 324; Dvořák, č. 65, 2001, pp. 106–107, Č. L., 1966, p. 19)

5.4c. stěžovat si na neschopnost Boha – získání božské moci (Kubín Kl. II, č. 58, 1910, p. 199; Dvořák, č. 58, 2001, pp. 94–95; Č. L., 1950, p. 45)

5.4d. rouhání

– odnesení čertem (Němcová I, 1950, pp. 305–318)

– propadnutí do země (Č. L., 1897a, p. 185; Grohmann, č. 92, 2009, p. 81)

5.4e. bezbožnost

– smrt (Kubín Podk. I, č. 217, 1964, p. 369)

– strašení po smrti (Č. L., 1914c, p. 140)

5.5. Krádež (viz 4.)

5.6. Vražda (viz 2.2.)

6. Kanibalismus

6.1. kanibalismus jako test poslušnosti démonické bytosti – smrt při nesplnění (Polívka, č. 36, 1916, pp. 103–104; Tille II/1, 1934, pp. 84–87; Kubín Kl. II, č. 61, 1910, pp. 208–209; Tille II/1, 1934, pp. 88–90; Slavia, č. 13, 1984, p. 58)

6.2. nevědomý kanibalismus

6.2a. místa, kde podávají pokrmý z lidského masa (Kubín Kl. II, č. 34, 1910, pp. 141–142; Kubín Podk. I, č. 296, 1964, pp. 476–478; Kulda, č. 59, 1963, pp. 245–248; Janeček, č. 11, 2007, pp. 51–53; Janeček, č. 9, 2007, p. 48; Janeček, č. 10, 2007, p. 49)

6.2b. rodič sní své dítě (Slavia, č. 45, 1984, pp. 178–180; Tille I, 1929, pp. 105–106; Janeček, č. 8, 2007, p. 46)

6.2c. sníst orgány mrtvého (Polívka, č. 23, 1916, pp. 65–67; Tille II/2, 1937, p. 401; Janeček, č. 166, 2007, p. 293)

7. Tabu smát se

7a. tabuizovaný smích (Č. L., 1895a, pp. 300–301; Jech, č. 9, 1959, pp. 36–39; Kubín, 1985, pp. 133–134; Sirovátka, 1959, 204–206; Satke, č. 19, 1984, pp. 105–106; Slavia, č. 39, 1984, pp. 157–159; Kulda, č. 35, 1963, 144–149; Kulda, č. 178, 1963, pp. 501–502; Tille II/1, 1934, pp. 303–321)

8. Tabu spojená s dětmi a šestinedělkami

8a. nechat dítě bez dozoru

- dítě vyměněno divou ženou (Č. L., 1902b, p. 422; srov. Kubín Kl. II, č. 66, 1910, p. 224; N. V., 1963, p. 30)
- dítě vyměněno vodníkem (Č. L., 1902e, p. 441)
- dítě vyměněno Polednicí (Grohmann, č. 97, 2009, p. 88)

8b. nedostatečná péče v šestinedělí – dítě vyměněno sudičkami (Grohmann, 2009, p. 11)

8c. šestinedělka nesmí k vodě – napadení divou ženou, smrt (Č. L., 1926, p. 193)

8d. šestinedělka musí mít u sebe růženec – odnesení dítěte mûrou (Č. L. 1926, p. 194)

8e. šestinedělka nesmí vstoupit do kostela, dokud není pokropena svčcenou vodou

- z dítěte se stane mûra (Slavia, č. 70A, 1984, p. 250)
- dítěti narostou vousy (Kubín, 1985, p. 107)

8f. šestinedělka nesmí odejít od dítěte přes noc, vstoupit do kostela dříve než kněz, kojít odstavené dítě – z dítěte mûra (N. V., 1920, p. 13)

8g. šestinedělka nesmí v poledne vyjít ven – napadení Polednicí (Grohmann, č. 97, 2009, p. 87)

9. Tabu spojená se vstupem na určité místo

9.1. Vstup do budovy nebo části krajiny

9.1a. přenocovat na zakletém místě (zámek, mlýn) – výskyt nebezpečných démonických bytostí (Jech, č. 170, 1959, pp. 355; Slavia, č. 41A, 1984, pp. 163–165; Slavia, č. 41B, 1984, pp. 166–168; Slavia, č. 57, 1984, pp. 205–206; Sirovátka, 1959, pp. 152–153; Kubín, 1985, pp. 82–85; Kubín Podk. I, č. 118, 1964, pp. 220–221; Tille I, 1929, pp. 193–201; Kubín Kl. II, č. 35, 1910, pp. 145–146; Slavia, č. 11A, 1984, pp. 45–47; Slavia, č. 11B, 1984, pp. 48–50; Slavia, č. 26A, 1984, pp. 109–111; Č. L., 1906, pp. 238–242; Otčenášek, 2015, pp. 17–18)

9.1b. vstupovat na místa v krajině (skála, les, rybník) – výskyt nebezpečných démonických bytostí (Polívka, č. 20, 1916, p. 64; Jech, č. 178, 1959, p. 371; Kubín Podk. I, č. 121, 1964, p. 223; Č. L., 1896e, p. 54; Č. L., 1902e, p. 361, 362, 441; Č. L., 1928b, pp. 251, 255; Slavia, č. 79F, 1984, pp. 290–292; Č. L., 1896f, p. 234; Č. L., 1925c, p. 347; Erben, 1905, p. 86; Grohmann, č. 237, 2009, p. 178)

9.1c. vstoupit do obydlí démonické bytosti – smrt (Slavia, č. 13, 1984, pp. 58–59; Č. L., 1910c, p. 369; Tille II/2, 1937, pp. 159–161)

9.1d. vstoupit do kostela v noci o Dušičkách – mše mrtvých (Slavia, č. 71A, 1984, p. 252)

9.2. Vstup do zakázané místnosti

- smrt / pokus o zabití manželem (Jech, č. 29, 1959, p. 76–77; Kulda, č. 176, 1963,

- pp. 497–499, Satke, č. 105, 1984, pp. 239–243; Kubín Podk. I, č. 122, 1964, pp. 224–225; Slavia, č. 55, 1984, pp. 199–201)
- zabití starou ženou (Sirovátka, 1959, pp. 108–113)
 - němota (Sirovátka, 1959, pp. 93–98; Kulda, č. 172, 1963, pp. 478–481; Němcová I, 1950, 150–172; Kubín Podk. I, č. 6, 1964, pp. 41–42; Kubín Kl. II, č. 60, 1910, pp. 202–204; Kubín Kl. II, č. 75, 1910, pp. 238–241)
 - zkažení osvobození zakleté manželky (Č. L., 1913a, pp. 380–381; Kubín Podk. I, č. 129, 1964, p. 229; Kubín Podk. I, č. 247, 1964, p. 412; srov. Baar, č. 13, 1975, pp. 256–261; Kubín Podk. I, č. 152, 1964, pp. 282–284; Tille II/1, 1934, pp. 69–76)
 - unesení nadpřirozené ženy (Němcová I, 1950, pp. 138–149; Kulda, č. 25, 1963, pp. 85–94; Tille II/2, pp. 72–87)

10. Tabu (pro)mluvit

10.1. Němota jako prostředek k dosažení cíle

- 10.1a. osvobození bratrů** (Němcová II, 1950, pp. 165–177; Slavia, č. 23, 1984, pp. 92–95; Kulda, č. 48, 1963, pp. 204–207; Polívka, č. 3, 1916, pp. 15–17)
- 10.1b. získání princezny** (Němcová II, 1950, pp. 136–146; Tille II/2, 1937, pp. 281–282)
- 10.1c. získání pokladu** (Č. L., 1896c, pp. 364–366; Slavia, č. 88B, 1984, pp. 306–307)
- 10.1d. získání koně** (Sirovátka, 1959, pp. 47–52)

10.2. Němota jako forma ochrany

- 10.2a. němota jako ochrana před hady – smrt** (Kubín Kl. I, 1908, p. 68; Kubín Kl. I, 1908, pp. 53–55)

10.3. Němota jako trest (viz 9.2.)

- 10.3a. němota dále slouží jako další test poslušnosti** (Kubín Kl. II, 1910, pp. 202–208)
- 10.3b. němota dále dokáže vysvobodit zakletou paní** (Němcová I, 1950, pp. 150–172; Kubín Podk. I, č. 6, 1964, pp. 41–42; Sirovátka, 1959, pp. 93–98)

11. Tabu ohlédnout se

11.1. Tabu ohlédnout se jako podmínka vysvobození

- 11.1a. vysvobození zakleté princezny – zkomplikování vysvobození** (Kulda, č. 118, 1963, pp. 399–409)
- 11.1b. vysvobození zakletého prince** (Jech, 1959, pp. 174–176; Tille I, 1929, pp. 550–566)
- 11.1c. vysvobození zlé paní, která musela po smrti strašit** (Baar, 1975, pp. 269–273)
- 11.1d. vysvobození zakleté duše – zmaření vysvobození** (Č. L., 1903b, p. 58)

11.2. Tabu ohlížet se jak součást plnění úkolu

11.2a. vyzvednutí citronů se zakletými princeznami (Slavia, č. 19, 1984, pp. 77–80)

11.2b. získání zlatého ptáka – proměna v kámen (Slavia, 1984, pp. 174–175; Němcová I, 1950, pp. 291–304; Slavia, č. 44B, 1984, pp. 176–177; Kubín Podk. I, č. 176, 1964, pp. 318–321)

11.2c. vyzvednutí pokladu (Grohmann, č. 162, 2009, p. 131)

12. Tabu spojená s přáními a kletbami

12.1. Přání

12.1a. přát si dítě z vůle d'ábla – narozené dítě jednoho dne náhle zčerná a zemře

(Němcová I, 1950, pp. 189–197; Tille II/1, 1934, pp. 326–333)

12.1b. přát si dítě – dítě začne být nezvladatelné a všechny sní (Erben, 1905, pp. 81–85)

12.1c. přání od Ježíše – promarněná lakomcem (Jech, č. 65A., 1959, pp. 159–162)

12.1d. přání, ze kterého se stane kletba

– z dětí se stanou havrani (Jech, č. 49A.+49B., 1959, pp. 121–123; Polívka, č. 3, 1916, pp. 15–17; Slavia, č. 23, 1984, pp. 92–95; Němcová II, 1950, pp. 165–177; Tille II/2, 1937, pp. 45–55)

– pro dítě si přijde Krakonoš (Jech, č. 50, 1959, pp. 123–125)

12.2. Kletby

12.2.1. Klení v podobě nadávek

12.2.1a. klení při vyzvedávání pokladu – poklad zmizí (Č. L., 1904a, p. 272; Grohmann, č. 222, 2009, p. 170)

12.2.1b. klení při práci ve štolách – napadení/zabití horním duchem (Č. L. 1907a, p. 453)

12.2.2. Zaklínání sebe sama

12.2.2a. žena řekne, ať se propadne, jestli lže – propadne se

(Kulda, č. 86, 1963, pp. 316–317)

12.2.2b. provinilý řekne, aby ho vzal čert, jestli je vinen – čert ho odnese (Kulda, č. 119, 1963, pp. 410–411; Č. L., 1966, p. 19)

12.2.3. Klení jménem démonických bytostí

12.2.3a. klení jménem čerta

– čert je přivolán (Kubín Kl. I, č. 16, 1908, pp. 37–38; Kubín Podk. I, č. 273, 1964, p. 434; Kulda, 46, 1963, p. 193; Grohmann, č. 270, 2009, p. 199)

– hospoda shoří (Jech, č. 154, 1959, pp. 329–330)

12.2.4. Záměrné prokletí

- z dětí se stanou havrani (Kulda, č. 48, 1963, pp. 204–207)
- děti zkamení (Slavia, č. 68A., 1984, p. 240)
- princeznu odnesou čerti (Kubín Podk. I, č. 2, 1964, pp. 24–28)
- dceru odvede vodník (Č. L., 1892c, pp. 469–470)

13. Tabu spojená s prací

13a. pracovat v neděli

- napadení čertem (Kubín, 1985, pp. 176–177; Kulda, č. 50, 1963, pp. 215–216)
- z pokáceného stromu teče krev (Č. L., 1924a, p. 189)
- muž musí navždy stát na Měsíci (Jech, č. 62, 1959, p. 154)
- do kalhot zašíváných v neděli uhodí blesk (Polívka, č. 48, 1916, p. 119)

13b. pracovat o svátku

- zničení úrody (Kulda, č. 144, 1963, p. 442)
- fyzické napadení Paní Zimou (Grohmann, č. 33, 2009, p. 39)

13c. nutit jiné pracovat ve svátek – smrt (Kubín Podk. I, č. 217, 1964, p. 369)

14. Tabu spojená se sliby a tajemstvími

14.1. Neuvážený slib

14.1a. zaslíbit se čertu – pro zbavení se čerta je nutné uložit mu řadu úkolů (Kubín Kl. I, č. 59, 1908, pp. 111–112; Kubín Kl. II, č. 27, 1910, pp. 108–109; Němcová I, 1950, pp. 233–239; Tille I., 1929, pp. 177–180)

14.1b. zaslíbit dítě čertu / jiné démonické bytosti

- dítě samo najde způsob, jak se čerta zbavit (Slavia, č. 46, 1984, pp. 181–183; Kubín Podk. II, č. 74, 1971, pp. 104–107; Tille II/2, 1937, pp. 230–243; Jech, 81., 1959, pp. 187–189; Slavia, 25, 1984, pp. 106–108; Tille II/2, 1937, pp. 129–131; Slavia, č. 16, 1984, pp. 64–67; Č. L., 1899, pp. 319–321; Němcová I, 1950, pp. 23–32; Tille II/1, 1934, pp. 357–368)
- dítě je odneseno (Němcová I, 1950, pp. 92–111)
- čert je oklamán matkou dítěte (Kubín Kl. I, č. 16, 1908, pp. 37–39)

14.1c. zaslíbit dítě staré ženě – dívka ženě slouží a později ji vysvobodí (Sirovátko, 1959, pp. 93–98)

14.2. Porušení slibu

14.2a. porušení slibu nadpřirozené/zakleté manželce – žena navždy zmizí (Grohmann, č. 113, 2009, p. 99; Č. L., 1913a, pp. 380–381; Kubín Podk. I, č. 129, 1964, p. 229; Kubín Podk. I, č. 247, 1964, p. 412; Baar, č. 13, 1975, pp. 256–261; Kubín Podk. I, č. 152, 1964, pp. 282–284; Tille II/1, 1934, pp. 69–76)

14.2.1. Porušení slibu prozrazením tajemství

14.2.1a. prozrazení totožnosti/existence nadpřirozené manželky – žena zmizí, muž musí prochodit železné boty, aby se k němu žena vrátila (Kubín Podk. I, č. 34, 1964, pp. 82–83; Slavia, č. 16, 1984, pp. 64–67; Č. L., 1899, pp. 319–321; Němcová I, 1950, pp. 23–32; Tille II/1, 1934, pp. 357–368)

14.3. Prozrazení tajemství

14.3a. prozrazení nadpřirozených schopností – smrt (Kulda, č. 45, 1963, pp. 189–191)

14.3b. prozrazení, jak se vyhnout zabítí – proměna v kámen (Slavia, č. 29, 1984, pp. 123–128; Otčenášek, č. 10, 2015, pp. 59–61)

15. Tabu bavit se

15a. zábava (muzika, karty) v zakázané době (půst, doba kostela, Velký pátek)

– hospoda se propadne do země (Jech, č. 6A, 1959, p. 32; Jech, č. 6B, 1959, p. 33; Jech, č. 178, 1959, p. 372)

– vystrašení provinilých nadpřirozenými jevy (Slavia, č. 78C, 1984, p. 283)

15b. přílišná záliba v tanci – strašení po smrti (Č. L., 1903a, p. 433)